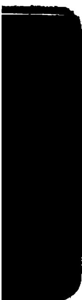

HEGEDUS

A dunántuli kivándorlás és a szlavoniai magyarság

1905

A DUNÁNTÚLI KIVÁNDORLÁS ÉS A SZLAVONIAI MAGYARSÁG.

A SZLAVONIAI MAGYARSÁG HELYZETE. — A DUNÁNTÚLI KIVÁNDORLÁS OKAI. — NÉPÜNK KERESETE ÉS A KÖTÖTT BIRTOK. — A KIVÁNDORLÁS MEGGYÓGYÍTÁSA ÉS GAZDASÁGI JÖVŐNK.

IRTA

HEGEDÜS LORÁNT.

9A

Különnyomat a «Budapesti Szemlé»-ből.

BUDAPEST.

1905.

Forty
#

Élő ember nem mondhatja meg, hogy korának eseményeiből mit fog a késő történelem jellemző vonásul fölírni. Nemzedékek egymásrahullása eltörpíti a mai nap hírességeit és kis jelenségek, mikre ma ügyet sem vetünk, az idők múlásával megnőnek, mint őszszel az árnyék. Nem tudjuk, mit fognak tanítani majdan Magyarország mostani szereplőiről és sorsának forgandóságáról. De el nem képzelek olyan történelmet, mely mindenekfölött meg ne emlékeznék arról, hogy volt idő Magyarországon, mikor évenként százezernél jóval több ember bujdosott ki a hazából.*) E nagyszerű vérvesztés, e történelmi fontosságú csöndes megszökés az, a mit a kivándorlás szava takar el. Alig hiszem, hogy ennél mélyebbre vágó népindulást egyhamar fölfedezhetnének a társadalom kutatói.

Ilyen meggyőződésben kérek harmadszor szót, hogy a mit e nagy magyar népmozgalomról összegyűjthettem, feltárjam. Egy kis túlzással azt mondhatom, hogy befejezem azt a trilogiát, azt a próbálkozást, melyet a *Budapesti Szemle* 1899 évi folyamában (augusztus) bejelentettem. A Felvidékről Amerikába özönlő ember-áradásról, okairól és következményeiről beszámoltam (1899). Romániai és székelyföldi nyomozás után megint több évi adatszerzésből szövődött

---

*) *A m. kir. kormány 1903. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statistikai évkönyv* (1904) szerint csak a tengerentúli kivándorlás 119,921 főre rúgott 1903-ban (92. l.); összesen kiadatott útlevél 188,975 egyén számára. (Ugyanott 76. l.)

meg a székely kivándorlás (1902) rajza. Most pedig arra kérek figyelmet, hogy a Dunántúl kivándorlását mutathassam be s elmondjam a szlavoniai magyar telepek állapotát. Így vállaltam ezt hat évvel ezelőtt, s most megkisérlem betölteni, a mi rám bizatott.

Azonban sok egyéb hiányosságokon kívül, a melyekkel három-egy próbálkozásom tele van, bár befejeztem a vállalkozást, még sem tarthatom azt, két okból, teljesnek. Egyik mulasztásomon, ha úgy fordulnak a körűlmények, egyszer még segíthetek. A második baj elapasztása már nincs hatalmamban.

Ez a dolgozat a Dunántúl népességének azt a kétirányú kivándorlását tárgyalja, mely Szlavoniába vitt s most Amerikába vezet. Látni fogjuk, hogy a kivándorlásnak ez a két tüneménye szorosan össze van kapcsolódva. De a Dunántulról egy harmadik rendbeli kiözönlés is tart, melynek gyökerestül más a természete s egészen külön szempontokat tükröztet: ez Ausztriába megy. Ezt a vándormozgalmat már nem lehetett abba a keretbe beléhelyezni, melyet eddigi munkálataim egységes terve kimért. A dunántúli kivándorlás egyéb megfigyeléseibe pedig azért sem volt belékeverhető, mert az Ausztriában lakó magyarságot is föl kellett volna vennem s így megint Bukovináig folytatni a nyomozást. Ezért inkább megmaradtam a Dunántúl amerikai és szlavoniai kivándorlásánál s oldalt hagytam mind az ausztriai magyarságot — melyről eddig vajmi keveset tudunk, — mind pedig e határszéli népmozgásnak eredő területét is: Sopron, Moson és (a Dunáninnen) Pozsony vármegyéket. Talán egyszer pótolhatom.

A második körülmény azonban, mely hármas kutatásomnak teljességét megszakítja, más, nehezebb természetű. Évekkel ezelőtt, vállalkozásunk elején, a magyarországi kivándorlás három nagy folyónak látszott, melyek a Felvidékről, a Székelyföldről és a Dunántúlról ömlenek ki emberáradataikkal a határon. Ez a három ág világosan kitetszett s körül volt péczézhető: egymástól is, környezetök felől is partos volt medrök. Nem fogytak meg azóta sem, de megduzzadtak. Hanem, a mi változásuk történt, ime, az, hogy a talaj megserkedt azóta országszerte, mindenünnét indul az ember-vándorlás. Ott, hol azelőtt híre is alig volt — csak

az Alföld déli vidékét említem — új meg új kivándorlások támadnak; a hol pedig elszórtan kezdődött, ott állandó kiáramlássá válik. Így lassan elomlanak a partok, melyek a három nép-özönlést elválasztották s észrevétlenül átázik, repedez, lehull, megtágul a medrek fala is. Nemcsak a három folyóról van már szó, hanem arról, hogy a legveszedelmesebb árterület miként terjeszkedik mindenfelé végzetes jelenségeivel.

Nem egyes embernek, nem a szerény kutatónak munkája kell ahhoz, hogy megint vissza tudja szorítani medrökbe az eláramló magyarság külön ágazatait. De bár gyönge kisérletének, melyen évek óta csüng, még választó határai is elomlással fenyegetnek: annál kevésbbé szabad megállnia abban, hogy papirra tegye, a valóságot úgy, a mint azt vándorútjain látta és följegyezte.

I.

A dunántúli kivándorlás typikus jelenségei. — Különösen Győr, Veszprém és Vas vármegyék.

A stájer hegyek több helyütt átnyúlnak hozzánk az osztrák határon, mintha azt jelképeznék, hogy a nyugati műveltség itt nyomult előre Pannoniába. A mint a hegység lassan dombláncczokra szakad rétekkel s olykor gazdag szántókkal lejt le a vidék, míg a Duna-Dráva szögletét eléri. Ez a Dunántúl nem összeszorított kopár, mint a Kisutczavölgye, honnét physikai kényszerűséggel ömlik ki a «sodronyos» tót Amerikába. Nem is magas lejtők vidéke, hol a külföldi bevándorlás relativ túlnépesedést teremtett, mint a ruthének között. A Székelyföld elzártsága, lakosainak túlmozgékonysága s azok a különös földrajzi és sociologiai alakulatok, a melyek hagyományos vonzó erővel húzzák a székelyt Romániába: mind hiányoznak. A magyarok mégis kivándorolnak Túladunán. Az utas, ki Magyarországot járja, középnagy városokat sehol oly sűrűn nem talál, mint itten; a vasútmente nem apróbb pontokat mutat, hanem nagyobb szemű lánczhoz hasonlít. E városokban van iparkodás, olykor lendület s túlzott sok egyletök mellett gyárak alkotása sem

hiányzik. És a kivándorlás mégis nő a Dunántúl. Mi történhetik itt, mily csodák járnak? Meg kell vigyáznunk fokozott figyelemmel.

Thirring Gusztáv megrajzolta hazánk térképét a kivándorlás sűrűsége szerint.[1]) Sötétebb vagy világosabb árnyékolásánál az 1899—1901. években Amerikába vándorolt egyének statistikáját vette alapul, így azután fölvétele voltaképen a népmozgás mélyüléseit jelzi s oly különös hatást tesz az emberre, mint a hold hegykatlanairól fölvett csillagászati abroszok. Ezen a térképen nézzük a Dunántúlt. Mintha ketté vágták volna, körülbelül a Balaton irányában. Délibb vidéke fehéren emelkedik elő, míg föntebb, erősülő besötétedéssel látszik meg egy kivándorlási fészek központja, a mint két szárnyán, átmenettel kiterjeszkedik. A kivándorlásnak góczpontját Győr és Veszprémvármegyék teszik. Két oldalt kinyúlnak Vasba és Fejérbe. A déli négy megyéről pedig most azt hinnők, hogy az nem kivándorlási terület. Pedig csalódunk benne: ott sem ismeretlen a kivándorlás, hanem egészen másutt kell keresnünk rejtett írásainak kihüvelyező kulcsát.[2])

Győr vármegyének kivándorlását közigazgatási központján alapjában kicsinynek tartották; annyi igaz is, hogy későn indult, de absolut számai csak azért törpék, mert a megye arányai igen kicsinyek. 1900-ban 390 tengerentúli kivándorlóról, 1903-ban 640-ről ad tudósítást a hivatalos fölvétel; hogy az igazság ennél nagyobb, azt világosan látjuk, ha a kiáramlásnak rövid idejét összevetjük az alább következő nyomozó próbával. Így is, e nélkül is, 8·5%-a a népességnek indult el hazulról az 1891—1900. évtizedben [3]) s ez itt megyéink közt a legmagasabb arányszám; magában 1903-ban a lakosság 6·6%-a kelt útra.[4])

Próbatevésem alapja huszonkilencz elszórt község, melyekről adatokat szerezhettem be,[5]) s melyeknek egy-egy jellemző typusát a maga valósága szerint is meg kell szólal-

---

[1]) Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság.* Budapest, 1904. 73. l.

[2]) L. III. fejezet.

[3]) Thirring: id. m. 41. l. Összes kivándorlást beleértve.

[4]) *Statistikai évkönyv.* 1904. 93. l.

[5]) A *Győri Általános Takarékpénztár* pénzintézet szíves segítségével.

tatnom. Bárha nem akarnám mindjárt kutatásunk elején oly kicsinyességekkel terhelni az olvasót, a melyeknek jellegzetes, bizonyító volta csak később domborodhatik elénk, ha már egyszer beljebb jutottunk. Nem is lehetne elhamarkodás nélkül világos vonalakkal szeldelni át a vármegyét a szerint, a mint még nem indult meg a falu, vagy már ragadóssá lett «az Amerika». Az, hogy épen a csallóközi járás községeiből jött több felelet arra, hogy «nincs kivándorlás», nem volna bizonyíték; de azt már igen is látjuk, hogy a veszprémmegyei határ szöglete felé előre törve, mind jobban gyúllad és lobosodik. Egy-egy ponton különös beugrás vagy lekötés is látszik. Így fölirom azt a pázmándi választ, hogy 1903-ig még senki sem kisérlette meg a kivándorlást «minek oka nem az, hogy jómódban élnének, hanem inkább annak tekinthető, hogy kevés vagyonnal rendelkeznek s az utazási költséget előteremteni bajosan tudnák».*) E mellékes, de különös (és bizonyára csak átmeneti) észleletet azért is papirra kellett tennem, mert olyannak tetszik, mint eltévedt magányos visszhangja Bismarck egyik kivándorlási elméletének. A kanczellár az 1885-iki költségvetés tárgyalásakor, a birodalmi parlament 1885 január 8-iki ülésén védvámjait védvén, ekképen szólt: «Hogy 1880/81-ben nőtt a kivándorlás, azt bizonyítja, hogy a védvám megtette hatását iparunkra, mert ennek következtében több olyan ember akadt, a kinek elég pénze volt ahhoz, hogy az átkelésre jegyet válthasson s odaát földet is vehessen. Ez az egyetlen mérték, a mely szerint a kivándorlás igazodik. A vértelenségnek azokban az éveiben, melyeket a szabad kereskedelem uralmának köszönhettünk, lecsökkent a kivándorlók száma azért, mert az embereknek nem volt meg a pénzök, se a kiutazás, se a megtelepedés költségeihez.»**) Bismarcknak ez a különös elmélete így szól ki most egy kis győrmegyei falu különös viszonyaiból, húsz esztendő múltán.

A huszonkilencz község közjegyzőségének adatai felében oszlanak két részre. Tizenötben nincs kivándorlás (Bőny-Rétalap, Ballony, Cs.-Radvány, Pázmánd, Gönyő, Győrszentiván, Markota-Bödöge, Patas, Pinnyéd, Rásó), vagy alig

*) Jeremiás Béla ev. ref. lelkész úr közlése.
**) *Bismarck beszédei.* Reclam-kiadás. X-ik kötet 96 l.

számbavehető, mint Peéren, Bácsán (ketten vándoroltak ki), Lázin (ebben az évben senki sem indult el), Szemerén (1904 első felében csak három távozott a jegyzői hivatal tudomása szerint) és Mező-Örsön. Mintha csak mesterséggel kiszámítottuk volna tehát — (a mi nem történt meg) — úgy szólva egyenlő erő áll szemben azzal a tizennégy ponttal (részint falu, részint körjegyzőség), melyek erős kivándorlásukat messziről hirdetik. Földrajzi határvonalat köztök találni — láttuk — bajos mesterkedés lenne. Más különösséget nem is vehet szemünk észre, hanem csak azt, hogy a tizenöt közül tizennégy helyről (az egy Pázmándot kivéve, a honnét nincs döntő adatom) a hol nincs kivándorlási áramlás, egyhangulag az a felelet hallatszik, hogy földhiány nincsen. Ebben egyeznek meg viszonyaik. Peéren, honnét szórványos a kiindulás, épen azt a váratlan feleletet kapjuk, hogy «az a baj, hogy sok a föld», míg Patason biró és törvénybiró egyek abban, hogy: «a mi községünkben lakó nép első birtokostól kezdve a legutolsó napszámosig, ha esetleg a reájok kirótt terhek miatt zúgolódnak is, de csakhamar belenyugodnak és hangya szorgalmukkal segítenek magokon, — az elöljáróság büszkén mondhatja, hogy a mi községünkből még senki sem vándorolt ki, sőt inkább a legtöbb esetben az a cseléd, a mely egyes gazdánál csak egy évet is eltölt, értve azokat, kik vidéki községekből vannak községeinkben cselédképen alkalmazva, többnyire nálunk telepednek le és családot alapítanak». — Tehát: nincs kivándorlás, ellenben a földnek megvan még letelepítő ereje és képessége.

Mást, egészen mást beszélnek ott az emberek, a hol a dollárok hazája bűvös vonzó erejével működik.

Legjobb példánk lesz, ha veszszük azt a négy községet, mely a rábaszentmihályi körjegyzőségbe tömörült: Rába-Szent-Mihály (lakossága 1890-ben 517 lélek, 1900-ban 605), Csécsény (1890: 733 lélek) 1900:806, Mérges, 241, tíz év múlva 263 és Kis-Babot, melyben a legutóbbi népszámlálás 326 polgárt talált. A körjegyzőségből 1891-ben kezdődött a kivándorlás, egy napszámos elindulásával, a «kinek Missler firkált;» azután több zsellér czihelődött össze, míg gazda eddig (1904) csak kettő vándorolt el. Egyiket talán a rábaszabályozási járulék vitte volna ki, de megállapitani ezt nem tudtam. Nők is kerekedtek föl, hogy Brémán át cselé-

dekül menjenek. A pótadó nagysága nem igen szoríthatta a terhet, mert csak 38%-ig ér. Igaz, hogy a Rábaszabályozás munkálataiból a faluk nem lépesedhettek, mivel azt más földi «baraber»-rel végezték, a mi pedig itt csúfnévül járja a züllöttebb munkásokra. Hogy a szabályozási járulék magas, mivel ártéri egységek szerint jár, néhol aránytalanságba juthat az adóval, az bizonyos, s e három kis példán igazolja:

Bödő Gábor	földadó	24 K	86 f	Rábajárulék	24 K	93 f
Bösze Gyula	«	18 «	68 «	«	22 «	27 «
Egyházas Gábor	«	23 «	48 «	«	51 «	03 «

Mégis semmi utánjárással sem tudtam egyenes összeköttetést találni a súlyos járulékok és az Amerikába vándorlás között, s erre bizonyítékom, hogy a kivándorlók túlnyomó száma zsellér vagy cseléd, kinek tehát nincs Rába-járuléka, a megterhelt gazdák közül pedig csak szórványosan költöztek ki. Más községekben is látom ugyanezt. Azért ennyit, mint a föntebbi mondat állít, merek tartani, többet azonban már nem, mert meglehet, hogy akkor, a mikor a kivándorlás már majdnem elvitte a népesség könnyen futó, gyökertelen rétegeit s a jobb móduak fölkerekedése következik el: akkor lehet, hogy ezeknek a kivándorlásában oly okok is napfényre kerülhetnek, melyek a közterhek súlyos nyomásának behatásait világosabban mutatják.

Ha — székely szóval élve — körülvigyázódom abban, hogy mit jelent vidékünkön Amerika neve-hatása, itt sem kell sokáig üres kézzel lennünk, mert a typusok tüstént elénk teremnek. Egy helyütt az öreg parasztházban ott van a szentképek között a fiatalok amerikai fényképe, az asszony már angol ruhában vetette le magát. Maga a fiú is itthon teszvesz mostan, sok csodáról beszél a szomszédoknak s bizony kikészül megint odaküntre; bányában robbantott, keresett naponként 1 dollár 50 centet, néha 10 dollár ütötte egyszerre a markát, de mind csak jobb kereseteket firtatott az újságok után — míg ki nem kopott a helyeiről és pórul járt. Apja csak annyit mond rá, hogy «már Amerika előtt is Amerikában volt» a legény, mert az *Amerika* szó szorgalmatosságot jelent. — Az Amerikába szerencsére járó család typusául L. Józseféket veszem, kik öt évig ülték meg kis porontyokkal azt a nagy idegen földet s minden haza-ragaszkodás úgy

kiment a fejökből, hogy csupa amerikai gondolatot mondanak el zengzetes magyar hasonlatokban. Lorrainban, Clevelandban laktak s tisztára el tudják beszélni az ottani magyarság létit-voltát; látszik, hogy jól megnézték. «Úgy szaladgáltak ott mindig, mint nagy hangyabolyban, itthon meg mikor most dolgoznak a mezőn, akkor is pihennek.» Ők most uzsoraadósságukat kifizették, mégis ki készültek csak megint, mert az Unio és Magyarország közt abban tapasztalták a különbséget, hogy «ott beteszik a bankba a pénzt, itt meg a bankból vesznek ki az emberek». Fogjuk e példákhoz azt a legjobb typust, mely nyereségül jön meg a messze útról: az intelligens mesterember, ki már tolmács volt odakünt, mikor a magyar plébános és az «eiris pap» nem tudták egymást megérteni. A nagy víz és a yankeek fölkeltették vállalkozási kedvét, mint mikor a kész gépszerkezetbe először gőzt bocsátanak. Úgy kezd mozogni ő is. Megveszi a községi birtokosok cséplőgép-garnituráját, s ez lesz az ő «business»-e. Ez a legjobb typus, de kevés van belőle.

Példa-typusaink, mintha tükörszobában lennénk, köröskörül mind újra megjelennek. A nagy Téth község (alig négy éves a kivándorlás, mert 1901-ben indult útnak egy napszámos, kit a gyarmathiak beszéltek rá) 130-at adott 3660 lélekből Amerikának. Igaz, hogy az idén (1904) nem mozognak. Gazda innét sem igen mozdul, de zsellérek, s egyik még amerikai asszonyt is hozott magával, a ki sehogysem tudott idetörődni, tehát azon mód visszaszálltak. A 8—9%-os pótadó nem igen nyomhatja a falut, már jobban izgat az a 16,000 korona, mely az Unióból jött be, mégis, hogy a gazdáknál megállt a kivándorlás, annak oka abban a három birtokban van, melynek 1600 holdját föl tudták parczellázni magok között s nemcsak 40—50 holdas az átlagos gazda, hanem zsellérek is emelkednek föl s ide ragadtak a röghöz. (A napszámosnak egyébként arató bére 1 forint 20 krajczár minden nélkül, télen pedig fafuvarozással kereshet.)

Azért tetéztem még egyszer ugyanazt a kivándorlási képletet, mert úgy látszik, hogy többel állunk szemben, mint a hasonlóságok véletlen találkozásával. A rábaszentmihályi körjegyzőségben csak Kis-Baboton nem találok kivándorlást, mert földbirtokot tudnak venni a gazdák. Látjuk, hogy Téth mit mutat. Gyarmaton, hol legégőbb a kivándorlás, a föld-

éhség is legolthatatlanabb. Újmalomsokról halljuk, hogy a faluban külsőségek kerülnek eladásra, s akkor ölenként árusítják azt, el is kel öle 63—65—67 krajczárral. Egy következő helyen épen jelzálogbecslés foly s azért találják alacsonynak a becslést, mert abban gyanakodnak, hogy talán a becslő magának akar parczellázni. Ha ezeken felül még több községet számbelileg összevetek azok állapotával, hol nem találtunk kivándorlást, úgy oda jutunk, hogy még kilencz helyünk maradt, melyeket nagy elvándorlás fogyaszt. Ezek közül kettőn, Kisbarátin (200 kivándorló) és Nyalkán nem emlegetnek földéhséget, bár a hazajövő pénz, ha nem adósságot törleszt, akkor a földbe fut. Hat község azonban: Felpécz, Saágh, Nyulhegy, Nyulfalu, Nagyéts, Kóny, egyenest azt vallja, hogy a nagy kivándorlást a szűk határ okozza s a legfőbb orvosságot a földszerzéstől várják. Végül egy falu (Ráró) a kivándorlási hajlamot előre akarná ily módon leküzdeni. Fejezzük pedig be krónikánkat azzal a följegyzéssel, mire még szükségünk lehet, hogy Saághból öt család Szlavoniába rajzott át s nem is várhatják őket vissza, annyira oda telepedtek.

Mint a mesebeli táltos fordított patkójának nyomai, úgy csalogatnak minket a győrmegyei friss kivándorlásnak adatai a veszprémi határhoz vissza felé, mindjobban gyorsulva, szaporázva. Mintha arról felől eredtek volna. Ennek a veszprémvármegyei kiáramlásnak pedig, mely idült jelenség, nemcsak sokféle színe van, de némelyik oly éles világításban szökik szemünkbe, mint talán sehol másutt.

A phylloxerától kipusztított szőllős gazdák mellé oda szegültek a székváros megrokkant kisiparának mesterei. Azt mondhatni, hogy helyi nyomorúság mindez: hiszen igaz; a modern forgalomnak nemcsak meggyüjtő, de elvivő hatása is van s ez a szívó erő legjobban mutatkozik oly városokban, melyek akkor keletkeztek, mikor a szomszédoktól el kellett bujni. Veszprém is így járt. De megint nem lehet eltagadni azt sem, hogy a sok helyi baj lassan addig fonódik egymásba, míglen általános nyomássá változik, mint a légköri depressio. Sőt az is világos, hogy mennél jobban hozzászoktatjuk szemünket a szürke színeknek ahhoz a skálájához, melyet a magyarság egymásra torlódó bajai alkotnak, annál hamarabb bukkanunk olyan helyi sinylődésekre, melyeket

másutt is látunk s azért lassanként belenőnek az általánosságok közé.

Annyi legalább is bizonyos, hogy a mikor e vármegyéből, csak a hivatalos adatok szerint 1902-ben 1682-en, 1903-ban 1141-en mentek el, hogy másutt keressenek életet, akkor az a légköri depressio itt már erős nyomássá sűrűsödhetett.

Mihelyest tovább nyomozzuk a veszprémmegyei kivándorlás okait és eleven typusokban rajzoljuk magunk elé, mindjárt meg is győződhetünk a most mondottak igazságáról. A somlói hegy körül először azt az egyszerű, elemi formát találjuk Dobán, a hol három évvel ezelőtt (1901) még egy kivándorló sem volt, egy nyomorgó napszámos akkor elindult, néhány hónap mulva több száz forintot küldött Amerikából: erre a kivándorlók száma egyszerre úgy fölszökött (ötvenre), mintha geyzires talajban hirtelen leszúrtak volna a föld mélyebb rétegébe. Ezt az egyszerű, bonyolulatlan jelenséget már tetézve találjuk például Tósokon, a hol halmozódnak a ki- és visszatérő hullámok s mikor hetenként 5—7-en szállnak föl (1903) a kis bakterház körtefás palánkjánál Bréma felé, ugyanakkor az amerikai pénz kezd megszokott intézmény számba menni, melyre be lehet rendezkedni.

Somlóvásárhely egész környékén már 5—6 éve tart a kivándorlás s kezd belejátszani a szüreti, kapálási munkabérek kérdese. Rásokasodik az, hogy «szüret után nincs forgalom», a terhek olykor háromszorosra emelkednek az örökségi elaprózás következtében (Kis- és Nagyszőllős); a ki eladósodik, menten megindul szerencsét próbálni; és a mint egyik emberem mondta — látta ő, hogy a pótadó alá (az általános jövedelmi pótadót értette ez alatt) mily sok ingatlan terhet vallanak be, pedig «sok szégyenli bevallani s a váltót úgy sem vallja be».

A mint így egymásra gyülnek a veszprémmegyei kivándorlás typusai és indítékai, legalkalmasabban úgy foszthatjuk szét az összesodródott szálakat, ha egy nevezetes járásra ráteszszük a megfigyelés mikroskopját. A pápai járást választottam, melyből 5000 távollévőt számítanak; 1902-ben 524, 1903-ban 494 Amerikába induló akadt s e két évnek 1150 főnyi sommájából 820 magyar volt, német 195. A ki-

bujdosók legnagyobb része 19—38 év között van, legtöbbje útlevél nélkül Bécsen át szökik ki.*)

És most nézzük azokat az élő és beszélő jelenségeket, melyek e számok mögött rejtőzködnek. Külön veszem az ugodi falu-csoportot, külön Jákót és környékét, utoljára Vaszart. Azután megláthatjuk, hogyan sugároznak ki ezek a tapasztalások az egész járásra, majd az egész vármegyére.

Ugod 2000 lelkéből 360 kalandozott ki, tehát majdnem minden ötödik ugodi ember a pápai járás helyett Amerikában lakik, s a tíz év óta tartó áramlás olyikat 2—3-szor is kisodorja meg vissza. Nem is kell ügynöki közvetítés, mert egymástól kapják a czimeket s nem akad olyan falubeli, a ki ne tudná azt a legfőbb igazságot, hogy 135 frtjának kell lenni, ha nem akarja, hogy a kikötéskor visszaküldjék. Az egész zsellér-népség mozgolódik, a kocsisokat a vasgyárak 1 dollár 10 cent — 1 dollár 25 cent napibére csalogatja, még ha 11 óra is a munkaidő, s a ki a forgó kerekek zakatolásától megrogyva tért meg, az sem tudja már rövid idő mulva, hogy nem megy-e megint ki, «mert itthon akármit dolgozzunk is, pénzhez soha sem jutunk». Ez a sententiája. A sessiós gazdák portáiról a leányok mennek az Új-Világba, mert a gazdát ide köti a földje; 2—3 leány is el van egy családból néhány évre hozomány-gyűjteni, a «tiszta szobákban» nem ritkaság az amerikai nikkelel-vert láda s egy-egy olyan eset, mikor 2400 frttal érkezik a leány s azután mindjárt elmehet férjhez Pestre nyugdíjat is váró «biztos» hivatalszolgához: sok fehérnépet a tengerre mozdít. Így 1902 első felében 64,000 korona amerikai pénz érkezett a postán, 1903 folyamata alatt 125,320 korona 64 fillér.

Nem is tévesztő nyom az, ha a visszajövő pénz folyását nézzük. Alighanem oda fut az, a hol hiányosság van s ez a hiányosság a kivándorlás kútfeje. A kiszáradt kútfőbe csurog vissza a messziről érkező csapadék. Többen a megjött pénzen házat vettek; még többen akarnának venni, de nincsen telek eladó; innét azután a föld ára 400—550 forintra fölmegy s holdja 25 frt árendát is kiizzad. Mert mi másba foghat az ugodi ember? A favágásból csak 40 krajczár kerül ki naponként, fuvarozni pedig már a «meszes» (mészégető) se megy

*) Belák Lajos járási főszolgabiró úr gondos gyűjtése.

el. S még ez a fa is csak a földéhséget juttatja eszökbe, mert mindenütt nagyobb a kivándorlás azokban a falukban, hol a paraszti polgárok az úrbéri egyezség alkalmával a közösségből erdőben kapták ki részöket, (a minek a kezeléséhez nem is értenek) és nem szántóföldben. Mind földet keres ezért az úrbéresek unokáinak amerikai pénze is.

Azután Ugod nem áll egyedül. Béb, Kopány, Fenyőfő, Szücs már 1902-ben 400 távollevőt írt föl lajstromára. Szücs 769 lelkéből 107 tartózkodott künt, többnyire zsellérek s a magyart is beszélő németek közül a tizennyolcz éve tartó kijárás alatt sok künt is maradt s a hazaérkezett pénz (évenként 8—10,000 frt.) szőlőföldet keres. Kopányon megint a zsellérkivándorlás a túlnyomó; van, a ki 2000 frttal jön haza s mind-mind építeni akar, vagy fölturni pénzével a földet, a mikor a község nem terjeszkedhetik; még telket sem szerezhetnek örök áron — oly kevés van — csak 10 frt évi bér mellett. Mintha csak a londoni Cityben valamely «leashold» 199 éves kikölcsönzéséről lenne szó! A mint pedig a zsellérek elmennek Philadelphiába (csoportostul oda tartanak), elmennek a leányok s végül fölkerekednek a gazdák harmadik gyermekei; csak az marad itt, kit leköthet a föld. Nevezetes sociologiai tünemény, hogy a harmadik gyerek világgá indulásával igazában a kétgyermekrendszert folytatja új gunyában a kivándorlás s ezért nem is gondolkodik hibásan az az író, ki szerint — a mi egész kivándorlásunkat «bátran nevezhetjük nemzeti magzatelhajtási vagy gyermekkitevési rendszernek».*)

Hallom még a kopányi leányt, a mint angol sóhajtásokkal örül — o mine! — hogy a philadelphiai utczaneveket sorolom előtte — mert az angolt lassan felejti, de a Pesten tanult magyar szó már kihullott fejéből. Ott jár amerikai nadrágban egy kilencz gyerekes apa, ki a Missler czéget szidja, s pinczérkedett Amerikában, hol három gyermekét ott hagyta. Más leány meg smukkosan érkezett, de apja levétette vele a dámásruhát, mivelhogy csak hozomány irányában engedé ki. Jön sok, hogy itthon megkapja a szülei áldást, mégis legtöbb csak itthon megy férjhez; az már ritkaság,

*) Timon Zoltán: *Magyar kivándorlás és a nemzeti megujhodás politikája.* Budapest, 1904. 53. l.

mikor amerikai férjre akadt egy, olyanra, ki télen mészáros, nyáron zenész. E typusok, amerikai pénz és amerikai hirek kavarognak, szállnak szerte az egész környéken, oly különös idegen színnel borítva be a magyar talajt, mintha a természet egyszer azt a csodát tenné, hogy a mi fáinkról oly vastag bőrszínű levelek essenek, mint a minőkkel a híres «indian summer» tarkázza az amerikai gyepet. Hiszen Kopányban «nachdem» helyett «after»-t mondanak, Csóthon 38 esztendő alatt 15 ház épült amerikai pénzből a «Brazilia»-soron, a mely magyar hamissággal azért neveztetik így, mert az a pár család, mely innét készült Braziliába, eladta mindenét, fölszedelőzködött és megijedt az úttól; azóta Clevelandba járnak innét. Az amerikai magyar egyletek kokárdáját és a *Szabadság*ot találom annál az emberemnél, ki ott kint már magyar «boss» vezetése alatt dolgozott «furnace»-ban (kohó), bátyja amerikai kályhamunkás, huga Bridgeportban angolhoz férjezett. És mind mehetünk tovább. A Bakony-környékről 3—4-szer is kijár az, kinek valamely falut-hamvasztó tűz után, az okos új szabály szerint, csak cseréppel szabad építkezni: annak a pénzmagjáért is Amerikába futnak. Így lebeg mint egy nagy felhő árnyéka, az az «Amerika», a veszprémmegyei határok fölött.

A mikroskopunk alá tett község-csoportban még három sajátságos mozgás-tünetet látok élesebb világítás mellett. Egyik, hogy mintegy 50 község közül hét a régi «nemes» község s ezek úgyszólván állva maradnak a sok mozgolódás között; legkevesebbet ők mennek ki. A másik megfigyelés azt mutatja, hogy a nagy uradalmak szélén körzetben ismétlődnek ugyanazok a jelenségek, melyekről tiszta képet tudnak adni mind a közigazgatás közegei, mind a gazdák s a melyek azt jelentik, hogy a földéhségből nő ki a kivándorlás láza. A harmadik szám nemzetiségi oldala ugyanennek a népvándorlásnak. Az ugodi ember azt mondja, hogy ő sohasem látott consulatust ott künn, s «ha levéllel nem eresztenek ki erre, kimegyünk amarra» : vagyis állami oltalmat még (1902) nem tapasztalt.

A pápai járás más község-typusait találjuk Jákón és Vaszaron s rendkívül nyomós eredményekre jutunk, ha szembe teszszük őket. A főszolgabirói kimutatás nevök szerint, egyen-egyen sorolja föl az amerikánusokat. Jákónak

1750 főnyi népségéből 389 volt a kivándorló (1904-ig): mindannyi német nevet viselő. Braziliai is akad köztök vagy husz s ezek mellett gyakorta ott a megjegyzés «Braziliában agyon szurták». Előbbi években csak 18—33 éves kivándorlókat találok, de később a lajstrom közepén már fölbukkannak a kiköltöző gyermekek s végén a gyermekekkel egyszerre fölkerekedő családok jelentkeznek. Ezért intek óva mindenkit attól,*) hogy «örvendetes» jelnek nézze azt, ha az utóbbi években a nők és gyermekek aránya «nem hogy emelkedett, hanem évről-évre csökkent, ellenben a felnőtteké föltünően emelkedett» a magyar kivándorlók között. Mert nálunk a férfi- vagy felnőtt-kivándorlás megduzzadása nem a gyermekek és nők itthonmaradását, hanem csak azt jelenti, hogy a kivándorlás új vidéken lép föl új erővel s az így megindult férfikivándorlást néhány év mulva ott is követni fogja a gyermekek és családok kitépése a magyar földből. Így történik Jákón, hogy a rózsaszínű behivólevelek hiában lógnak az anyakönyvi táblán, mert 57 hadköteles közül 34 van túl az Oczeánon. Hogy a braziliai nyomokat befejezzem, őserdő vadonját kapták ott föltöretlenül az igéret földje helyett, azért sokukat ott nyomta a pusztulás s a mint egy hírmondónak haza vetődhetett: beszünt az egész braziliai álmodozás.

Nem szünt ám meg a nagy Unio nagy mágnes-ereje. Pedig ügynökök csábításáról nem is hallok; legtöbbje egy brémai czéghez fordult s ha visszahozták őket a vasútról, mielőtt az elkobzott pénzt visszaadták volna nekik, már kiszöktek; ma már több jákói van, a ki kétszer-háromszor rándult el a nagy vízre s annyira ismerik az Amerika felé indulást, hogy kivárják a «Wilhelm-hajók» menetrendjét. Az a tíz amerikánus — mind katholikus svábok — a kit kifaggattam, azt vallja, hogy a nősek adósság miatt, a fiatalok jobb szerzés végett mentek ki, de itthon aztán mind házat akar venni, vagy földet, s holdjáért eligér 250—350 forintot. Leginkább Paddersonba (Massachusets) és Saint-Louisba vonulnak selyem- és papirgyárakba; de Amerika annyira összezsugorodik azután az ő fejökben, hogy egyébről, mint

*) Thirring: id. művének 139. l. L. szerző birálatát a *Közgazdasági Szemle* 31. kötetének (1904) 240. oldalán.

arról az egyetlen munkahelyről, nem is tudnak azután semmit; annyira, hogy a ki Buffalóban volt, még csak nem is hallotta, hogy néhány mértföldnyire villanyoson eljuthatott volna a világ-csodás Niagarához. Rendesen 2—4 évre mennek ki, s a férfi-kereset óránként átlag 25 cent, (egy héten 55 óra) s egy nap 2 dollár 60 centre is megy. Mégis Amerika beléletéről oly keveset tudnak, mintha ellenző lenne szemökön s igazán hasonlatosak azokhoz a Chi-mim kinaiakhoz, a kik Amerika Westjén gazdagodnak meg, milliomosok is lesznek, de mikor haza térnek a sárga földre, fogalmuk sincs arról, hogy az amerikai közigazgatás és igazságszolgáltatás miben különbözik a Mennyei Birodalom berendezésétől.*) Nincs szemök hozzá, hogy lássanak. Csak azt érzik minden tagjokon, hogy milyen szűken szorítja őket a határ (két nagy uradalom közé lekötve) és milyen nagy hatalma van a dollárnak (1902-ben 72754 K, 1903-ban 100,025 K jött be csak a postán), melylyel talán még vízvezetéket is csinálhatnak a falunak.

Senki sem csodálhatja, hogy az a magyarosodás, mely a pápai vásárokról már hatalmába kerítette a falu férfiait, nem nagy tápot nyerhetett odakint, mikor magyar consult sem láttak, gyermekeiket ott németországi apáczák tanították az iskolában s ők magok «Franz Ferdinand osztrák-magyar egyletet» alkották, bár osztrák egy se volt köztök. Hogy amerikai papjok bakonyszentlászlói magyar volt s mégis németet prédikált nekik, az már szinte hogy természetes akkor, mikor idehaza is csak német prédikácziót kapnak. Pedig, hogy szívök ide húzza őket, arra bizonyságom az, hogy egyikök sem vette ki az Unióban a «frist papert», mely a magyar állampolgárság fölmondását szokta jelenteni.

Szembe teszem Jákóval Vaszar magyar népét. A falunak itt is egy negyedrésze mozgósított: 1957 lélekből 418; a postai küldések szintén százezer korona körül járnak — sokan lépésben érve el ezt az összeget.**) Haza jött, a jegyzői számontartás szerint 182, és megint kiugrott 97. A kivánnak-

*) H. Gottwaldt: *Die überseeische Auswanderung der Chineser und ihre Einwirkung auf die weisse und gelbe Rasse.* (1903.) 60. l.

**) Vaszarra érkezett amerikai pénz postán: 1891. 23,397 K; 1894. 25,499 K; 1900. 77,996 K; 1901. 94,350 K; 1902. 110,049 K; 1903. 113,585 K.

dorló nők száma 15%-ra megy 60—80 korona havi bérre szegődve, míglen a férfiak 3—5 koronát keresnek, de némelyik néha 10-et. A számok hát nem sokat változnak, mi azt is mutatja, hogy csakugyan typust rajzolunk, de ha összevetjük az élő tanuságot a sváb falu-typus tapasztalatával, akkor világosodik ki, hogy micsoda más emberek bujtak itt a számok kacskaringói mögé.

A vaszariak kőszénbányákba járnak ki tömegben, kisebbik részök Newyork körül gyárakban, házi kertekben munkás. De azután meg is tapasztalják Amerikát s kifürkésznek mindent, a mit csak szemre lehet venni. Többfelé jártak s változtatták helyöket, de mindig csak munka irányában. A mit csak lehetett, megpróbáltak s rendkívüli világos látással beszélnek a mozgalmas amerikai életről. Strikeben majd mindegyik részesedett. A «junik» (trade uniok) nagy szerepét elmondják; megvigyázták, hogy a hol szervezve voltak, ott bejött a nyolcz órás bányász-fölváltás (shift), a dinamit árát a «juni» leszorította s a «company-store»-ok helyett a farmstorekat is szabaddá tették: vagyis megfigyelték a truck-rendszer sorsát. A strike-ok szövevényei közt úgy ugráltak már ide-oda, mintha egész világéletökben azt tanulták volna és sok humorral beszélnek a strikere csábító «irisok»-kal vívott munka-csatáikról, a mikor bizony revolvergolyók szitálnak be faházaikba és megszaggatják a szögre akasztott zubbonyokat, míg magyarjaink eleve kibujtak azokból s a padlón lapulnak. Már egyszer a magyar tolmács miatt is strikeba léptek. Egyszóval, ismerik az egész küzdelmet, melyet a trade-unionisták szervezkedése a «blackleg»-ekkel vív az angol világban s mely épen oly igazi magját teszi az angol-amerikai munkáskérdésnek, mint a németnek Marx elmélete.*)

A vaszariak yankeesége annyira megy, hogy az elnökválasztás mozgalmai iránt erősen érdeklődnek; némelyik arra az amerikai igazságra jutott el, hogy odakint azért tudott annyit dolgozni coaxban, mert 5 font húst evett napjára; van ki szakértő a hajójegyek árának leszállásában; van, ki alügynöke volt a pénzhazaszállító-banknak s itthon

*) L. a szerzőnek *Az angol munkás-mozgalom iránya* czímű értekezését a *Huszadik Század* 1902 novemberi füzetében.

is a clevelandi *Szabadságot* járatja. Egy szó, mint száz, a mi magyarjaink átalakultak az amerikai munkásságnak azzá a magasabb rétegévé, a mely felül van már az újabb bevándorlási törvények (1903 márcziusi Immigration Act) tilalom-rostáján, mely, ha kell, megint mind kimegy s a mely azért mégis jobb szeretne itthon maradni, ha pénzét, eszét, világlátottságát megköthetné a hazai föld.

Ugyanezt láthatjuk Gyarmaton, s megint Nyögéren, a hol a sváb lakosság magyarul is beszél, de angol szavakkal tarkázza szólását. És a betóduló pénztől mind csak a föld ára emelkedik, néha négy-ötszöröse is. Láttuk magunk föntebb, hogy milyen más a jákói-csoport kivándorlási typusa, de egyben hasonlatos volt annyi különbözés között is: a föld betegségében. Hogy ennyire eltérő, szokásaikban, gondolkodásukban ellentétes, nyelvökben idegen kivándorlóink egy közös gyökerét ismerik bajaiknak: ezen gondolkozni kell. Az egyes faluk keserve lassanként általánosodik. Még pedig oly pontos lépcsőzeteket mutat, hogy már Tapolczafőn alig szivárog a kivándorlás, mert nagy határa van. Salamon község épen visszaszívja bujdosóit (igaz, hogy trachomával jönnek haza), és ugyan mivel? Bizony azzal, hogy a győri püspök nem maradt meg az okos, népies füzetek kiosztásánál,*) hanem — a kormány közbejöttével — 838 holdat parczelláztatott. Ha jól tudom, 140—160 kivándorló közül vagy 70 fordult ezért haza.

Mint Faust szobájának négy fala, úgy tágulnak a mi községi próbáink lassan, hogy tanulságaikba belé fogják elébb az egész járást, azután az egész vármegyét. A mikrokosmos bűvös képe makrokosmossá alakul. Mert a pápai járásból ötezerre teszik az Uniókban lakókét, kik közül csak egy kis töredék kért s nyert útlevelet (1903-ban csak 6). Ellenben oly mélyek az ember-veszteség nyomai, hogy a dákai és csóthi körjegyzőség tiz faluja közül négyet apadóban talált az 1900-iki népszámlálás, (Dákát például 18 üres lakással és 222 amerikánussal) s a többiek jó népfölöslege javarészt elúszott. Amerika már szerves része a pápai járásnak. Mint

---

*) *Mit mondott a győri püspök a kivándorlásról* (Győr, 1904.). Főként a Braziliába mentek csalódásait írja meg eleven tollal s eleven példák alapján.

a főszolgabirónak egy hivatalos jelentése írja, a kivándorlás ezen a vidéken annyira általánossá vált, hogy az Amerikába való menést csak úgy tekintik, mint régebben a szomszéd városba való berándulást. Odakünt aztán legnehezebb, lelket és testet ölő munkával foglalkoznak, kuczorognak és takarékosan élnek, hogy haza minél többet küldhessenek. Azok maradnak végképen künn leginkább, kik szerezni ott se tudnak.

Kimegy az ember: a kivándorlók elviszik a hadkötelesek javarészét s a visszatérők nyájában a sok törődött már katonaerejét elvesztette. Bejön a pénz: csak a posta 1903-ban 1.294,468 koronát hozott Amerikából a pápai járásba, pedig a nikkeles ládákban és mándli-zsebben még annyi jöhetett. Vándorló ember és vándorló pénz: hogy keresik a földtulajdont mind a ketten!

A pápai járás körülbelől 40 százalékát nyeri az amerikai postaküldeményeknek Veszprémvármegye területén (1903-ban: 16,311 pénzes küldemény 3.109,231 K 43 fillérrel az egész megyében.) Az az amerikánismus, melyet itt találtunk, oly természetes megyeszerte, hogy föl se tűnik annak a tanítónak hiradása, kit az 1900-iki elnök-választás alkalmából arra kért bakonyi sváb falujában egy anyóka, hogy jó pénzért imádkozzék, mint kántor, annak a gonosz elnökjelöltnek bukásáért, a ki az európai bevándorlást korlátozni akarja.*) Vagy a devecseri járásban, Ajka-Rendeken látjuk ismétlődni azt a példát, hogy a Braziliába vonulók szerencsétlensége megakasztotta a Dél-Amerikába kezdett vándorlást, de az északi Unióból megjött első 4—6000 korona annál teljesebben neki lendítette a kibujdosást; úgy szokták meg, hogy jobb éjtszaka indulni a *Vörös Csillag* után. És annak a nemzetiségi szempontnak, melyet mikroskopunk kimutatott a pápai járásban, kell-e jobb sokszorosító, mint az a sok tanítói panasz, mely a Bakony egész környékéről fölzúg, mikor a sváb azt vágta oda a magyar szónak, hogy az ő nyelve világnyelv, erre megtanították Amerikában; és úgy megtanították, hogy egyszer egy magyar ének miatt, Mindszent vasárnapján jól elverik a tanítót. A Missler-czég előre kitöltött postautalványait, megczimezett «bejelentés»-eit is látom

---

* Nagy Dénes tanító közlése 1901-ben.

röpülni szerte, de talán ugyanannyiszor, ha nem többször szállnak föl azok a panaszok, melyek a föld betegségéről szólanak. Végső eredményül pedig abban a gondos tanulmányban, melyet Kis Ernő *Veszprém vármegye református köznépéről* tett közzé,[1]) a kutatások eredménye kettős tanulságban mutatkozik. Egyfelől, a mi a köznép református részét illeti, azt kell olvasnunk, hogy a mezőföldi és balatonmelléki egyházak közül ötven év alatt húsz megcsökkent népességében és csak tizenhárom egyház gyarapodott valamely csekélységgel. A Bakony innenső oldalán pedig kilencz fogyó községet s csak tizennégy növekedőt találunk. Másfelől, s ez már minden felekezetet illet, ezt a bizonyságot kapjuk: «Kevés lévén a földje népünknek, minden igyekezetét földbirtok szerzésére fordítaná, de hiába. Ezért megy ki Amerikába a munkabiró része, hogy pénzt szerezhessen, ha majd haza kerül, a drága föld megvételére. Nem is a föld terméketlenségében és népünk szorgalmában, vagy talán nem elegendő takarékosságában van az ok, a mi miatt köznépünkből jelentékeny az Amerikába kivándorló, hanem abban, hogy Veszprém vármegyének 640,000 holdnyi mívelhető földjéből csaknem a fele holt birtok vagy nagybirtokosok kezén van. Ilyen birtokviszonyok közt népünk alig vagyonosodhatik, a mi föld kezére jut, azt igyekszik teljesen kihasználni. Kihasználatlanul sok helyütt még a barázdákat, a kerti ágyak közt levő útakat se hagyják. Magokat ezeket az útakat is csak lépése hosszában tiporja ki a takarékos gazda s akkor is egy-egy lábnyom után már ültet valamit az útra, sőt nem is egyfélét, hanem a korábban érő növénynek alatta növekszik a későbben érő növény».

A tengerentúli kivándorlás depressiója, mely sűrű gomolyban fekszik Győr és Veszprémvármegyék fölött, ritkultabb nyomással, de körülbelül egyenlő fokon terjed ki a két szárnyon Vas és Fejér megyékre.[2]) Szám szerint: Vas 1901-ben 435, Fejér 106, «hivatalos» amerikait termelt, 1903-ban[3]) pedig Vas 1543-al hirtelen az absolut maximu-

[1]) Kis Ernő: *Veszprém vármegye reformatus községei.* Fölolvasás az orsz. ref. tanáregyesület pápai közgyűlésén; közzétéve a *Dunántúli protestáns lap* 1904. 24—27. számaiban.

[2]) Thirring: id. m. 72—73. l.

[3]) 1903. *Statisztikai évkönyv.* (1904) 73. l.

mot érte el, míg Fejér 341-ig emelkedett; mindkettőben tehát két év alatt megháromszorozódott az Amerikába indulók összege, szinte egyenlő lépéssel. Igaz, hogy ez a nagyobb szám egy darabig az adatgyűjtés pontosodását is jelenti; hogy erre a számlára mennyit irhassunk, nem tudom megmondani. (Az utolsó évnek ez a megduzzadó összege, melyre a gondosabb népszámlálás is vezetett, egészen indokolttá teszi Thirring Gusztáv kételyét, ki tamáskodott abban, hogy 1902-ben Vasmegyéből mindösszesen csak 800-an lettek volna az Unióban. Így hallottuk ezt pedig a dunántúli kivándorlási congressuson.*)

Miután az a következő (II.) és utolsó (IV.) fejezet összefoglalóan szól azokról a főbenjáró okokról, melyek Fejérmegyében is a kivándorlás taszító erői gyanánt oly szembeszökőn jelentkeznek, változatosabb, sokszerűbb typusokat Vasmegyének kis-czelli és német-újvári járásában böngészünk össze és ragasztunk be ebbe az eleven kaleidoskopba, mely mentől tovább forog, annál több darabját forgatja magában nyomorúságunknak. Miért nem tudunk mi inkább olyan panorámát látni, hol új meg új alakban, mindig és mindig fényesebben, látszanék fajunk életerejének megnövése!

A kis-czelli járás határán Vas, Győr, Sopron és Veszprémmegyék összehajolnak s talán innét van, hogy annyi érdekes és változatos kivándorlási híradás szálldogál erre; mintha a kivándorlókkal is úgy lenne, a mint az éji pillékről tartják egy vasmegyei helyen, hogy óránként más-más színű rajok röpülnek be. A tengerentúli hír-pillangóknak buzgó gyűjtőjök is van Németh Gyula egyházkeszői plébános személyében s braziliai és észak-amerikai példányai sok szomorúságról, de sok haza-gondolásról is beszélnek. A braziliai levelek szörnyű kinlódásokról jajgatnak a kávébab «fazendák»-on kiállott sanyargásokról, hová még 1900-ban is kicsábították magyarjainkat s a hol — az egyik eredeti levélből idézem — «balul ütött be a szerencse, mert itt nincs meg, a mit igértek, nem százhusz hold föld, hanem még egy kutyát sem adtak». (Rogola János írása San-Paolóból.) Ezek

---

*) *Dunántúli kivándorlási congressus naplója.* (1902) 119. t. — L. a szerzőnek *A kivándorlási congressusok eredménye* cz. dolgozatát. *Budapesti Szemle* 1904-iki folyamában.

a vérnyomai annak a délamerikai kiáramlásnak, mely már megtörött s melynek föntebb is reámutattam egynéhány maradványára. A braziliai levelek, melyek országszerte, hol itt, hol ott hulldogáltak, a legközönségesebb csábításnak, űzérkedésnek és hiszékenységnek az okiratai ma már, legalább ránk nézve. Maradandó bennök csak népünk kivándorlási hajlandósága. Azoknak a braziliai okmányoknak nincs is folytatásuk. Azonban senki se higye, hogy véletlenségről volt itt szó. Tudnunk kell azt, a mire, úgy látszik a magyar kutatás nem eléggé figyelt, hogy az a San-Paolo név, a mely Rogola János és tarisznyás társai levelében van, — a mint Buzek kimutatja*) — tényleg a galicziai kivándorlásnak szervezett letelepülését jelentette Braziliában. A braziliai telepítés, melynek számára az ismeretes «Liguréknak» meghatározott emberanyagot kellett beszolgáltatniok, Galicziából hozta az ember-portékát és tényleg sikerült is, legalább San-Paoloban magában, a galicziai munkásokból (szláv) telepet létesíteni. Ennek az összeköttetésnek a rajtunk keresztül érő kötelei horzsoltak minket s terjedtek át ide szálai. Örvendjünk, hogy több áldozat nélkül megszabadultunk tőle, mert minden más vonzódásban, melyet a világpiacz ember-készletünkre gyakorolt, állandó a vérveszteségünk és nem birjuk megállitani. Oly igen gyöngék vagyunk.

Az Észak-Amerikába tartó kivándorlásnak már nemcsak levelek, hanem szószóló emberek az oklevelei. A levelekben, melyeket ha nagyon szépnek szánják, piros tintával irnak meg, matriczás papiron, fohászkodások szállanak haza; lassan ritkábbak lesznek ezek is, aztán elnémulnak. Jönnek-mennek azonban a vándorok. Elviszik magokkal különös gondolataikat az «öreg haza» állapotáról s megjönnek hol víg, hol bús tapasztalatokkal terhelten, melyekben azonban a nyugtalanság állandó marad. Nem találja helyét ez a mi népünk.

Ez a kisczelli járás sokszoros tanulsága is. Igy Magyar-Gencsen már vagy százan voltak kint azóta, hogy «Pörkölt» Józsi, a zsellér 1892-ben belekóstolt Amerikába. Mivel (1904)

---

*) Buzek: *Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Oesterreich.* (*Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung.* 1901.)

Amerikában «president-választásra» készültek a gyárosok, azért épen többen kerültek haza, mint máskor szoktak s az iskolába szépen begyülekeztek valamennyien az amerikánusok. Megbeszélhettük minden oldalról a nagy utazást, elejét, végét, következését. Majd kivétel nélkül zsellérek mentek ki s itthon maradnának — ezt hajtogatják, — ha a «pénz forogna» gyárakban, így azonban nyáron 1 frt 20 krt keresnek idehaza, asszonyok 66 krajczárt, télen semmit, és úgy esik a sor, hogy «a mit most keresnek, azt már tavaly elköltötték». Feleleteik nemcsak abban vágnak össze, hogy értelmes beszéddel tűzik bele a gyáripar dicséretét, annyira, hogy a gencsiek szerint a pápai zselléreknek jobb a dolguk, mert ott gyár van. De különösen az üté meg fülemet, hogy mily kelletlenséggel, idegenkedéssel szólnak a szegődményes munkáról, fél- vagy egész évi szerződésről, — szinte tiltakoznak a «lekötöttség» ellen, a mit csak jónak, érdekükben valónak találtak akkor, mikor még nem ismerték Amerikát, a mozgékonyságnak nagyszerű hazáját. Szavaikon, viselkedésökön látom, mit talán ők magok sem tudnak, hogy az amerikanismus rázta meg az állandóságról, szolgálati viszonyról való fogalmaikat; már a kisczelli járásban ott ül az agyvelőkben az a törekvés, a melyet a híres Carnegie így hirdetett ki: «az állandó fizetések rabszolgaságából» (the slavery of fixed salary) föl kell szabadulni, és «az igazi business-ember beleugrik az élet hullámaiba, a biztos fizetések mentő-öve nélkül».*) Az amerikai egyletek nagy sokaságából — a gencsiek a «13 Vértanu-egyletben» és a «Verhovay-egyletekben» voltak benne» **) — az is reájok ragadt, hogy «ott mindegyik munkás a másikért fizet, itthon meg maga sem tud megélni».

A magyar-gencsiek beszédéből kiviláglik az, a mit az egész környék: Nemes-Magasi, Kemenes-Hőgyész, Karakó, Egyházas-Kesző stb. megerősítenek, hogy falunként külön telepeket keresnek az Új-Világban s a mint egy-egy falu «jó telepre akadt», úgy tekinti azt, mintha bányászkodás közben túrzási jogot nyert volna kőszénre vagy aranyra. Ily módon

---

*) Carnegie: *The Empire of Business.* (1902.) 190. l.

**) L. a szerzőnek *A magyarok kivándorlása Amerikába* czímű könyvében (1899) a 29. és köv. lapokat.

a gencsiek telepe Cleveland (Klevelandnak mondják itt) bár — a vaszari magyarok mintájára — ők is szeretnek másfelé is érdeklődni. Ellenben Ostfi-Asszonyfa nem megy ki többet, mert ők Brazilia felé indulának s ennek, mint láttuk, rossz vége lett. A clevelandi «jó telep» néha 100,000 koronán felül küld haza egy esztendőben s a pénz nagyrészt adósságtörlesztésbe megy. Az Új-Világba oly jól ismerik az útat, hogy bár eddig Brémán vagy Antwerpenen mentek, már 1904. nyarán neszét vették, hogy Fiumén körösztül olcsóbb lenne. Miután, ismétlem zsellér-kivándorlásról van szó, ezért csak azt nézik s emlegetik, hogy odaát munka van elég s mihelyst a «president-választás» lecsillapszik, még többen akarnak fölkerekedni.

Ugyanez a zsellér-vándorlás mutatkozik 1898 óta Kemenes-Hőgyészen, honnét — a plébános tanusága szerint — negyvenen mentek ki, s úgy látszik, itt is beütött a «jó-telep», mert míg eleinte a szószékről volt mód ostorozni a kivándorlást, későbben már «nem lehetett erre argumentumot találni». Nagy-Kesző, Vár-Kesző, külön-külön 80—80 kint levőt tart számon, s bizony nem egy hazajövőn látszik, hogy meghúzta a pénztteremtő (ők is sokat küldöznek haza), de izom-fogyasztó Amerika. Mégis, a ki megpeczkesedett ott kint, s amerikai kláris-nyakkendőtűvel jelenhet meg a búcsún, (a mint láttam), az hamar el-kiszédíti az embereket. Nagy, értelmes beszédekkel szólnak arról a távol földről s ők is várják a Roosevelt újraválasztását (mi időközben be is következett.) Elég egy átkorcsmázott éjszaka, hogy másnap reggel azzal zörgesse meg a legény az ablakot: ő bizony elindul Amerikába s el is megy. A zsellérek vándorlása itt már azt a határt éri, mikor a «divat» a kisebb gazdákat is kezdi megmozdítani s egyhangú a nézet, hogy ha a szűk határt nem tudják új parczellákkal kinyujtani, a mélyebb, sedatusabb néprétegeket fogja a tengerentúli fuvalom a barázdákból kifordítani. Tegyük hozzá még azt, hogy odább, Karakón, a vallás-alapítványi birtok fölszabadulásával, mit terveztek is, megtudták volna fékezni a kivándorlást, de a tervet a hatóságok abba hagyták: s akkor fokozatokban előttünk vannak, nagyjában, a kisczelli járás kivándorlási typusai.

Az örökké-egy népmozgalomban, mely világtörténeti arányokat ölt, örökké új meg új alakzatok vetődnek föl,

melyek szűk környezetöknek apró nyomaival vannak tele. Ezért kimeríthetetlen a typusok sokasága. Így aztán a németújvári vár, a mint a Rajna lovagkori omladékaira emlékeztető igaz szépségében eltekint a bájos domb-koszorúk fölött, megint más meg más elvándorlókat lát maga körül. A hogy a vár öreg falai romlanak s megrendítik ki nem kutatott mély üregeit, úgy hullatja a népességét ez a túlnépes járás is — mindennap esnek a kövek — s ki tudná kifürkészni, hogy a mély sociologiai hasadékokban mi rejlik, A statistika úgy mondja ezt, hogy az ötvenegy község 34,801 lakójából 1451 volt túl a tengeren, 2746 tartózkodott Ausztriában, 835 járt át a neudaui, burgaui pamutgyárba s a fürstenfeldi dohánygyárba kenyérért.*) De a hivatalos számhoz még 20—30%-ot hozzá kell csapni. Így szól a statistika. Mit mondanak az emberek?

Hogy a Lapincs túlsó partján füstölgő osztrák gyárak ily ügyesen élnek a mi embereink izom-erejéből, abból bátran következtethetünk arra, hogy az amerikai kivándorlásnak is egyik oka: a gyáripar hiánya. Az osztrák kivándorlás lefestése most nem a mi dolgunk**), hanem egy vonását még bele kell szőnünk a vászunkba. Nevezetesen ennek a kijárogatásnak, a kényszerű és megszokott ausztriai munkakeresésnek, a nemzetiségi visszfénye rávetődik az amerikai kivándorlás hatására is. Megmondom, mit értek ezalatt. A járás «hienz» lakossága a kenyeret-adó Ausztriához odatapad s ezen nem is lehet csodálkozni. A munkából hazaérő hienz este már bizonyos idegenkedéssel látja, hogy ha fiának fölad valamely számítást, az eredményt úgy mondja el, hogy ő nem tudja megérteni; tudniillik a fiú magyar iskolában tanult. Tovább is van. Az összeszokás néha egészen szerves alakot ölt, a mire példában az a négy falu, melyet «élő magyar, holt stájer»-nak hívnak. Így csúfolják Burgóhegy, Wörthhegy, Najdo-hegy, Vági hegyközségeket, mert stájer fárához tartoznak, Stiriában van a papjuk, temetőjök és misealapítványaik. Ez már quasi-közjogi kapcsolat s bár a kormány erősen fölkarolta azt, hogy magyar egyház-községgé tömö-

*) Dömötör Lajos főszolgabiró úr kötelezett le a pontos és részletekbe menő adatok összeállításaival.

**) L. dolgozatunk bevezetését.

rüljenek, mindeddig megakadt ez az egyházi fórumon. Még tovább van. Mikor az így megszoktatott hienz megjárja Amerikát, a mint Újtelepen (Neustift) megállapíthattam, a mi consulatusunkhoz fordulnak ugyan, de odakint nem magyaroknak, hanem németeknek mondják magokat. Amerikában oly tapasztalatokat látnak meg, melyet itthon így mondtak el a kérdezősködőnek: «a magyarokat Amerikában nem becsülik». Ilyen megfigyeléshez csak a stájeri világosság készíthette elő szemeiket. Hogy befejezzem a sort: amerikai emlékül itt *Missisippi Blätter* német újságra akadok, mely persze csak Berlinen át tud Európáról híradást tenni.

Idűlt kivándorlást diagnostisálhatunk a túlnépes járásban. Igaz, hogy a *Vörös Csillag* reclam-papirosait sokfelé látom, sőt Boros-Gödöriben a *Red Star* bőrtárczáján és a *Maine* hajót ábrázoló viaszkos vásznon túl nagy plakátot is találok, szobadiszítésnek használják. De ez ne téveszszen meg az irányban, mintha itt kezdetleges kicsalogatásokról lenne szó. Nem. Először is ügynököt 15 év óta a hatóságok erre nem találtak. De azután a paraszt gazdasági és szokásbeli berendezkedése itt már egyenesen föltételezi azt, hogy van egy Amerika a világon. Van egy Amerika, a melynek czementgyáraiban (Egyptben) elfogy az ember ereje s elromlik a tüdő, de azt nem veszik észre; hanem sok pénz is jön onnét, s ezt már mindenki észre veszi. Ujtelepre négy esztendő alatt csak a posta (1900—1903) 217,000 koronát hozott, Borsos-Gödörin csak az idén (1904) 26,000 korona érkezett, 3—400 koronás, de néha 4000 koronás tételekkel úgy telnek a hitelszövetkezetek, hogy megakadnak a sok pénz miatt. Valóságos pénz-calamitas támad, melynek meggyülemlése összeroppanással fenyegeti a hitel-szervezetet. Van egy Amerika, melynek oly nagy az ereje, hogy egyik faluban csak 10—15 olyan felnőttet tudtak mondani, ki nem lett volna még el. Megmozdul attól minden s a ki haza tér, vagy amerikai szokással különczködik (Boros-Gödöri), vagy kaucsuk köpenyegben sétál. Csak arra nem jó az az Amerika, hogy a szőlőt regenerálná, a földet meggondozná, mert Kis- és Nagy-Medvesen, Neustiften a szőlőtalaj ma is parlag, a földek munkálása pedig silányabb, mint a kivándorlás előtt volt. Az asszonyok csetlenek-botlanak bennök, mert a legény mikor tanulná meg a föld dolgát: akkor, mikor tizennyolcz éves

korában kimegy, vagy a mikor agyon dolgozva haza jön? Amerika a kit haza küld, más formának érzi az magát. Szatócsságra még vállalkozik s akkor 3—4 év alatt föléli keresményét. Több (Sóskútról, Németszentpéterről) kocsmára vetett szemet. Még egy «amerikai suszter» is akadt (Wurgulits uram Rábaszentmihályon), a kikhez vasárnap tanulni jártak, de mint a hammelni patkányfogó, ő is eltünt egyszer megint s elvitte magával bámulóit.

A hol ilyen megrögzött a kivándorlás, ott csontjában van már az embereknek. Szinte azt mondhatom, hogy szervezeti hajlandósággá változik. Így lesz ok az okozatból. Ha egyéb indítóit keressük, látjuk, hogy ez a túlnépes járás olyan, mint az a sok vízér és patak a német-ujvári réteken, annyira megduzzadnak, hogy fölfakadnak a földből és keresik levezetésöket. Az ipar alá itt megérett a nép, s kibuggyanva a talajból, keresi gyári levezetését. A vöslaui-parndorfi munkajárás, az amerikai czementgyárak mind erről tesznek tanubizonyságot. De a szentgotthardi gyárakba is két óra járásról bemennek, csakhogy állandó munkához jussanak. Boros-Gödöri, Szent-Imre felé a rossz út rosszfüvös mezők, köves dombok közt kanyarog. Ez is elkergeti az embert s a határt itt nem lehet kibővíteni. Másfelé is beteg a határ. Csak Patafalván tudták parczellázással megbővíteni, de kérdés, hogy nem játszott-e bele megdrágító speculatio. Ujtelepen az 1862-iki brutalis tagosítás bűnei fölszorították a parasztföldet, másfél-három holdas koczkákban a koptatós dombtetőre. De lent is alig van harmincz holdasnál gazdagabb polgár s az egész 1600 holdas határ terjeszkedni akarna, ha tudna. Addig pedig, mikor se gyár, se föld itt nem ragasztja, megy, folyton folyvást megy ki a mi jó «hienzünk» s mikor megjön a nagy vízről a nagy pénzzel, bizony nem lesz belőle új munkása, új építője a régi hazának.

Megállunk itt az ország határán. Kivándorlásunknak különös-keserves typusaiból marékba szedtük a legjellegzetesebbeket. Nem teljességre tart igényt ez az eleven gyűjtemény — hiszen arról egyetlen hasonló sociologiai vállalkozás sem álmodhatik, hanem igen is igényt tart arra, hogy csak az élet valóságát akarta megismerni és nem a papiros-adatokat. Emberek és faluk szólaltak meg: elmondták a magok sorsát, igazság szerint. A mi föladatunk lesz most már az,

hogy megértsük, milyen általánosításokra jogosítanak ezek az élő vérbeli adatok. Meg kell tudnunk, hogy a túladunai kivándorlás okaiból, következményeiből mennyit láthatunk meg törvényszerűség gyanánt.

A szomorú színpadra lebocsátjuk a függönyt. Kiveszszük kis játszóinkat, kik annyiféle fordulatban, új meg új figurákkal mutatták be előttünk az ő élet-utazásukat. Mindegyikök beszélt maga és sok sorsosa nevében. A mint most előttünk vannak, meg kell keresnünk bennök azokat az elrejtett drótokat, a melyek vas-kényszerűséggel rángatták őket és akár akarták, akár nem: menniök kellett.

II.

A kivándorlás visszahatása. — A dunántúli kivándorlás okai. — A munkabér problemája.

A beteg ember forog ágyában. Néha előre tudja, hogy ez a forgolódás semmit sem fog könnyíteni baján. Azért csak változtatja helyét — hátha, hátha mégis csak jobban lenne. Vagy nem is reménykedik, hanem csak változást akar. Hányszor hallottam a mi népünktől azt, hogy «változást» kiván, maga sem tudja, hogy merre-mire: csak változást! Változást minden áron, mint a hogy a beteg ember szokta. Járva a kivándorlás faluit, megyéit, mindegyre új meg új hang szólal meg: csak változást! Mire egy-egy kutató utunk végére kanyarog, egész symphoniája zeng már köröttünk ennek a szólamnak, a sóhajtások és kiabálások skáláján keresztül.

A forgolódó betegnek ebből a philosophiájából találtam sokat abban a népmozgalomban is, mely a Dunántúl népét Amerikába hordja ki.

Nagy dolog ez. Különös, hogy annyira hozzá tudtunk szokni az egész kivándorláshoz. Mert már hozzá szoktunk. A nép megindulása foly mind nagyobb hullámveréssel s Amerika épen oly közel van a «kékbeli» parasztnak, mint a milyen távol van az amerikai gondolkodásmód a mi felsőbb- és középosztályunk megszokásaitól. E kettős ok miatt van az, hogy nem látjuk meg a különös jelenségben a csodálatost és

belenyugszunk csöndesen abba a végzetbe, hogy a ki változtatni akar sorsán, sínylődésén, annak azt a változást más házában kell keresnie.

Az olvasó most azt kérdezi tőlem, hogy Magyarország alkalmas-e arra, hogy megállítsa ezt a hömpölygő folyamot, megakaszsza a népnek idegenbe fordulását? Erre a kérdésre úgy akarnék megfelelni, hogy dunántúli tanulságaink domborodjanak ki a válaszból.

Az bizonyos, hogy az amerikai kivándorlás nem a mi elszigetelt jelenségünk. Oly világtörténeti néphúzódás ez, melyhez fogható a középkor népvándorlása óta nem volt, s melynek eredménye egy új világrésznek új nemzete és új culturája lesz. Ennek a magikus vonzásnak sodrába jutottunk bele mi. Talán el sem kerülhettük, de bizonyos, hogy egészen hatalma alatt vagyunk. Sopánkodással ezen nem segítünk. Miután az amerikai bevándorlás mind jobban a földmívelő országok közül toborozza emberanyagát, az is világos, hogy a mi kivándorlásunk is folyton emelkedik. Az amerikai statistika szerint az 1871—80. évtizedben az északi (főként német és skandináv országok) 2.329,381 új embert adtak az Uniónak s ugyanazon tíz esztendő alatt Ausztria-Magyarország, Olasz- és Oroszország s a kisebb délkeleti országok 2.812,191 bevándorlóval szerepeltek; tehát körülbelül egyenlőn állott a két állam-csoport ember-veszteségi számlája. De 1891-től 1900-ig Európa északi országaiból már összesen csak 1.500,000 ember ment Amerikába, ellenben a mi csoportunk ez idő alatt már 3,687.564 emberét küldte el az Újvilágba. 1903-ban — Olaszország után — monarchiánk 206.031 kivándorlójával a második helyre jutott az Egyesült Államok kimutatásában. Láttuk, hogy 1903-ban csak Magyarországból s csak a tengerentúli kivándorlás 119.921 lelket vihetett el. Tehát a többi, extensive gondolkodó országokkal, helyesebben szólva Oroszországgal s Ausztriának és Olaszhonnak extensive művelt részeivel van közös sorsa a mi kivándorlásunknak. Itt sem vagyunk hát elszigetelve.

Az következik ezekből, hogy a kivándorlás ellen valamely csoda-gyógymódot nem lehet kitalálni. Voltak kuruzslók, a kik ily útlevél- és csendőr-gyógymódokat ajánlgattak, de előre megmondtuk, hogy csak el fogják mérgesíteni a symptomákat. Megfigyelésünkből az is következik, hogy rohamosan

semmiféle gyógyszer sem fog használni, mert ha egy néphullámzás fokozatosan és törvényszerűleg nő, azt csak fokozatosan s törvényszerüleg lehet visszafejleszteni. Következik az is, hogy soha sem fog sikerülnünk a dolgokat visszacsavarni oda, a hol a kivándorlás előtt állottak, — pedig ez a phantom még ma is sok írástudó gondolatai között kisért A mai közlekedés mellett valószinűleg mindig lesznek Amerikába járkáló tömegeink s a beszivárgott «amerikanismus»-t csak vezető osztályaink modernebb gondolkodásmódja paralisálhatja. Mindez következik a kivándorlás valóságaiból, törvényeiből. De azután több nem is következik s legkevésbbé foly belőlök a végzetes belétörődés.

A számvetés egyszerű. Ha van a föld hátán ország, a melynek síkerült az ő nagy amerikai kivándorlását megszüntetnie, akkor nekünk is sikerülhet csökkenteni a magyarság emberveszteségét. Ha másutt, kedvezőbb körülmények között, aránylag gyorsan, százezreket tudtak visszamarasztani az elbujdosástól, akkor nekünk, kedvezőtlenebb viszonyok mellett is tudnunk kell megállitani a kiáramlás rohamos növekedését és aránylag lassabban, de sikerülnünk fog leszállítani az elkivánkozók, az idegenbe fordulók számát. Ez nem utópia, nem is hasztalan hadakozás az emberfölötti áramlatokkal, — de viszont nem is lemondó semmittevés. Bizonyos, hogy ingyen nem fogják adni a gyógyitási szabadalmat, de az is bizonyos, hogy szembe lehet szállani a kórral. Tőlünk függ.

A példa nincs is olyan messze. Németországnak a hetvenes évek végén több mint 200.000 lakosa vándorolt Amerikába. 1883-ban még 159.894 német ment ki*) az Egyesült-Államokba s 1902-ben már csak 29.211. Összes kivándorlóinak száma nem volt több 32.098-nál, tehát majdnem csak egy negyede a tengerentúli magyar kivándorlásnak. Pedig a német birodalom lakossága az utolsó harmincz év alatt harmincz százalékkal növekedett s így ma százezer lakosra csak 56 kivándorló jut (ebből 51 amerikai), a magyar hazában pedig (1903) százezerből elindult 627 (hatszázhuszonhét). Az Ausztriába és Romániába bujdosók számát nem is mertem

*) *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.* 1903. 27. l.

hozzáadni. Hiszen a zuhanó pöröly nem üthet siketítőbb hangot, mint ezeknek a számoknak összecsendülése. Nem szabad kétségünknek lenni abban, hogy ennek a két számadatnak ijesztő dysharmoniáját ki lehet egyenlíteni. A míg ez meg nem történik, addig nem lankadhat el a kutatás, addig minden typusunkat, minden megfigyelésünket okára kell fejtenünk s kitenni igazságainkat bátran a közpiaczra. Hadd harczolják meg a csatát.

A dunántúli kivándorlás typusai, melyeket az elébbi fejezetben gyüjtöttünk, különösen biztatnak azzal, hogy a javításnak néhány nagyjelentőségű vonását, ha csak körvonalaiban is, de föl fogjuk ismerni. A baj mélyebb gyökérszálai jobban és — ez a fontos — kapcsolatosabban látszanak. A felvidéki és székely kivándorlások felkutatása után nemcsak az összehasonlítás anyaga gyűlt meg, melylyel megvilágíthatjuk a túladunai viszonyokat. Hanem a Dunántúl világosabban, még nemzetiségi vonatkozásokkal is kevésbbé árnyékolva, emelkednek fel láthatárunkon oly határozott körvonalak, melyek a másik két kivándorlási területen csak homályosan, megszakgatva mutatkoztak. Ezért alig voltak lerajzolhatók. E harmadik országrészen azonban kutatásunk állandóbb kapcsolatokat figyelhet meg. Ha egymásután végig vándorolt velem az olvasó a felvidéki, a székely s most a dunántúli terepen, oly formán leszünk, mint mikor az Oczeántjáró hajón a szárazföld felbukkanását várják. Először felhős vonalak mutatkoznak a láthatáron; azután szakgatott, szilárd sávokat lát a szem; lassan lesz ebből előttünk összeérő föld, mely a vizek fölé emelkedik. Így érkezünk mi is, hosszú úton, határozottabb következtetések törvényeihez.

Nem lehet előttünk titok az sem, hogy miért épen a Dunántul az, mely a kivándorlás kérdésében eddig juttat. Most hallottuk, hogy azért növekszik oly mérhetetlenül kivándorlásunk, mert egy vonalban, egy sorban vagyunk az extensive gazdálkodó országokkal. A kivándorlási hajlandóság nagysága és a belterjes gazdálkodás hiánya lépést tartanak abban a körzetben, melyben az Újvilág delejes vonzóereje uralkodik. Abban a földrajzi sávban, melyet a világtörténetnek ez a golf-áramlata foglalt le, az extensiv, túlnyomólag földmíves gazdálkodás és a rohamos kibujdosás oly tökéletesen egyet jelentenek, hogy még Németországban

is (természetesen a kikötő-városokat kivéve) Westpreussen és Pomerania, ez agrár-tartományok 125 és 207 kivándorlót adnak százezerre, tehát messzire kiütik fejöket az (56) átlagból.*) A német közgazdaságnak épen ebből az extensiv, kezdetleges állapotból sikerült nagy és okos gazdasági politikával kiemelkednie s ezért maradt el kivándorlása. A mint Florida partjain látjuk a homokrétegeken, hogy a félsziget lassú fölemelkedése következtében, a tenger fokról fokra lehúzódott, úgy jelzik a német kivándorlási statistika számoszlopai, leszálló mérczéjökkel, a német közgazdasági életnek intensivebb emelkedését. És a mi Dunántúlunk, országunk többi részei között, épen az, mely legközelebb van ahhoz, legjobban elébe érett annak, hogy az intensiv gazdálkodás felé történő emelkedésben részt vegyen. Sőt az extensiv culturából való kiemelésre — már csak az osztrák példa hatása alatt is — meg is tették itt a kisérleteket. Valóban nem a kisérleteken mult tehát, hanem szerves bajokon. Ezek a bajok másutt is lappanghatnak — és lappanganak is — de a félhomályból csak ott kerülnek a világosság elé, hol épen a megérett, küszöbön álló továbbfejlődésbe kapaszkodnak bele s azt lerántják magokhoz. Így vagyunk épen a túladunai részekkel. Itt érkezett el az a pillanat, mikor az általános okoknak fokozott és közvetlen hatása kerül napvilágra. És mert ezek az akadályok más szóval a kivándorlás okait jelentik, azért az egész kivándorlási problema itt bizonyos gyúpontba került bele.

Ezért nem elégedhetünk meg azzal, hogy a kivándorlás legtypikusabb jelenségeit fölszedegettük, hanem, a mennyire csak ilyen nehéz terepen lehetséges, az amerikanismus visszavetődő világosságát oknyomozásra kell felhasználnunk.

A Dunántúl kivándorlását nagyon jellemzi az az erős visszahatás, melyet Amerikából kapott és kap folyton. Az I. fejezetben látta az olvasó, hogy mennyire rajta van Amerika hatása a népen, ellenére annak, hogy itt nem szerepelnek azok a panszláv kötelékek, melyek a Felvidéket nemzetiségileg kötögetik az Újvilághoz. Itt másról van szó. A Dunántúl számára Amerika munkátadó közgazdasága van

---

*) *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.* 1903. 28. l.

oly közel, mint a hogy a székely előtt belföld Románia. Ez a közelség van bent a koponyákban. Ezért mutatták typusaink azt a nagy érdeklődést az Unió viszonyai iránt. Ezért tartanak ott telepeket faluk szerint. Számítgatják az elnök-választás esélyeit — mig a magyar miniszter-változások csak futó érdeklődést keltenek bennök, vagy semmilyet. Az amerikai conjuncturák föllendüléset vagy leszállását nézik a strike-okból s nem az itteni változásokat. Mikor az ugodi asszony már arra készül, hogy ott kint egy-egy ételért 10 centet szed és kifőzést tart, mikor rábaszentmihályi emberem az *Amerikai Magyar Hirnök*öt járatja s a vaszari magyarok lapja a clevelandi *Szabadság*, olvasmánya a hajójegyek összehasonlítása: akkor Amerika nagyon közel van.

Az amerikai kivándorlás visszahatása a Dunántúlra más jelekben is mutatkozik. Láttuk, hogy különféle alakban hozunk be vállalkozási vagy legalább próbálgatási szellemet az óczeán másik partjáról. Még nagyobb bevitelünk van a kívül felkeltett nyugtalankodásban, mely idehaza elégedetlenséggé tömörül. Azok a győrmegyei községek, melyeket az I. fejezet fölsorolt, nagy részben a kézi napszám drágulásáról vagy épen munkahiányról szólnak. Nagyétsfalun például a kivándorlás miatt a szőllőmívelésnek sok az akadálya s a Somlóhegy körül (Veszprémmegye) ez erősebben ismétlődik. A pápai szövőgyár egyik tractusában meg kell állítani a gépeket, mert nincs hozzájok dolgozó kéz s aratás felé a szövőszékektől az érett gabona elviszi a munkásokat. A fokozódó cselédbajok ismeretesek. Ennél azonban különösebb és váratlanabb az, hogy például Vasmegye egyes kivándorló részeiben a bevándorló pénz meggyülik és bajt okoz, a helyett, hogy hasznot teremtene. Azért tartom ezt igen nevezetes jelnek, mert ez a sociologiai tünet semmi más, mint azon élettani kisérlet megismétlése, a mikor az emberi vérerekbe idegen vértestecseket akartak tolni. Az eredmény az volt, hogy, noha a bárány vértestecsei eléggé hasonlítottak az emberéhez, a vérerek még sem birták felhasználni az idegen vért; csak meggyülemlett az, de nem pótolhatta saját termelését, melyet a szervezet maga készített. Így jártunk itt a kivándorlási pénz visszahatásával is: nyilván először a szervezetet magát kell átalakítani.

Mindezen visszahatások elősorolása közt azonban megint

arra a pontra kell visszatérnünk, hogy Amerika oly igen közel van a mi embereink fejében. Mert épen e közelség miatt keresik Amerikában azt a «változást», mely után áhítanak. S azért nekünk nem is kell egyebet keresnünk, hanem csak azt, hogy micsoda összehasonlítások járhatnak embereink agyában akkor, a mikor elszakítják magokat hazulról s odavetik erejöket és családjokat a nagy tengernek és az Újvilágnak. Valószinű, hogy nem tudunk minden összehasonlításra rátalálni, mely gondolkodásukban néha félig öntudatlanul tükröződik. De a hányra rá tudunk akadni, annyi okát tudjuk meg a kivándorlásnak.

A boros-gödöri hiencz hazatérve Amerikából, részletesen előadta nekünk, ott az iskola termében, hogy mily különös dolog történt velök Pennsylvaniában. Rájok, a külföldi munkásokra, külön adót vetettek ki. Tudjuk, hogy ez az a híres adó, a mely az Egyesült-Államok legfelső birósága elé került azon az okon, hogy nem ütközik-e az alkotmány alapjaiba. A mi hienczünk persze nem ezt tudja a tőle követelt járulékról, hanem csak azt, hogy adót akartak tőle szedni, mikor oly ritkán lehet odaát adószedővel találkozni. A nagy vámokban s a fogyasztási czikkekben úgy sem fedezi föl a munkás az adót. De itthon annál világosabban és annál többféle alakban látja a maga közterhét. Abban a rendezetlen összehasonlításban, mely a kivándorló fejében támad, ez a rubrika nem marad ki. Legjobban a rendkivüli követelések lódítják meg őket. Azt már sohasem felejtik el (erre is a Dunántúlról szedtem kitünő példát), hogy templomszenteléskor nagy lakomát rendezett az egyház s bár csak a biró volt ott a mándlisok közül, mégis az ünnep kiadásait kivetették a falura. Az ilyen mulatságot igen ki lehet aztán festeni — Amerikában. Arról is tud beszélni a kivándorlás, a mikor a községi sikkasztás miatt a falun kell ujfent megvenni az adót. Külön üllepedik meg a község «közvéleményében» itt meg ott az a benyomás, hogy megint vége az ex-lexnek és nagy hátralékban leszünk. Pedig már el is kezdtük felejteni. Mikor ebből föl kell neszelni, akkor megint csak Amerika fúj végig a paraszti szobákon.

A kivándorlás adó-rugóit még hosszan megszerezhetném. De az adóreform kérdését itt most lehetetlen felölelnünk. Nem is az volt a czél, hogy abba beléhatoljunk, csak az, hogy

meglessük ezt a pontját is annak a gondolkodásnak, mely elindítja a Dunántúl népét. Mikor a régi haza és az az Amerika ide-oda hánykolódnak fejében, olyan példák villannak föl előtte, a minőket most elmondtam. Mert annak fölismeréséhez, hogy mi tényleg erősen le vagyunk nyomva közterhekkel Amerikával való versenyünkben: ennek fölismeréséhez már statistika kell. Ebben a formában a zsellér vagy paraszt soha sem tudja meg azt. A magunk okulására azonban néhány számot, a melyeket legujabban adtak közre, fölirok, mert velök a közterhek súlyainak lenyomatát kapom. Az államok «handicap» versenyében így jobban megértjük a mi túlterhelésünket.

Fejér-, Győr-, Vas- és Veszprémvármegyék adóösszegeivel a következőképen állunk. (1898-ról szóló adatok; *) a törvényhatósági joggal fölruházott városok mellőzésével.) Azon állami adóknak összege, melyek a községi adók kivetésének alapjául szolgáltak,**) kitett:

Fejérmegyében	1.091,611	K-t
Győrmegyében	326,299	«
Vasmegyében	1.359,095	«
Veszprémmegyében	890,932	«

Az összes községi pótadók főösszege: és hátraléka:

Fejérmegye	238,251 K	31,726 K
Győrmegye	95,529 «	15,772 «
Vasmegye	371,945 «	50,776 «
Veszprémmegye	220,855 «	63,014 «

Ezek a pótadók községek szerint egész létrát alkotnak százalék-számokban. Az országos átlag tudvalevőleg kis- és nagyközségekben 1898-ban 27·5%, 1899-ben 27·7% volt, a község minden tagját illető kiadások terhéből 30·9%, azaz 31·9%. Ez az utóbbi adózás túl a Dunán akként alakul, hogy a legjobban megterhelt község e czímen Fejérben 63%-ot, Győrben 49%-ot, Vasvármegyében 95-öt, Veszprémben pedig

*) *Magyarországon az állami egyenes adók alapján kivetett vármegyei és községi adók statistikája, az 1898—1899. évekről.* Kiadja a pénzügyministerium. (1904.)

**) Az 1886 : XXII. t.-cz. 130. §-ának ötödik bekezdésében említett önálló puszták stb. adóján kívül.

83-at fizet. A tájékozódást azzal tehetjük teljesebbé, ha a vármegyei pótadókat [1]) is beléiktatjuk, volt pedig (1899):

Fejérmegyében	11,515	korona megyei pótadó	= 5 %
Győrmegyében	3,318	« « «	=0·5 %
Vas megyében...	14,850	« « «	= 1 %
Veszprémmegyében...	32,507	« « «	= 2 %

Mindezekhez a súlyos, nagy alapot az állami adók adják, melyek főösszege volt (1901) Fejérmegyében 3.651,880 korona, Győrvármegye területén 1.684,723 K, Vasban 2.937,642 K és végül Veszprémben 2.618,085 K.[2])* (L. a mellékelt táblázatot a 19. és 20. lapon.) Kisebb adók (útadó, fegyveradó, betegápolási díj stb.) itt nem is szerepelnek. Még így is a három adóztató hatalom: állam, vármegye és község, egyenes adóban a fejérmegyeikre 3.901,646 K, Győrmegyére 1.783,120 K, Vas lakosságára 3.324,437 K s Veszprémére 2.871,427 K adósúlyt rak. Ez azt jelenti, hogy ebből a közfizetésből Fejérmegyében fejenként 18 K 88 fil.-t, Győrben 18 K 38 fil.-t, Vasban 7 K 80 fil.-t s Veszprémben 13 koronát kell hordozniok. De a kivándorlásnál első sorban a kereső néprétegekkel számolunk; ha a négy vármegye kereső lakossága [3]) közt osztjuk meg a táblázatok adóbeli eredményét, akkor azt találjuk, hogy ezekből az adókból minden kereső lélek Fejérben 47 K-val, Győrmegyében 44 K 90 fil.-rel, Vas területén 16 K-val s Veszprém vármegyében 29 K-val terheltetik, minden esztendőben.

Positiv súlyokat találtunk ezen a módon, melyek nehézzé teszik a kivándorló batyuját és könnyűvé elmenetelét. E számok vetített képe már azokat a körvonalakat mutatja, melyek között kiformálódik a kivándorlási gondolat. Csak a körvonalakat. Mert ezekre a meglatolható adósúlyokra még rájok kellene raknunk a kisebb járulékokat, melyek útadó, betegápolási, gyermekvédelmi pótadó stb. köntösében jelennek meg. Meg kellene szereznünk az egyházi adók súlyával

[1]) Id. statistika 16-ik kimutatása 1825-ik lapon.

[2]) Az adatok a pénzügyministerium által kiadott *Egyenesadó statistika* V-ik (1901.) és VI-ik (1902.) kötetéből állíttatott egybe. A népességi* számok az 1902. statistikai évkönyvből.

[3]) *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása.* II. rész a népesség foglalkozása községenként. (1904.) 26. lapon.

3*

***Állami, községi és megyei adóteher.** (1901.)

(**Táblázat**; melléklet a 18. laphoz.)

	Fejérmegye	átlag holdanként	Győrmegye	holdanként
Földadó	2.023,039 K	2.99 K	606,909 K	2.47 K
I. oszt. kereseti adó *a) b) c)* és *g)* alosztálya	57,596 «		30,143 «	
I. oszt. kereseti adó *d) e) f)* alosztálya	24,713 «		14,647 «	
II. oszt. kereseti adó	166,052 «		110,562 «	
III. oszt. kereseti adó *a)* családfőre	250,247 «		178,171 «	
b) családtagra	1,454 «		5,553 «	
III. oszt. kereseti adó ált. jövedelmi pótadója	67,140 «		50,195 «	
IV. oszt. kereseti adó *a)* családfőre	42,495 «		41,871 «	
b) családtagra	1,584 «		1,836 «	
a IV. oszt. kereseti adót terhelő jöv. pótadó	3,751 «		5,296 «	
Nyilv. számadásra kötelezett vállalatok adója	49,087 «		28,694 «	
ennek jöv. pótadója	14,743 «		8,614 «	
Bányaadó	— «		— «	
ennek jöv. pótadója	— «		— «	
Tőkekamatadó	41,715 «		35,038 «	
ennek jöv. pótadója	14,944 «		12,584 «	
Házadó	344,002 «		298,806 «	
Ált. jöv. pótadó, mely a föld- és házadót terheli	499,721 «		224,078 «	
Hadmentességi díj	59,597 «		31,280 «	
Állami adók összege	3.651,880 K		1.684,273 K	
Községi adók	238,251 «		95,529 «	
Vármegyei pótadók	11,515 «		3,318 «	
Adóteher	3.901,648 K		1.783,120 K	
Népesség (polgári)	203,694 fő		97,045 lélek	
Fejenként adóteher	18 K 88 f		18 K 38 f	
Kereső lakosság	82,766		39,749	

Adóteher. (1901.)

	Vasmegye	holdanként	Veszprémmegye	holdanként
Földadó	1.676,234 K	1.83 K	1.265,300 K	1.97 K
I. oszt. kereseti adó *a) b) c)* és *g)* alosztálya	49,353 «		43,069 «	
I. oszt. kereseti adó *d) e) f)* alosztálya	40,950 «		27,079 «	
II. oszt. kereseti adó	394,506 «		127,378 «	
III. oszt. kereseti adó *a)* családfőre	321,470 «		215,592 «	
b) családtagra	5,786 «		3,408 «	
III. oszt. kereseti adó ált. jövedelmi pótadója	80,818 «		57,790 «	
IV. oszt. kereseti adó *a)* családfőre	53,319 «		32,979 «	
b) családtagra	6,114 «		1,722 «	
a IV. oszt. kereseti adót terhelő jöv. pótadó	2,589 «		2,848 «	
Nyilv. számadásra kötelezett vállalatok adója	86,280 «		40,750 «	
ennek jöv. pótadója	25,907 «		12,235 «	
Bányaadó	505 «		5,888 «	
ennek jöv. pótadója	177 «		2,061 «	
Tőkekamatadó	80,687 «		55,695 «	
ennek jöv. pótadója	29,398 «		19,914 «	
Házadó	446,112 «		283,236 «	
Ált. jöv. pótadó, mely a föld- és házadót terhel	520,968 «		362,828 «	
Hadmentességi díj	116,469 «		58,393 «	
Állami adók összege	2.937,642 K		2.618,085 K	
Községi adók	371,945 «		220,835 «	
Vármegyei pótadók	14,850 «		32,507 «	
Adóteher	3.324,437 K		2.871.427 K	
Népesség (polgári)	416,492 lélek		221,049 lélek	
Fejenként adóteher	7 K 80 f		13 K	
Kereső lakosság	194,857		97,101	

s ha például a Rábaszabályozási járulékokat is melléjök teszem, több mint kétszeres-háromszorosra, de följebb szökik egész faluszámra, a 16—47 K. Egyszer-egyszer szinte phantastikus alakjai jelentkeznek az adótorlódásnak. Kivált ha közigazgatási rendetlenség jön segítségül. Így lesz világra szóló nevezetesség az az eset, hogy hivatalos kimutatás szerint, Veszprémvármegyének egy községében *4252 százalékra* rúg az adóhátralék.[1])

Az egyenes adóknak ilyen nyomása, mely sokszor a közigazgatási rendetlenség szúrós burkolatában jelen meg, belevette magát a fészkelődő ember gondolatkörébe. Nem is kell a fogyasztási adóknak terhét (melyek az állami egyenes adókhoz úgy viszonylanak, mint hatvan a negyvenhez, tehát egyötöddel nagyobbak) számba vennünk. Nem is elméleti összehasonlítást irunk, hanem az Amerikába indulás rugóit szedjük széjjel. E látható adókkal szemben csalogatja őket az a közel férkőzött, pénzeket küldő Újvilág. Odaát úgy összezsugorodnak az adógondok, hogy Massachusetts állam Bureau of Laborja, mikor a 300 dolláros s 400 dolláros évi munkás-jövedelmet számon tartja, a munkás-budgetben nem is vesz föl külön adó-rovatot. Nagyon valószinűtlen, hogy a «general property tax»-ba belé fognak ütközni, mert hiszen évről-évre jobban kisiklik az alól minden «személyes» vagyon.[2]) Az a 10%-os, igaz hogy csak papiron lévő adókulcs, mely nálunk törvényben van s az általános jövedelmi pótadóval 13%-ra rúg, csak a polgárháború éveiben jelent meg Amerikában. Azóta úgy eltünt, hogy a jövedelmi adónak 1895-iki kisérlete már 4000 dolláron felül kezdte a megadóztatást.[3]) Az egyes államok változó helyi adói közt könnyen el fog bujkálni emberünk s igen csodálkozik, ha — mint Pennsylvániában a hiencz — valóságos adóra akad. — Így forgolódik fejében ez meg az a hallomás, és sodródik, sodródik mind közelebb a kivándorlás árjához.

«Változás kell, változás minden áron». Ezt mondja magában emberünk. Terhe után nézi keresetét. Itt akad belé a

---

[1]) *Jelentése a m. kir. pénzügyministernek az országgyűléshez az ország több vármegyéjének több községében fennálló nagymérvű adóhátralékok rendezése tárgyában.* 1904. junius 30.

[2]) E. Seligman: *Essays in Taxation.* (1895.) 27. l.

[3]) Bastable: *Public Finance.* (3-ik kiadás 1903.) 488. l.

nagy horog, mely — Türgenjeff gyönyörű szólása szerint — egész életén hurczolja az embernek fiát.

A dunántúli kivándorlás typusai, melyek az I. fejezetben egymásután megszólaltak, beszéltek az amerikai munkabérekről, beszéltek a próbálkozók eltérő szerencséjéről is. De a postai küldemények is hallatták pengő hangjokat. A dél-amerikai kiábránduláson kívül a többi sikertelenséget, csalódást, rendesen elmosta a tenger. A galvestoni vihar áldozatairól vagy egy-egy pennsylvaniai tárna szörnyű pusztulásáról alig hallok ott a faluban, a honnét halálba mentek emberek, asszonyok. Nagyon rövid az ilyen emlékezés; csak egy-egy sóhajtás hallik s az is elmarad. Mert közben megint újak indultak el és új dollárok érkeztek haza.

Új kereset! Ettől a szótól gyulad ki a tűz a boszorkányüst alatt s a fölszálló párák kavargásából születik még magyarjaink fejében Amerika, az ő Amerikájok. Eddig csak igen közel volt, de most már egészen megérkezik. Hiszik, hogy az ölükbe fog hullani és ezt a hiedelmet, ha egyszer megfogant, többé se ember, se balhír nem tudja kiirtani.

Carnegie szerint, pedig neki tudnia kell, az Egyesült-Államokban «a munkások tömegeinek jövedelme, összevéve tanultakat és képzetleneket (skilled and unskilled), évenként 300—600 dollárra megy».*) Ez 720—1440 forintot, ezernégyszáznegyven—kétezernyolczszáznyolczvan koronát teszen; legrosszabb esetben tehát két forintot naponként. Az amerikai munkabérstatistika nagyszerű kiadványa szerint az átlagos férfi munkabér 7—17 dollár volt hetenként s csak a butoriparban találjuk azt, hogy a tanuló-segédek (apprentice) közepesen 5 dollár «alacsony» hetibért, tehát naponként még ők is 4 koronát kaptak (hat nap).**) Ezért a főfontosságu dologért vettem magamra azt a sok kellemetlenkedő támadást akkor, mikor az Országos Magyar Gazdasági Egyesület négy nagy kivándorlási congressusáról (1902) a munkabérek kérdését mertem számon kérni. Ezért írtam le akkor s most megismétlem, hogy «Amerikának óriás munkabér-előnyeit, melyekkel elszívja a vérünket, kellett

---

*) Carnegie: *The Empire of Business.* 247. lapon.

**) *Twelfth Census. Employees and Wages.* By Davis Dewey. (1903.) CI. oldalon.

volna ellensúlyozni egyben-másban; ezt kellett volna legelőször megtanácskozni. Ám üres kézzel távozunk a congressusokról».*)

Amerika már igéző erővel vonzza a kérges tenyereket. Mit állítunk mi vele szembe ellensúly gyanánt? *Alacsony munkabéreket* — mondja a munkás. *Munkáshiányt* — mondja a föld birtokosa, bérlője. E kétfelé hangzó feleletben torlódott össze a kivándorlási gondolat. Itt gyúlad ki a baj emésztő forrósággal, mert e két igazság összeütközése közt a kivezető utat a Nagy Oczeánt járó társaságok hajójegyei mutatják meg aztán. Legvilágosabban, legszembeszökőbben azért látjuk meg ezt a dunántuli kivándorlásban, mert, a mint föntebb megállapíthattuk, a túladunai részek azok, hol az intensiv gazdasági módok felé haladva, minden akadály s a kivándorlásnak minden oka kettős erővel jelentkezik. Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy ez akadályok, ez okok között a munkás-kereset dolga legelső a döntő tényezők során.

A Duna jobb partján a mezőgazdasági férfimunkás napszámbére évi átlagban ellátással 92 fillért, ellátás nélkül 123 fillért teszen. A mi 180—190 forintot mond egy évre (háromszáz napra). Még az országos átlagot sem éri el, mely napi 93 s 128 fillér; a mi négy megyénk valamivel az átlag fölé jutott, kivéve azt, hogy Vasban a statistika a férfinapszámot, ellátás nélkül, 92 fillérre tette. (L. a táblázatot.**)

Évi átlag	Fejér-	Győr-	Vas-	Veszprém-
	megye fillérekben			
Férfi napszám ellátással	95	99	92	95
ellátás nélkül	129	132	133	133
Női napszám ellátással	65	63	65	62
ellátás nélkül	95	85	89	92
Gyermek napszám ellátással	44	45	46	46
ellátás nélkül	66	69	65	74

*) Hegedüs Loránt: *A kivándorlási congressusok eredménye.* A *Budapesti Szemle* 1904. évfolyamában.

**) A táblázatba az átlagos napszámbérek évi és időszaki átlaga az 1902-iki *statistikai évkönyvből* (98—99. lap.), a szántás díja a *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1901. évben* cz. kiadványból vétetett.

	Fejér-	Győr-	Vas-	Veszprém-
	megye			
	fillérekben			
Férfi napsz. (tavaszi) ellátással	74	60	87	81
ellátás nélkül	109	94	125	116
Férfi napsz. (nyári) ellátással	151	153	118	128
ellátás nélkül	195	206	187	195
Férfi napsz. (őszi) ellátással	78	113	88	105
ellátás nélkül	121	144	123	180
Férfi napsz. (téli) ellátással	61	55	71	62
ellátás nélkül	91	84	96	90
Női napsz. (tavaszi) ellátással	56	47	63	55
ellátás nélkűl	84	77	83	83
Női napsz. (nyári) ellátással	90	97	81	81
ellátás nélkül	127	134	116	116
Női napsz. (őszi) ellátással	61	66	63	65
ellátás nélkül	91	93	87	99
Női napsz. (téli) ellátással	47	35	51	42
ellátás nélkül	68	63	68	70
Gyermek napszám (tavaszi) ellátással	39	37	40	44
ellátás nélkül	57	58	59	66
Gyermek napszám (nyári) ellátással	61	63	61	58
ellátás nélkül	85	94	87	92
Gyermek napsz. (őszi) ellátással	43	48	42	49
ellátás nélkül	67	71	65	79
Gyermek napsz. (téli) ellátással	28	27	36	32
ellátás nélkül	47	49	49	55
Szántás díja kat. holdanként fillérekben	574	600	718	604

A maximumot a férfimunkás napi keresete Győrmegyében (nyáron) éri el, conventio nélkül 2 koronán felül 6 fillérrel; de a legkisebbet télen is ez a vármegye adja 55, illetőleg 84 fillérrel. A női munkás keresete Veszprémben télen napi 21 krajczárra száll, ellátással; conventio nélkül pedig 35 krajczár. Ha a jó férfimunkások mindenütt s egész esztendőben a győrmegyei (legmagasabb) nyári napszámot kaphatnák, akkor se érnék el az amerikai férfimunkabér — felét. De mert Amerikában gyakori a strike és lock-out s mert épen a bevándorlók nem kapnak mindig állandó keresetet, azért elégedjünk meg azzal, hogy a két koronás napszámbér lenne, legalább a mezőgazdaságban, az átlagfizetés s a többit úgy, a hogy, a gyárak kipótolnák.

Megbírnák-e ezt ma a mi földbirtokosaink? Ha valamely

törvényhozási rendelkezés ma arra szorítaná gazdáinkat, hogy 2 korona évi átlagos napszámot fizessenek (míg az iparra hagyná az amerikai bér további megközelítését): egészen bizonyos, hogy gazdáink ma kivándorolhatnának. Nem azt teszi ez, hogy a munkabérek a mezőgazdaságban elérték volna a megkapható maximumot s különösen, hogy ezt elérték volna mindenütt. Hiszen maga a kivándorlás visszahatása már emelte a munkabéreket. Még csak néhány esztendővel ezelőtt Veszprémmegye járásaiban tavaszi munkára 60—80 fillért kértek, nyáron pedig 1—1 korona 20 fillér mellett dolgoztak, s ezzel szemben ma közel 50%-os azóta az emelkedés. Ugyanez az eset Vasvármegye kis-czelli, muraszombati járásaiban, de egyebütt is. A nagyobb emelkedés sem ritkaság, hanem akkor menten meg is jelennek következményei. A pápai járás főszolgabirójának jelentése szerint «a kivándorlással a rendelkezésre állott napszámmunka kevesbedik s ez kár különösen a kisebb gazdákra, középbirtokosokra nézve, mert míg azelőtt a napszám ilyen időszakban (junius) 80—100 fillér volt csak, most 1 korona 60 fillér—2 korona, sőt 2 korona 40 fillér is, és így ezek jövedelmeikkel arányban nem álló nagyobb napszámot kénytelenek fizetni». Ennek a munkabér-emelkedésnek oka tehát az a munkás-hiány volt, mely az egész kivándorlási területen folyton jobban veszélyezteti a gazdát. Ilyen állandó, fokozódó munkás-hiány és növekvő bizonytalanság mellett józan ember el nem képzelheti azt, hogy a mezőgazdasági munkabér kérdésében úgy biztosítani tudjuk a munkásosztály fölemelkedését, hogy az amerikai munka-viszonyokat ellensúlyozhassuk. Ha pedig ellensúlyozásról nem gondoskodunk, akkor a kivándorlás sorvasztó vérveszteségét megállítani lehetetlen.

Így záródik be a megbűvölt kör. A munkásnak nincs elég munkabére, a gazdának nincs elég munkása s e kettős czölöp között ömlik egyre, ömlik mindig jobban a magyarság Amerikába. Ez a varázslat fogja le rejtett karmaival a Dunántúlt abban a korszakban, a mikor az intensiv gazdálkodás felé kiemelkednék épen, a mikor megtenné azt a próbát, a melyet Németország elénk állított, kimenekedvén — a kivándorlásból.

A megbűvölt kör, a melyhez útunk elsegített, csakugyan a kegyetlen, csupasz igazságnak egész valóságával jelentke-

zett. A kivándorlásnak több gyökere van (mint kutatásainkban kimutattuk), de mindegyikbe ebből a főgyökérből szivárog be a méreg. A kérdés csak az, hogy van-e bátorságunk megtörni az összefogódzó kör varázslatát és kiásni ezt a gyökeret? Módját megtalálhatjuk, úgy hiszem.

Nagy és gyorsan fejlesztett gyáripar nélkül el sem képzelhetjük a Dunántúl jövendőjét. Ez az az intensiv gazdálkodás, mely Németországban megfojtotta a kivándorlást, s megakaszthatja nálunk is. Oly truismus ez, mely szerte jár az országban, s csak akkor szeretjük elfeledni, a mikor erőt kellene adni a szónak, vagy az épen áldozatra hív. Ha valaki látta (a mint épen a Dunántúl szedtem erre nem egy és sokszor keserves tapasztalatot), hogy micsoda nehézség egy gyárat meggyökereztetni, az tudni fogja, hogy mondatom nem ok nélkül való. De tudni fogja azt is, hogy épen a Dunántúlnak e kivándorló megyéiben, melyekről most beszédünk van, úgyszólván minden új gyár körűl, mily ádáz csaták dúlnak gyáros és gazdák között a munkás kezekért. Az a fönti példám, hol a szövőszékek dologtalanul állnak, több, mint érdekes különösség; az aratási időben elszökő gyári munkás pedig állandó typus. Megint a gazdák nagyobbnak és nagyobbnak látják a munkás-hiányt s ezért nem egy helyütt vet az egész környék gáncsot a készülődő gyárnak. Ne tagadjuk el, mert így van s vonjuk le kényszerítő következtetését. A mint a kivándorlási gondolat megszületését néztük: a munkabér-kérdését találtuk meg, leglelke gyanánt. A hogy a kiszabadulás módjára térünk: megint fölüti fejét egy kiáltó problema. Ha jól megnézzük: a kettő ugyanaz. Szálljunk magunkba s ismerjük meg, hogy azt az igézetet, mely hatalma alatt tart minket, s mely kivándorlásnak is neveztetik, itt kell áttörni. E nélkül taposó malomban járdalunk, honnét nincs menekvés; pedig a kimenekvés életkérdése országunknak és népünknek.

A Dunántúl népe, hallottuk, sóvárog a változás után. De e sóhajtó, jajgató és fenyegető hangokon keresztül egy határozottabb vágyódás tünetei is megütötték fülünket. Mennél több falu és megye ád adatot, mentől több typust szólaltatunk meg: annál tisztábban vehetjük ki azt az öntudatlan törekvést, mely dolgozatunk I. fejezetében is fokról fokra törtet előre és meghallgattatást követel. Ha újra végig

tekintünk az életből vett typusunkon és nem csukjuk be erőszakkal szemünket, azt kell mondanunk, hogy a nép maga keres-kutat egy módot, melylyel fő-főkérdését, a munkabér-kérdést megoldathatná. A felkavart és útrakész áradat, melyet már — láttuk — megszállott Amerika közelsége, önmagát hajlandó lekötni akkor, ha földdarabokhoz juthatna. Ösztönszerűleg keresi az ellensúlyt ebben a módban, mely a kizöldelő rög erejével köti le a családokat. Az idefűzött családok adnák meg nemcsak a zsellérség boldogulását, hanem megadnák azt a munkás-erőt is a családtagokban, mely a gyárakat megtöltheti és — ha megfizettetik — a földbirtokost is ellátja.

A ki érezte azt a perzselő hevet, melylyel a földéhség tör ki népünkből, a ki föld-daraboláskor látta, hogy nem csak az Újvilágtól fogja vissza, de onnét a nagy messzeségből is hazahozza őt (l. I. fejezet) a felszabadult határ: annak nem szabad kételkednie. Az út világos: meg kell kisérelni az előnyomulást. Nincs tapasztalat, mely ellene szólna, de ezer meg ezer élő adat kívánja megvalósítását. Tegyük hát meg a próbát, először a kutatás keretében, még pedig kettős arcz-él felé.

Első próbatételünk szól magának a népnek kisérletéről. Azok a dunántúli vármegyék, melyek a Balatontól délre terülnek el, már egyszer valósággal megindultak a föld-hódítás útján. A szlavoniai kivándorlás erről beszél. Igazibb, érdekfeszítőbb bizonyítékokra, mint a szlavoniai magyar telepek eleven igazsága, semmiféle reform-tervezés nem támaszkodhatik. Őket fogjuk tehát szóhoz juttatni a következő (III.) fejezetben.

Második próbánk *) a kivándorlási kutatás eredményeinek egybevetése lesz. Az a terep, melyet évek során át bejárt vizsgálgató útunk, elég kiterjedtnek tetszik ahhoz, hogy az adatok és benyomások változatos sodrából kiemeljük azt, a mi állandó meggyőződéssé erősödött. És ha ebben a meggyőződésben — talán — lesz egy szemernyi a kibujdosó népnek élő igazából: akkor meg kell annak valósulnia. El kell tüntetni akkor azokat az akadályokat, melyek ezer és ezer munkásnak ide kötését meghiusítják s ha ez meglesz,

---

*) L. IV. fejezetet.

akkor nemcsak a munkás-hiány szűnik meg, hanem még van teremtve az az alap, melyen gyáripar és mezőgazdaság együtt oldják meg a munkabér problemáját.

III.

A szlavoniai magyarság. — Magyar telepek Pozsega, Szerém és Verőcze megyékben. — Szláv motivumok. — A magyarság különös helyzete.

A hivatalos statistika 1902-re Fejér, Győr, Vas és Veszprém megyékből 3689 kivándorlót mutat ki; ellenben Baranya, Somogy, Tolna és Zala csoportja együtt ugyanakkor csak 747 kivándorlót adott. Szembeszökő a nagy különbség. Tüstént azt kérdezzük magunktól: vajon mi oka lehet ennek? Nincsen-e itt oly termelő talaja a kivándorlásnak? Nem indult e vármegyékből is népáramlás vagy az talán más kaput talált magának?

A felelet a Dráva túlsó partjairól szól felénk. Belovár-Kőrösmegyét 14,047, Pozsegát 13,710, Szerém vármegyét 22,657, Verőczét 30,983 magyar üli. Ez a négy megye Eszéknek 2212 magyar ajkú lakosával 83,609 főnyi magyarságot ad. A népességnek 3·2%-tól kezdve, melyet Belovár-Kőrös területén találunk, Pozsega 4·6%, és Szerém 6·1 százalékán át fajunk aránya Eszéken 7%-ig emelkedik, Verőczében pedig 12·8%-ra rúg. E számok mögé kell bepillantanunk, mert úgy tetszik, hogy különös, fajunkat érdeklő jelenségek várakoznak a kárpit mögött.

Oly nagy, oly jelentős elcsuszamlásáról van szó a magyar népnek, melyet csak dagadó folyamok mellett látunk, mikor hatalmas sodrukkal az egyik partról tömegben tépik-törik rétegről rétegre a földet, hogy a másik parton új meg új területet teremtsenek vele. Ehhez a geologiai átalakuláshoz hasonlít legjobban — nagyjában — a szlavoniai bevándorlás. Ezért legsajátságosabb részlete kivándorlásunknak s épen a dunántúlinak. De több ennél. Próbája azoknak a kivándorlási okoknak, melyekről typusaink és adataink beszéltek, olyan próba, melyet sem Amerika, sem Románia tanulsága nem pótolhat. Próba, melyet saját vérünk magának csinált meg életösztönétől hajtva, — a sociologiai laboratoriumnak egy ritka kísérlete. De több a kivándorlási kuta-

tásnál és több a próbatételnél is. A magyarságnak oly rendkívüli képletére bukkanunk itt, mely elfeledett gyarmatossá teszi őt saját államában. Hasonlót, megközelítőt ehhez az egész földtekén hiában keresünk.

Nézzük meg a főtelepeket, elfogulatlanul, a mennyire csak tőlünk telik. Ha nehéz is néha megküzdeni a multak hibájával, a jelennek fonákságaival: mégis félre kell tolnunk minden hangulatot; itt most csak a szlavoniai magyarság egyszerű áttekintéséről lehet szó s másról semmiről. Mennél csöndesebb lesz objectivitásunk, annál erősebb lehet a reményem, hogy annyi félreértés és izgalom között sértetlenül közeledhetünk az igazság felé. Erre az igazságra pedig szüksége lehet nemcsak a kivándorlás kutatójának, hanem nemzetiségi politikánknak is.

A pozsegai hegyek egymásra torlódnak, megrakva sudár tölgy- és szilerdőikkel; tavaszi rügyezéskor alig tud betelni az ember levegőjökkel, mely tele van nehéz, mámorító szaggal. Közöttök, gazdag meleg források mellett ül Daruvár: a mint innét fordulnak a völgyek, úgy húzódnak el bennök a magyarságnak szétdobált csatárlánczai. Vasárnap a daruvári piaczon tarka himzések különböztetik meg a horvát, szerb, sváb, magyar gyülekezőket, a mint a harangszót várják. A szerb templomon nem egyszer a szerb zászló is megjelen, míg a magyar magánosoknak lassanként el kellett szokni a mi színeink kitűzésétől. A Tüköry-uradalom magyar cselédsége a katholikus templomba oszlik; a plébános horvát, de a magyart is megtanulta. A református hívők bevonulnak az újra támadt kis templomba, melyet olvasókörrel gondoz Földváry Jenő lelkész, de iskolája nincs. Hanem ide kapcsolódik még négy főegyház és 27 szórvány, együttesen 1200 lélekkel. A szórványok oly messzire hullottak, hogy a pap négy helyen egy-egy magyar parasztot bizott meg a káté-tanítással s ez olyan jól bevált, hogy Basztajin (l. alább) a német protestáns gyermekek is, bár övék a többség, oda gyűlekeznek a magyar zsoltár-olvasásra.

Mióta a vörös-fehér-kék paraszti gombok divatba jöttek, azóta a nemzetiségi torzsalkodás is hamarabb tanyát üt a piaczon s választásokkor fölgyúlad a szenvedély. Az ágáló, beszélgető magyarok jobbára vinczellérek. Történetök Somogyban, Tolnában, Baranyában kezdődik (egyik volt csak

Győrmegyébe való) s a hatvanas évektől kezdve szálltak át Szlavoniába; otthon eladták 1—2 holdjokat s abból a pénzből itt 10—20 hold tellett. Utánok a gyöngébb munkások is átjöttek s a szőlőhegyekben telepedtek le. Egyik beszélgető emberemnek fia már itt született, a horvát iskolában tanult, (mely igen szép, erős állami épület), azután otthon a maga emberségéből kipótolta a magyar betűt. De már újabban az iskolában az uradalmi alkalmazottak gyermekei is elhorvátosodtak, nem egy horvát nevet váltott. A piaczon gyűlő-oszladozó népség leginkább azt emlegeti, hogy a főszolgabiró azelőtt értett magyarul, ma nem tud, a biróságoknál nem szivelik a beszédjöket s azt sem értik, hogy a kórházban miért veszik föl őket horvátokul. De hát ez így van, s a mint visszamennek a vasárnapi gyűlekezés után falvaikba, mind érzi a sok fonákságot, de alig tudja okát, rendjét adni. Csak magában tartja.

A környékbeli faluk azután, csodálatosan összegyúrt népelemeikkel, újabb meg újabb érdekességeket rejtegetnek. Mert Daruvárott a reformátusok is csak 1885-ben tömörültek egyházzá: a súlypont mindig a falvakon volt. Ha Basztajiról veszem az első fölvételt (melyről már előbb szóltam), ott csak a postamester horvát, a lakosság cseh, magyar német és szerb; úgy hallom, hogy legjobban megértik egymást a református magyarok s a szerbség. Itt és a szomszéd Korenicsán kezdődött 1864-ben Somogyból az áthúzódás, föld- és ház-szerzés. Az egyik «rácz» házból (szerbek építették, a mint a formáján látszik) kiszól a gazdája s megértem a szavából, hogy egy veszprémmegyei tanár-ismerősöm rokonsága, a ki évtizedek óta nem látta familiáját, mert ide vonzotta a szlavon föld. A másik kimeszelt rácz portán (ez már Koreniczán van), üldögél a tisztes, jóképű Móricz gazda. Lassan ejti a szót, de nagy szivességgel: Somogyból jött cselédül a «Lippi herczeghez» (Schaumburg-Lippe), azután itt három holdat vett. Jöttek utána a többi magyarok, míg a nyolczvanas évek végén megszünt az ideszállingózás. Az ő története a telep története is: szolgai sorból lettek földbiró parasztokká. Mikor megérkeztek: a «ráczok» lompossága következtében temérdek «erdei adó» (vagyis: adóhátralék) feküdt a falun; ők akkor kitisztázták; új renddel, új szorgalommal nevelték a falut. S a ki szerb megmaradt, az már tőlök tanult, attól

már nem lehet se házat, se földet venni. Ebben az életrajzban van meg Korenicsának és szomszédságának története és megvan benne a kivándorlási «járványnak» életerős tanulsága.

Még tovább is van. A magyarság most kezd csak egy kicsit szervezkedni, református egyháza által. Az újonan épült kis kalvinista templom körül összegyűlekeztek a magyarok s a papjok (Földváry) iskolára gyűjtötte őket. (Ez az iskola meg is nyilt 1904/5-ben 30 gyerekkel, egy tanítóval.) Összeirtak 18 református és 16 katholikus gyermeket magok közt. Hogy hány maradt magyar tanítás nélkül eddig, a mikor a magyar bevándorlás megkezdése után negyven esztendő mult el s csak most kezdődik a szervezés — erre nem lehet, de talán nem is lenne jó feleletet kapni. Elég, ha fölvételünk megmarad a pillanat-fényképnél.

Basztajiból 4—5 évvel ezelőtt Amerika felé kezdődött a kivándorlás. Most harminczнál többen vannak kint, de azután a környék is megindult. Korenicsán már megtért amerikánusokkal beszélhettem, s így Daruvárott meg sem lephetett az, hogy bolt-díszűl Alleghany füstölgő látképét látom. Az amerikai kivándorlás újabb keletű itt, mint a Dunántúl s mindenféle nemzetiséget egybekever. Hanem bevallott nevezetessége az, hogy akkor született, mikor könnyen már nem volt «rácz» ház és föld szerezhető s minden eredménye abban mutatkozik, hogy lehetőleg hamar visszatérnek és megint annak a földnek árát hajtják följebb-följebb. Így lesz a 40 frtos holdból Basztajin 200 frtos és Korenicsán a 300 forintosból hatszázas. Így készülődik egy második kivándorlás az első letelepedés után — ugyanazért a drága földért. A mágnes mindig ugyanaz maradt, — csak nekünk nem kellett volna azt elfelednünk, odaát a Dráva fölött.

Maradjon hát emlékezetünkben ennek a magyar gyarmatosításnak példája. Forgassuk magunkban földből fakadt bizonyságait, míg átkanyargunk a régi szerb falukon, melyekben még a házközösség nyomait találjuk pusztulóban. Szurtos faházak, szalmatetővel, kémény nélkül, mert sváb vagy magyar, cseh, vend telepesek ide nem érkeztek.

A pozsegai magyarságnak legerősebb körzetébe vonulunk most ki Daruvárról: a megyének egész nyugoti fertályát lepte meg fajunk beszivárgása. A magyar karéj eltart egészen Pakrácz-Lipikig, a hol 63 reformatus, ugyanannyi

lutheránus és jóval több katholikus magyarságot jegyezhetünk föl. Odább a hegytetőn, egy irtózatos kaptató útnak tetejében, a brekinskai új magyar református templom emelkedik, mint első jele a magyarság ébredezésének. Klippel Lajos derék magyar lelkész kis iskolájába csak 29 gyereket tudott begyűjteni, mert a katholikus magyarság (a község 300 magyar lelkéből 170 reformatus és 130 katholikus) a horvát iskolába jár. A ki Brekinskáról egyszer körülnézett és egy csöppnyi sociologiai érdeklődés van a szíve fenekén: lehetetlenség, hogy el tudja feledni ezt a környéket. Messze utazók nem hozhatnak oly különösségeket, mint a minőket a magyar állam tetőzete alatt fedezhetünk föl a valóságos magyar gyarmatosok között.

Először Brekinska népe. Kemény magyar, még pedig somogyi, de katholikusok jöttek Győr és Sopron vármegyékből is. Két nagy hullám hozta őket: a hatvanas, s megint a nyolczvanas évek elején, azóta sem szünt meg egészen Somogygyal az ember-csere. Az anyakönyvben 1868-at találtam kezdőévül, de erősebben 1878-ban tudott a magyarság itt gyökeret verni, a mikor a horvátok innét lehúzódtak az elokkupált Boszniába. Egy horvát kivándorlás nyomába lépett a magyar telepedés s e kettős mozgalom fölé most négy éve került a harmadik: az Amerikába utazás. A nép-réteg tehát ugyancsak csuszamlós; semmi megállapodottság. Fiatal, tengerentúli gyarmatokban látni ily laza kötésű társadalmi alakulásokat; s mi most valóságos magyar gyarmat-formatióra találunk — itthon.

Körülnézegetve Brekinskán, járva a csűrök és porták között, — egy-egy jó gazda fél-jobbágytelket, tizenkét holdat kerekített ki magának — különös tapasztalatok rajzanak körül. Az még hagyján, hogy a fiatal legény, kivel beszélek, öt friss golyót visel magában, a hatodik a torkán megakadt a gombban, csak az ütődése látszik. Ezeket a gáji korcsmában szerezte, hol rakja-ivás közben, a tikász vásárlásán szóvita támadt a szerbekkel, s azok nemzetiségi indulata mindjárt fejsze, puska után kapott. Ilyen nemzetiségi üszkök hevernek szerteszét. De furcsább, mikor a pompás faragású botról, melyet kezembe fogok, hallom, hogy ezeket az eredeti kacskaringókat a faragója Somogyban tanulta, tíz évi fegyházban; igaz, most már nem csinálhat újat, mert azóta le-

ütötték épen a jobb karját. Ide-oda kérdezősködve, új meg új házakról hallom, hogy gazdájok több esztendőt ült odaát a Dráván tul. Végül látogatom meg a legtekintélyesebb gazdát. 1868-ban jött ki Somogyból, 800 forintján itt 14 holdat szerzett akkor s megér ez ma 3000 forintot, de egyéb vagyonka is szépen van hozzá. Tisztességét, igazmondását ismeri minden lélek. Otthon mégis véletlen fináncz ölésért (valami kis csempészet lehetett a dologban) három esztendőre marasztalták.

Mit jelent mindez? Mit szól a brekinskai gyarmat? Annyit, és nem többet, hogy a «somogyi bicskások»-ból itt lett földet biró paraszt. Birótól, börtöntől, verekedő társtól, sok más hatalmasságtól menekedtek ide. És az az olcsó föld megkötötte őket, jobban odaláncolta a tisztességhez, szerző munkához, mint akármilyen bilincs. Mert erős, gyarmatos munkába fogtak szerzett földjükön, csak úgy, mint az ausztráliai föld-feszegetők. Elmondják, hogy a «ráczok» tőlök tanultak meg kenyeret enni, ekével gazdálkodni, sőt eleintén még magyarul is tanultak tőlök. Annyira mégis sohasem került, hogy ők a szerbekkel összeházasodtak volna. Most is a falu nagy része vállalkozott egy erdőrész kiirtására, melyet az uraságtól (Biedermann-család) vett meg egy bácskai sváb: az irtásért jár nekik az ág, a gyökér, két évre a föld kukoriczára és a harmadik évben felesre. Az úttörő munka tehát foly, míg tart benne, s míg föld kapható, mert a kiszorultakat azután viszi el Amerika, mely a filiale felől kezdett ide-nyúlni, Gájon volt az ügynöke. Azért ki-kitör duhaj természetök. Ha gyűlésre hivják őket (például a presbiteriumban), megátalkodott hallgatásuk, mely az «urak előtt» nem akar semmiről megnyilatkozni: ez a régi cselédek bizalmatlansága, mely nemzedékeken át tart. Ezek a maradványok, de kóbor, rendbontó élet helyett rájok szállt a szerzés; a szilaj vér épitő telepessé lett a maga munkáján. És az a nagy mágus, mely igézete alatt tartja őket rendes időben: az a tulajdon, a föld. Hatalma azonban csak addig terjed, míg szűkké nem válik a határ.

A brekinskai magyar telep az elmondottakon fölül azért is érdekes, mert példáján látszik, hogy hányszor elmulasztottuk a magyarság szervezését. Mint mondám, most készült el a magyar templom, melyre Amerikából is küldtek 311 ko-

ronát az atyafiak s a horvát országos kormány, miután a tervek bemutattattak, háromezer koronát adott. Ez mutatja, hogy jóakarattal s körültekintéssel a magyarság jogos szervezése keresztül vihető. Mégis a bevándorlás első éveiben — a mint az anyakönyvből kiirtam — csak Krób Ferencz præorans érkezett itt, még pedig, mert nem volt lelkészi képesítése, esketett «a főtisztelendő egyházkerület jóváhagyása reményében». 1870-ben jött a rendes lelkész, ám iskola csak 1891-től kezdve tartatott, akkor is csak három évig volt rendes tanító; azután csöndesen megszűnt a tanítás, mert a környéken is megnyiltak a nagy, szép horvát iskolák.

Brekinska után tartsunk még szemlét a pozsegai magyarság többi tanulsága fölött. Kutina, Popovácz ugyan azelőtt ide tartoztak (Belovár m.), de most már a zágrábi lutheránus pap köre terjed ki rájok. pedig — ha jól tudom — nem ért magyarul; így maradt ki a magyar egyház alól Popováczon 200 magyar (ebből 120 református, a többi katholikus hitű). Ellenben egészen a brekinskai typust látom Govodje Poljén. Bevert ablakot és bevert fejet itt is, valamint Gájon (ezt föntebb említém) eleget találni. A magyarok nagy bizalmatlansággal panaszkodtak az ellenök szervezkedő más nemzetiségek ellen. Hogy mely verekedésre, hogyan, miért, kik készülődtek: nem az én dolgom. De új, friss nemzetiségi bizalmatlanság hangulatát tapasztalom. Szitják-e, nem tudom. De a közigazgatásnak nagy jó indulatot és óvatosságot ajánlanék, mert mikor a paraszt azon tüzel, hogy a «právát», az erdei jogot, melyik fél-falu vegye el erőszakkal a másiktól: akkor könnyen kicsap a faji háború. Ilyenkor a földvágy bujik bele a nemzetiségi köntösbe s abból égő veszedelem lehet. Azt látom, hogy ez a «prava»-mozgalom terjed, harapódzik a közeli filiákban is. Jamariczán, a hol 270 magyart számlálunk, s ebből 100 volt katholikus és 170 református hiten, nem egyszer fejszével, puskával őrzik magokat az egy fajtabeliek, mintha állig fegyverben kellene védeni a «právát» és a békességet. A jamariczaiak márczius 15-iki ünnepélyt is tartottak, olvassák a földmivelési ministerium *Néplap*ját, s minthogy nincs iskolájok, így mégis hallanak arról a Magyarországról, mely a horvát iskolai térképen nincs beleirva a mappába. Igen messze lehet.

Legpuhábbnak, egészen porhanyónak találom a magyar-

ságot Desanováczon. Itt a folytonos szlavoniai nép-gyüremlés is újabb szint kap: tudniillik erről a csehek szorították ki a szerbeket. Azt a nevet olvasom még, hogy «Julius Terek» s csakugyan kisül, hogy a magyaroknak «hivatalosan» kell írni neveiket s úgy meghorvátosodik a nevök-szokásuk, hogy utóbb abban is maradnak aztán. A postamesternő, ki tiszta magyar születésü, már vonakodik a magyar kérdésre feleletet adni. Nevezetes telepünk Krestelovácz, a hol 332 lélekkel vagyunk képviselve (179 férfi, 153 nő; legtöbb katholikus), iskolásgyermek volna ötven, de magyar iskola 1904-ig nem volt. (Az iskola csakugyan megindult 1904/5-ben 50 tanulóval). Pedig időnk itt is lett volna hozzá, mivel 1860- és 69-iki bevándorlásból született meg a telep; ma már nincs hazulról beszivárgás, inkább, a csehek kezdésére, Amerikába próbálkoztak néhányan. A magyarság összetartásának itt erős gyökere lenne a vagyonosságban. Épen azért nem értem, hogy mikor legtehetősebb magyarunknál meglátom a millenniumi kiállítás oklevelét a falon, miért van az horvátosan «Pavas Horvát»-nak czimezve. A bemutatások sorát befejezhetném Ivanopolyeval, annak bizonyságául, hogy az itt dolgozó negyven német munkás tudott német iskolához jutni és megtetézhetném még egy pár kisebb község nevével, honnét szintén somogyi kanászok kerülnének szemünk elé. Nagy multat vonszol némelyik maga után, míg ide lecsúszhatott, magyar colonistának. Mert azok.

A pozsegai magyarságnak még egy typus-csoportjával kell megismerkednünk, hogy a képet összeállíthassuk. De a csoport már összefog a verőczei településsel. Azért e Gyulavészt, Kis-Czepüdlakot, Czepüdlakot összefoglalom a viroviticzai Terezováczczal s ezen megyünk tovább. Gyulavész ma veszprémmegyei németek telepe; annyira német, hogy a mint tapasztaltuk, a közéjök tévedt magyar is elnémetesedett itt szlavon földön s közel a Drávához. Kis-Czepüdlakon sincs sok nevezetesség: húsz sopronmegyei magyar család tanyázik itt, svábokkal vegyest s mindössze azon panaszkodnak, hogy míg a templomban horvátul is, németül is hirdetik az igét, magyar prædicatiót nem hallanak. De ezután lőcsös szekéren, rettentő vízmosásos dülőn megyünk föl a hegytetőre, az erdő sűrűségébe. Fönt van: Czepüdlak.

Mikor Dél-Californiában jártam az őserdők s a fekete

levelű, vörösbelű óriás fák között, nagy magasságú hegyen megcsillant az erdőirtó pionerek tűze s a nagy fejszékkel elénk jöttek: épen ilyen érzésem volt. A rügyező, mézgátcsöpögő erdőből kijutva, vöröses fatönkök között ott álltak a kemény magyar pionerek; mögöttök, a hegyi tisztásra rejtve az irtás-falu, Czepüdlak. Húsz éve jöttek Somogyból, Tolnából e bozótba s azóta szekerczével teremtették magoknak a szántóföldet. Ötszáz holdat irtottak ki. A mi legelő, ugar-föld akkor itt romlásban volt, azt harmincz holdban ezer forintért megvették, adóhátralékból kiváltották. «Akkor a vadak voltak itt» — így jellemzik nekem a bennszülött szerbeket. A «vadak» gyümölcsfaágakat hasogattak le, 12 holdból egyet kerítettek be vetés alá. Most, a ki megmaradt közülök, annak több mérője terem, mint azelőtt az egész falunak. Így lett itt cultura a magyarok irtása nyomán.

És mi Californiáról többet hallunk, mint a mi fajunknak úttörő vállalatáról — idehaza. Tökéletesen elfeledkeztünk rólok. Csak a szomszéd «obscsina» horvát jegyzője tart írást rólok, a ki alig felejthette el, hogy 1848-ban apja ellenünk pusztult el. Felnőtt, 19—21 éves fiatalokat találok itt, kik se írni, se olvasni nem tanulhattak, mert csak az jutott betűhöz közülök, a kiket hazaküldhettek Magyarországba, a melynek oly közel kellene lenni és mégis oly igen messze van. A gyerek, ki most innen lejár horvát iskolába, hóvíz idején veszélyes szakadékokon bukdácsol át; néha haza sem tud jönni a kis cseléd. Pedig 70 házzal, hatvannégy gyerekkel 50 magyar család lakik itten. Harmincz magyar embert gyűjtöttünk össze, azok mutatták, hogy a régi ordonáncz ház romjai mellett a Tüköry-uradalom adna telket s oda kerülhetne az iskola. De elmondták azt is, hogy veszendőnek látják kis telepöket, mert a föld bérét s az irtásét fölemelték, úgy hogy most nem vehették ki bérbe «és potyára maradt». Ez aggódások között vitt el a lődörgős szekér Czepüdlakról. Órákig hajtottunk a nagyszerű erdőn. Órákig akkor, sokáig aztán kergetett az a töprengés, hogy mikor lesz egyszer a magyarságnak jó kedve ahhoz, hogy fölfedezze saját, vérbeli pionerjait?

Érkeztünk Trezováczra, Viroviticza zsupánságban. Abban a nagy kigyózásban, melyet e csücskétől kezdve a Dráva

Eszékig leír, sok magyarságra akadunk. Egészen világosan látszik a túlról áthordott népréteg lerakodása. Cabuna Gradina, Lukács, Suhopolja, Bukovicza és maga Verőcze mind ezeren felül adnak magyart.*) Odább Miholjac gornijt 1026 magyar lakja a szlatinai járásban, alsó Miholjacz pedig 4800 lakosából 700-zal szerepel. A nagy uradalmak tiszti kara, legjobb vinczellérei sok magyart kötöttek itt le. Hiszen a miholjáczi és valpói kerületek történeti jogon a pécsi püspökség alesperességei. Valahányszor nálunk a Muraközről beszélnek, melybe a horvát clerus nyúlik át, mindannyiszor az a felelet, hogy viszont magyar püspökség fönhatósága alatt van ez a Drávamellék. Ez igaz. Az is igaz, hogy a Muraköz kap horvát papokat és horvát iskolákat. De akármerre kérdezősködtem, sehol sem tudott róla senki, hogy a szlavoniai parochiákba magyar pap jött volna. A katholikus magyarság ott omlik szervezetlenül, csak néha könyörül meg rajtok egy-egy uradalom, hol — mint Cabunán és Theresienfelden — urasági iskola áll (gróf Jankovich) magyarhorvát tanitóval.

Nehéz így lelkesedni fajunk bölcseségéért. De vegyünk innen is próbafölvételt s azután Eszék körül újabb híradás vár ránk.

Terezováczot mintegy száz magyar lakja, de a környékbeli pusztákkal (Detkovácz stb.) több száz főre megy a magyar település; az uradalom (gróf Jankovich Aladár és Jankovich Elemér) kitünő magyar bérlői s a magyar cselédség nagy sort tesznek ebben. Itt is 1864—68-ban jött be a legtöbb magyar, mert 30 forintért volt egy hold föld vehető a horvátoktól — ma 200—300 pengő az ára. A paraszti bevándorláson kívül, melyet az urasági cselédek letelepülése erősitett, utóbb kisiparosok is tértek ide s ez a bevonulás még ma sem szakadt meg egészen. Ha még hozzá teszem ehhez azt, hogy a kik

---

*) Verőczei járás: Cabuna 1605, Gradina 1889, Lukács 1478, Pionica 130, Suhopolje 1442, Bukovica 1294, Verőcze 1157 magyarral; a járás 36,370 főnyi lakosságából 8995 magyar.

Slatinai járás: Bukovicanova 979, Drenovacz 665, Miholjac gornij 1014, Sladojevci 282, Slatina 621, Sopje 702, Vocsin 839 bevallott magyarral; 33858 lakosból 5102.

Alsómiholjáczi járás: Marjanci 225, Miholjec dolnij 700, Moslavina 516, Podgajci podravski 218, Sljivosevci 415, Viljeva 633 magyarral.

közben eladósodtak, azok az utóbbi négy esztendőben innen Amerikába állnak tovább: akkor megismerjük, hogy itt ismét egy újabb vegyülése állott elő a vándorlási folyamatnak. Ezt a vegyületet legélesebben egy kisiparos család személyesíthetné meg, élvén Terezováczon ekképen: apa — bevándorolt magyar mesterember, az anya idevaló német; az egyik leány cseh emberhez ment férjhez, jólétben él, rosszul beszél magyarul; a másik leány Barcson tanult, jól beszéli nyelvünket; a nagyobbik fiú Verőczén járt polgári iskolába, ott elhorvátosodott és városi hivatalnok lett; a legkisebb fiú még itthon van s magyar iskolába járna — ha lenne iskolánk. Ez a család-typusom személy szerint is ott él Terezováczon, társaival. A magyar iskolának, a pusztákkal együtt, begyülne vagy száz kis növendéke; sőt a horvátok és zsidók közül is akadna, a ki magyarul is megtaníttatná gyermekét. De most a horvát községi iskola adóját mindegyikök köteles befizetni s ezért kevés kárpótlás annyi, hogy a nagy, kéttornyú templomban az egy Szent István napján magyar a prædicatio. Református missio van azonban szervezve 1889, illetőleg 1886 óta Körmendy Sándor és Miklós Ödön lelkészi buzgólkodása következtében. A folytonos nép-keveredés között nem emelheti a magyarság öntudatát, ha azt érzi, hogy nem barátságos az obscsina (községház) levegője. Vagy a tüzoltóegylet magyar szalagjáért már csúnya perpatvar kél. Vagy a községi legelőnél, vagy biróválasztásnál hátratételt érnek. És mig itt is, a környéken is, úgy kerengenek — látjuk — a lerakodó nép-elemek, mint a levegőben a leszálló hamu, addig mindig kisebb lesz az a tiszta felület, a hol a magyarság maga összegyűlhetne, s mindig nagyobb a valószínűség, hogy a mi fajunk egészen eltünik a porhanyó talajban, a melyhez hozzátapad.

Dolgozatomnak kerete nem engedi meg, hogy ugyanezt a typust mindenütt újra lefessem ott, a hol elég csak a statistikai számokkal jelezni (l. föntebb) az ismétlődést. De ha az óriás mocsaras területen át bemegyünk Eszékre itt is, környékén is új benyomások szállnak felénk. A szlavon főváros ma is szép és forgalmas, de nagyszerű jövőt biztosíthatna magának, ha földrajzi helyzetét kihasználná. Még nagyobb örömmel nézhetnénk fejlődése elé, ha néhány év óta a «Narodna obrana» vezetése alatt nem folyna személyeket szurkáló

nemzetiségi-izgatás, melyet túlzó iskolák és túlzó papok bizonyosan nem enyhítenek. Ezt az izgatást leghamarabb a magyarság érzi meg saját bőrén, de a németekre is szépen rákerül a sor. Eszék- és környékének magyar társadalmát három elem alkotná — ha megalkotná. A legújabb köztök: a Magyar Államvasutak népe: szép iskolájokban 130 gyermek tanul (Nasiczig és Vinkovczéig terjed az iskola vonalszakasza), de a tágas kertben még egy kisdedovó is elférne, sőt a városból 260—270 magyar gyerek jöhetne össze, ha a horvát hatóságokkal rendbe hoztuk volna a dolgot. A másik elem: az eszékalvárosi (Gornij grod) parti munkások sora, kiket csak úgy dobál ide-oda a nemzetiségi áradás, mint a parti kavicsot, ők tennék a zömét annak a 380 református magyarnak, kiket az egész környékről kimutatnak. Jobban megállapodott a harmadik réteg: a régebbi zsidó kereskedők, kik még nem tették le a magyar nevű czégtáblát s a Baranyából bejövő vásárosokkal magyarul beszélnek. (Mert hogy a «Gostierna Balogho-va», vagy a horvát keresztnevü Pénzes, Kovács, valaha nem szégyelte a magyar fölirást, csak most röstelli, az világos.) De legmélyebb rétegét geologiai fölvételünknek abban a százados, autochthon magyar településben találjuk, mely Eszéknek közvetlen s távolabbi környékét oly sajátságosan nevezetessé teszi reánk nézve. A moldovai csángó falukhoz hasonló, messzeségbe tünő formálódásait látjuk telepes fajunknak. Eszékkel összenőve, beléhajolva a Dráva vizébe, van első ily szállásunk: Rétfalu.

Rétfalu, igazábban Révfalu, harmadik helyen van itt, mert mióta a töröktől nádasokba bujt a magyarság, nemcsak a portyázó csapatok, hanem a Dráva is — mely folyton medret változtatott — mindig háborgatták. Mai helyét kétszáz év óta tartja, s anyakönyvét 1758 óta vezeti. Tele van ez az anyakönyv érdekességekkel: a vízzel és földesurasággal folytatott küzdelmekkel. Legnagyobb érdekességét 159-dik lapján olvasom, hogy: tizennyolcz magyar egyház volt eredetileg itten. Ezek közűl tizenöt úgy elpusztult, hogy csak neveik élnek elhorvátosítva, a dülőkben. Petriről (ma Petriváczh), Pusztalakról, Talmányról, Györgyfalváról «kiknek magok nyelveken tanító papjok volt», azt betűzöm ki, hogy: «már most ezek fogyogatnak». De még hogy fogyogattak azóta!

Úgy nézem, hogy a rétfalvi telep megérteti velünk a következendőket, azért így fogom össze tudósítását: 1763-ban iskolát épitenek, — ma: újra épitik az iskolát a dunántúli ref. egyházkerület segélyével, jár bele 59 gyerek, de a szám felszökhetik duplára, leszállhat felére a szerint, hogy a Dráva typhushozó kiöntései hogyan dézsmálják meg az évjáró nemzedéket. A templomot 1770-ben rakták s falában ma is egy rész sövényből van tartva, azért, mert József császár idején a kőtemplomokat elvették a protestánsoktól s csak a sövényoldalúakat hagyták nekik. Azért a rétfalusiak azt tartják, hogy ha megint olyan idő jönne, megint ez a sövénydarab az ő bizonyságuk. Ilyen eredeti a mi gyarmatos népünk emlékezete. A templom ékessége egy különös szűr-tulipántos diszítés, mely a szószék koronáján így szólal meg: «Asztalos Botos János két keze munkája 1776.» Ma: Józan Dániel pap szorgoskodik a magyarság csöndes, békés fajtája között, pedig fizetése nemcsak hogy kevés, hanem egyúttal az adókivetési rendszereknek csodálatos czifrázata. Leírom: járandósága lukma és stóla. A lukma minden confirmált lélek után egy liter buza, fél liter zab, tíz krajczár és az egész községtől százhúsz forint fa-járandóság. A stóla keresztelőnél egy tyúk, 20 krajczár és koma-garas (hat peták).

Az egyik jómódú gazdánál Budapest képét látom a falon, magyar naptár van asztalán s borozgatás közben mondja el, hogy Baranyában van szőlője, mustot, bort ad el belőle — épen ott tartotta zálogul egyik vevőjének a szürét. Ámde egészben a magyarság romlik — ma még 608-an vannak — s helyettök a svábság lépesedik. Úgy mondják, hogy ebben egy-egy hatóságnak is van része, kik jobban szeretik a svábot, mert az fiát már horvát névvel hívja. De még nevezetesebb és népünk igazi lelkét tárja ki az a jellemvonása, hogy a ki eladósodik a magyarok közül, szégyenli azt magyarnak mondani s azért titokban adja el telkét új, jövevény svábnak. Pedig egyre szaporodnak az ilyen szégyenlős eladások s embereink jobban «fogyogatnak».

Ugyanazon Asztalos Botos János faragását látom a második ősi maradvány faluban, Harasztiban (ma Harasztin). Útközben Antinováczon laknak magyarok, papjok nincsen. Harasztiban a zsuppos házakon másként is sok a faragás, de legsajátságosabb az a beosztásuk, hogy a tiszta szobán

kívül van az «ól», mely apróbb házacska annyi hálókamrával, a hány pár lakik a portán. Azt hiszem, helyesen magyarázom, hogy a házközösség (zadruga) építkezésébe szlávosodtak bele a mi magyarjaink. Mert romlott, lepuhult e régi községünk. A mint «Mosoni György prédikátor úr írásaiból vett tudósítás» mutatja, ideig (1714) való szállása volt az eklézsiának Kapornán (ma Koprivne, tisztára szerb) s ott prédikált vala Szentesi Mihály 1659-ben. Onnan útra kelt a falu s 1714-ben letelepedett a régi Harasztiban s megint tovább jött 1754-ben mostani helyére, hol is földásatások, sánczok voltak. 1809-ben még az anyakönyv szerint 772 lélek volt, ma 596. Az 1873-diki cholerán túl a szegénység is tizedelt, elszéledtek a pusztákra szegődve. De nemcsak számban kisebbedtek. A falubelieknek eredetileg 2000 hold földjök volt, de először úgy belelustultak a környezetbe, hogy a bogáncsot meghagyták; 1848-ban az úrbéri ajánlatot nem fogadták el s utóbb beadósodtak egy ügynöknél, a ki mikor száz holdat összekaparintott, kihasította a legelő illetményt s azzal kirántotta alólok a földet. Ma 600 holdra teszik a magyar határt szántóban, 200-ra legelőben; a kinek legtöbbje van, 96 holdas, de az is tele adóssággal. Így megrokkantak.

A sociologia tanítása szerint így oszlanak el az elfeledett népszigetek — és ugyan mikor emlékeztünk mi meg komolyan a haraszti magyar-maradványról? Még ők emlékeztek arról, hogy 1792-ben templomot építettek, hol Nagy-Szabó Zoltán lelkész úr gondozta őket. Újabban talpra állt az iskola, 67 gyermeket találtam benne s a vékony hangocskák a *Szózat*ot kezdték. Hozzátartozik a képhez az is, hogy a tiszta magyar községben a jegyző ma egy szót sem tud a mi nyelvünkön. Ugyanez a tapasztalat, a verőczemegyei harmadik maradvány faluban. Szent Lászlón (Laszlovcze), egy községi tisztviselő sem ért meg minket.

Szent Lászlóra a megyei monographia szerint (Sisics: Zupanji Viroviticka u Prolistici) már a tatárjáráskor szöktek ide a magyarok. Annyi bizonyos, hogy ők mindig nagyra voltak régiségökkel, még pedig annyira, hogy az 1809-diki inventariumkor még nem egyen azt erősítették, hogy a régi formájú templomban Szent Pál prédikált és Paksi János hátrahagyta a régi matrikulának azt a mondá-

sát, hogy 1218-ban jött be Szent Lászlóra a reformatio! A magyarság református része (830) szép nagy templommal s jó tanítóval, jó iskolával (puska uciona) van meg; 97 az iskolába járó gyermek. A katholikus magyarság, mely leginkább a pusztákról telepedett be, de van köztök elmagyarosodott czigány is, nincsen gondozva. Pedig régi magyar sánczhely az mindenképen, nemcsak azért, mert a várhely nyomait ma is mutogatják a vének. Vasárnaponként a férfia szeret még, ha teheti, fekete magyarba öltözni. Csakhogy már nem sok teheti. Azelőtt 1500 holdon felül volt a magyar határ, de egyrészt elvittek a svábok, mert a szégyenlős magyar itt is idegennek adja el, hát-mögött, a házikót. A másrészt elvitte a többféle (liszt-) uzsora, tagosítási finták, és az, hogy — fuvaros nép lévén — sokat jártak be Eszékre s ott «sokat viszketett a szájok». (Néhány év óta hitelszövetkezet próbálkozik a segítéssel, eddig szép eredménynyel.) A szláv hatást még erősebben látom abban, hogy fölirásban «Kováč Pál»-t olvasok, több szláv szó forog a beszédben s különösen, hogy a magyar hangsuly egészen eltünik s ugyanazt a vontatott beszédet hallom, mint Székelyföld határán, a moldvai csángók között. (Észem egy römzsē (morzsa) kenyēret, meg egy kap (csöpp) vizēt.) Itt is, ott is, úgy tetszett nekem, mintha a környező idegen nyelv súlya nyomta volna le a magyar beszéd határozottságát.

Rétfalu, Haraszti és Szent László verőczemegyei maradvány falvaktól nem vághatjuk el Korodjot, noha Szerém vármegyébe esik. De alig van már egy puskalövésnyire s épen befejezi ezt a magyar gyarmat-csoportot. Legnagyobb falunk itt: ezer reformátussal. De voltak a XIX-ik század derekán 1300-an s csak úgy tódultak az akkori kis templomba; mióta 1869-ben elkészült az új egyház (sok Paprika nevű presbyter neve van a falán), azóta egyre jobban kong. Van magyar iskola is (igaz, hogy a hatvan discipulus közül igen kevesen voltak benne, mert kukoriczavetés ideje volt), sőt, ha jól tudom, a szerémi szolgabiró magyar beszédű községi jegyzőt is engedett, mégis a leromlásnak, elhanyagoltságnak, maga-elhagyásnak keserves benyomását teszi Korodj. Ősisége, 1754 óta rendesen vezetett anyakönyve (akkor Oroszi Dániel volt a prédikátor s először latinul leltem írást), iskolája, nem tudják megkötni a süppedő talajt; legkevésbbé jó

öreg papjok, a ki már negyven év óta ül itten, de belefáradhatott. A magyarságnak ebben az ősi fészkében alig tudtak újjal kimutatni 8—10 jó gazdát, azok is többnyire fertálytelkesek. Ellenben az erkölcsi lazaság úgy a lábukon lóg, hogy mindig lefelé huzza őket. Miért van az, hogy mikor itt ennyi vérünket együtt találjuk, nem erős szigeten érezzük magunkat, melyet a magyarságnak építettek, hanem zsombékok közt járunk, a hol észrevétlenül tünik el egy-egy maradék s a hol czölöpöt verünk le, az is megsülyed nagyhamar. Mert a magyar virtus miben tör ki rajtok? Abban, hogy képviselőválasztáskor, ámbár Pestről is megmagyarázták nekik a dolgok állását, a korodjiak voltak azok, kik a magyar-barát jelölttel szemközt a túlzó horvátra szavaztak le, — mivelhogy az mégis ellenzéki. Igaz, hogy azért — kormánypárti tollal vonultak föl a szavazáshoz.

Verőcze zsupánság magyarságát, az ősi telepeken kívül, Eszékről széjjel nézve, sokféle változatban, sokféle elszóródottságban vehetjük észre. Pontos katasztert multról és jelenről egy olyan munkálat adhatna, mely a magyarság adatait kivonatolná azokból az Anmeldungs-Tabellákból, melyeket az absolut kormány az 1848-iki urbéri állapotra nézve 1854-ben az egész Horvát-Szlavonország területéről készített. Ezek a táblázatok tudtommal a zágrábi földtehermentesítési igazgatóságnál őríztetnek; ha ebből a fölvételből a magyar dülők és magyar birtokosok sorát kiszednék, akkor épen az a geologiai keresztmetszetünk lenne meg, a melynek hiánya most lépten-nyomon megbénítja a kutatót. Nemcsak a mai állapottal lenne mit összehasonlítanunk, hanem azt mutathatnók ki, hogy mily történeti rétegei és történeti jelentősége van a szlavoniai magyarságnak. Míg azonban el nem készül ez az országos kimutatás — hiszen a munkálat megindítva sincsen — addig csak az egyes régi szigeteket jelölhetjük ki, vagy az újabb telepek egy-egy nevezetességét mutathatjuk be. De egyikünk sem tud választ adni, mikor arra kellene megfelelni, hogy hova lettek az összekötő-vonalak, hol sülyedtek el?

Csak természetes, hogy mikor a nép kialakulásának rajza még ennyire hátra van s viszont az egész vegyülés annyira kevert, a lerakodás minden tekintetben annyira szakgatott (mint a hogy láttuk): akkor a bevándorlás egyes hullámait

is igen nehéz egymástól megkülönböztetni. Eddigi typusaink ékes bizonyságai ennek a sokszerűségnek s ezután sem várhatunk más valóságot. Hogy például Verőczemegye szemléjét befejezzük: egészen egyszerű esetek azok, mikor a Majláth-uradalomban jó magyar gazdatiszteket találunk, vagy a belistyei gyártelep bevonzza a magyar munkásokat. (Az uradalom tulajdonosa bizonyosan segítséget adna egy magyar iskolának, ha ide terveznék.) Adolfhof (Pejachevich birtok), Erdészlak, Zorgerpuszta (azelőtt Laczháza), Csepin (ősi neve Csapa) mind mutat efféle beszivárgást, de már régebbi vándorlásokkal tarkítva. Más színt ad a képnek, a hol ilyen szórványokra lejárnak a magyarországi aratók («rissari»). Erduton már valószinűleg megvan a történelmi háttér is, s abba illeszkedtek bele a zombori magyarok, de már az övék sem mondható friss bevándorlásnak. (433 magyar). Külön áll Ernestinovo telepe, a hol a mieinknek erősen fölébe nő lassan a svábság (1043 magyar, 1452 német találtatott 1900-ban). Megint a kis Nabradján 15 házat tartanak a magyarok s Páljevinán felében vannak a horvátokkal, mint hallom, igen jó egyetértésben. De — Eszéket nem is véve föl példának újra — mindig kevertebb és bonyolultabb lesz a sociologiai képlet, mennél közelebb jutunk Djakovár felé. Nemcsak a változatosság nő s új meg új sávok villannak bele a nép spectral-analysisébe, hanem mindig jobban és mindig gyorsabban forognak egymásba újra meg újra ugyanazok az elemek is. Csak kialakulóban lévő, készülő népnél látni ilyen változékony állhatatlanságot.

A mint a djakovoi hatalmas székesegyház, melyet — felírása szerint — saját nemzete szeretetéért — emelt Strossmayer püspök — a mint a nagy vörös tornyok végig tekintenek a szlavon térségen, mindenféle sodródását láthatják a nemzetiségeknek. Megtaláljuk a gáji magyart, ki már a Pozsegába települt somogyi kanásznak lejjebb hullott ivadéka; bejönnek a selczeiek, kik néha otthon még magyarul is olvastatják gyermekeiket, de túlról horvát gunyában, horvátos bajuszszal alig ismerjük meg a másik magyart, ki szívesebben beszél már horvátul, tizenhárom munkásával együtt. A drenjei szőlőkből idetérők (130 magyar családot számolnak ott a környéken) bácskai eredettel, inkább németet kevernek horváttal. Igaz, hogy az ivanovczei horvát kortes is megtanult

magyarul, a drávántúli bevándorlók miatt, de teljes bizonyitékom van arra, hogy a magyar gyorsabban horvátosodik a svábnál, azon egyszerű okból, mert a hivatalnok a némettel anyanyelvén tud beszélni, de a magyarral csak horvátul. A szőlők magyar vinczellérei 5—6 év alatt eltüntek, talán politikai okok sem voltak ártatlanok ebben. De a Bácskából még egyre jönnek be más-más népelemek; közé ékelődnek a szerbnek, horvátnak, csehnek; hozzátelepednek a különkorú magyar szigetekhez; és foly ez egyre, mindenféle változatban. A megjöttek megint fölkerekednek, (épen most van rá példa a djakovói kerületben), hogy nyereséggel újabb földet vehessenek s más jövevények jussanak helyökbe. A kevergő alakulás habja Amerika felé is kifut, — Mato Vuksan kerületi főnök úr (kotarski predstojnik) szíves adatai szerint most 83-an lehetnek kint (1903) s 38,179 koronát küldtek be. Egy friss néperjedésnek minden jele itt van — s nem lenne-e már egyszer ideje, hogy azon gondolkozzunk: mily szerepet fog játszani ebben a mi magyarságunk?

Djakovót nem szabad ezutánra sem elfelednünk. De megbővül e sajátságos kialakulás jelentősége és érdekessége előttünk, ha Szerémmegyének televény földjén is számba veszszük a magyarságot.

A székvárosban, Vukovárott — hol a régi lábas házak legtöbbjén márványtábla jelenti a Paunovics-család tulajdonát — a magyar vendégnek jóleső öröme a főispáni háznak (Hideghéty) és a királyi közjegyzőnek (Kelecsényi Zádor) igaz magyarsága. Ha az uradalmak ma a kidölő magyar gazdatiszteket megint magyar családokkal pótolnák s nem hoznának helyökbe cseheket: akkor főispánunk és közjegyzőnk köré olyan vezető magyarság szövődött volna egybe, mely megbirná nagy feladatát. Megbirná azt is, hogy kihúzná mindenütt (városban, pénzintézetekben, újabban a németség körében) az ellenséges izgatás tüskéit s lelohasztaná a gyuladást; megbirná azt is, hogy e készülő társadalmat biztos, nyugodt kézzel vezetné keresztül mai erjedésén. De mi erről a segítségről megint elfelejtettünk gondoskodni.

Így Vukovárott a magyarság egészen megszaggatott formatiót mutat: középső rétege hiányzik. A ki kereskedőül a városban telepedett meg — a mint czégtáblája s beszéde mutatja — már fiában elszerbesedett. (Például: Halász i Szini.)

A ki a németekkel tartott a gyöngébb horvátokkal szemben, ma jórészt elvesztette ezt a támaszát, mert a papságnak sikerült a németek egy részét is velünk szembe állítani. Maradt, a ki maradt, legkivált a szőlőhegyekben, magyarnak; számuk a statistika szerint (1900) 770 lenne, de tudtommal csak felök érintkezik a városi magyarokkal. Ezek közt a százhatvan református a kis zsinagógát megvette 1000 forinton s most (1904) nyilt meg iskolájok — igaz, hogy mindjárt meg is kellett védelmezni egy tettleges «nemzeti támadás»-tól. A szép szőlők új mívelése óta az ujvidéki vinczellérek még egyre vándorolnak be.

A vukovári járásnak legkeservesebb látványossága Petrovczi falu. A statistika azt írja, hogy csak 14 magyart fogunk találni. Ma már csak tizennégyet. Odaérünk: egyebet sem olvasunk, hallunk, csak tősgyökeres magyar neveket: Kerékgyártó, Kállay, Lábas, Dorogházy, papjok épen Szegedi. A kapu fölött: Gyura Barna, Mály. Csakhogy a Mály nevét már cyrill betűkkel írja; papjuk — orthodox pap; a házak, duczok, kapubálványok szlávos színekkel kimázolva. Kettős kereszttel a bejáró fölött. Az iskola— orosz (ruthén) iskola; egy magyar nevű emberem sem ért meg, csak ha oroszul köszöntöm. Mi történt itten? A Bácskában eloroszosodott ez a magyar falu (mintegy 800 lélek) s akkor áttelepedtek ide. A fiatal, most alakuló Szlavonia kiforrásakor, akkor, mikor nekünk kellene az erjesztést irányitanunk: átültettünk a termékeny talajra orosz-ruthéneket, a kik magyarból lettek azzá...

És a nemzetiségek ember-szőttese mindig tarkább lesz, a mint szétterül Szlavonián. Jankovczén háromezernégyszáz lakosból 715 magyart számoltak meg az 1900-diki népfelvételkor. Mivel katholikus s csak mindig horvát papot küldtek rájok: megvetették végre is a lábukat s a falu ki akart térni. Különösképen szlavon neve van soknak, s mind harisnyában és papucsban járnak; mégis nyelvöket, nyelvünket meg akarták őrizni. Régi szokás is köti őket hozzá, mert 1837 óta jöttek be öregapjaik — azelőtt svábok gazdálkodtak erre. Új érkezők is elkövetkeznek még mindig, hogy 600 forintért vegyenek egy «házat» földet (2000 öl[2]), ha hozzá juthatnak s az újak is, talán a közeli Duna is eszökben tartották az otthoni hazát. Azért nyugtalanul kérték a ma-

gyar papot a horvátosító egyházi hatóságtól. A küzdelem és kavarodás vége az lett, hogy csakugyan jött magyarországi pap, Székesfehérvárról, de a mint idekerült, horvátul folytatta dolgát s nagy huzás-halasztásra nyerték a jankovczeiek azt az engedelmet, hogy újhold vasárnapján a hajnali misén ők magok magyarul énekelhetnek, azonképen a magok fizette temetéseken is. Ez volt a magyarság nemzeti vívmánya. Még jó, hogy a tanító szegődése szerint szivesen adja hetenként két magyar óráját; ha kissé nagyobb bátorságot látnának a mi részünkről, még több sváb s horvát szülő engedné magyar leczkére is a gyermekét. (Az 1904/5 ik tanév elején a magyar tanítás megkezdése nagy agyarkodások és verekedések közt történt.) A jankovczei magyarok jól szerző emberek, szőlővel is próbálkoznak s azért nem könnyen hajlítják be sem a derekukat, sem a magyarságukat. A vánkosokban magyar szalagot, a falon «házi áldás»-t, a szobákban bent magyar lapot nem egyet találok, igaz, hogy kint meg, a házfalára (még pedig a legszebb hajlékra) oda van festve a horvát zászló. Ilyen az ő természetök. Mégis bizonyos, hogy ők többször készülődnek fel Budapestre, mint a hányan innen kiváncsiak rájok.

Legnagyobb magyar gyarmatunk Csakovcze, egy erős horvát (Svinjarevci) és egy erős sváb (Berák, azért ebben is 170 vallotta magát magyarnak) község mellett. 625 magyarunk van itt, tehát magában a faluban (nem politikai községi kört értve) a 996 főnyi lakosságnak nagy többsége. Jó magyar neveket olvasunk: Korsós János, Kis János, Barna János, de még a sváb is magyar renddel írja ki falára: Kliszt Fillöp. Próbálkoznak magyar tanítással is, de csak úgy félve, mintha tiltott dolgot cselekednék, ki azzal él.. Nem lehet tudni — mondják egymásnak — hátha «kijön valami». Mivel katholikusok, magyar prædicatiójuk sincs, hanem mikor a szerb pap kijár ide, annak költségeit nekik is meg kell fizetni.

Nézzünk még körül Szerémnek gazdag televény Délvidékén. Csakugyan friss humusa, melyet még nem élhetett ki a mívelés, mintha új népelemet tudna felnöveszteni. Próbálkozókban sincs hiány, mert épen legerősebb magyar telepünk mellett (India, 1676 magyar), Kumán különös önállóságra vergődött a németség. A *Deutsches Volksblatt für*

Syrmien a németség külön összetartását szervezi s még kivándorlási hirdetéssel is tartja Németországgal összeköttetését.*) A német tűzoltó-egylet listáján két magyar nevet is találok: Stefan Almási és József Hunyadi. A többi magyar (pedig 400-on felül lennének) Amerika felé gondolkozik, míg a piaczon lézeng, vagy ha boltot nyithat, cyrill betűvel írja ki czímét.

De elkerülve minden ismétlést, typusaink közé soroljuk be azt a két magyar megszállást, melyet Nikincze körzete s föntebb Maradék s Beska adnak.

Nikincze sokat szerepelt a budapesti lapokban: a magyarság (számát a statistika 807-re teszi; oda lent magok ezerre becsülik), az újabb bevándorlók indítványára magyar prædicatiót kértek. Nem kapták meg. Erre 1901-ben megtörtént a szakadás s a magyarság egy része áttért a református hitre, mely magyar lelkészt és tanítót küldött nekik.**) Platicson az 500 magyar közül vagy húsz, Hrtkovczéből (hét és félszáz magyar) 60 csatlakozott az új egyházhoz. Így juthatott csak nemzetiségünk nemzeti szervezethez. Csodálatos alakokat találtam ebben a gyarmatunkban, mely duhaj albánok (Clementek) közé települt. Mert a falu 200 év előtt született s a magyarok a 60-as évek legelején hurczolkodtak be. A meglépesedett gazda elmondja, hogy az a föld húzta ide őket, melyet olykor 3 forintért vagy két liter borért is meg lehetett kapni. Arra jöttek ők, de most a svábok kezdik leszorítani a magyarokat, mivel albánok, ráczok egyet-mást megtanultak ugyan a magyartól, de emezek meg tőlök szerették meg tamburicza mellett a borozást. Itt van egy régi juhász előttünk, ma már nagy portája, sok juha, de beszédjén, ostort-szorongatva még mindig megtartá a régi jó számadó cseléd figuráját. Földes gazdává emelte az ide vándorlás: s ez volt a vágya; így lett új paraszti rajnak első indítója. Egy tisztes asszonynép, az áttértek közül való, oly erős

---

*) A *Deutsches Volksblatt für Syrmien* 1904 (I. évfolyam) 17-ik számában a «Deutsche Ansiedler und Feldarbeiter Centrale, Berlin, Behrenstrasse 14—16» hirdetése közvetít munkásokat. Ugyanebben a számban «Mathias Vasas, Ruma» hirdetése. A melléklet Stuttgartban nyomatott. A tárcza: Lucznek Brünnben tartott pangermán fölolvasása *Die deutschen in Ungarn.*

**) Hegedüs Ferencz lelkész, Szabó tanító voltak a buzgó úttörők.

hittel beszél a bibliáról, mintha a hitújító vitatkozást hallanám. «Ő szomjuhozta a bibliát, azért érzett nyugtalanságot, de most csöndesség szállott életére s maga nem vet hurkot (keresztet), sőt meggyőzte vejét, családját».

Fényszároséknál (Platicson) megint az asszony és fiai térték ki, történetök annyi, hogy tíz éve jöttek Zentáról, azóta már mind a három fiúnak külön házat építettek s most nézegetik, hogy jönnek még hazulról «újabb szállítások», egyre «hulldogálván még ide a magyarok». — Megint más alak: egy volt cseh polgár, ki most a magyar református mozgalom élére állott. — Bevégzik a sort azok a küldöttek, kik 25 itteni magyar gazda képében ötször-hatszor föntjártak már Abauj-Tornában, mert meghallották, hogy ott olcsóbb földet lehet parcellákban kapni. Mikor e sorokat irom, már csakugyan határozott alakot is vett tervök, mert az ide vándorlottak között megint megjelent ezzel a magyarság hullámzásának örökös mágnese: a föld, a tulajdon föld.

A nikinczei szakadás megtépte természetesen a nyugalmat. Időbe fog kerülni, míg az új egyensúly elhelyezkedik. Addig tüntetések, kelletlenségek érik a magyarságot s a hatóságok éber védelmére szükségök lesz. Se szeri, se száma az ujjhúzási kalandoknak — ezekben itthon is nagyok vagyunk, hát még idegenben. (Amerikai magyar csetepaték!) A helyzetet persze még fonákabbá teszi az, hogy hol a régi «zadruga»-intézmény furcsaságai szólnak bele a döntésekbe (így például egy emberünk három és fél holdat hagyott harang okából az eklézsiának, de mivel nem iratkozott ki a házközösségből, visszaszállt oda az adomány), hol egy-egy albán furkós bot vagy szekercze dobatik bele a vitába. Eredményül állapodjunk meg azonban abban, hogy mégis van most a nikinczeieknek magyar papjok, a templomra már 29.000 korona gyűjtésök, kicsi kis magyar iskolájok, volt ebben az iskolában már 60 gyerek is, de a visszatérítettek megint elvitték a felét Tudjunk még arról is, hogy a szakadásnak volt visszahatása is: most már a (horvát) olvasókör: *Narodna Citaciona* járat két magyar lapot és a horvát (katholikus) iskolában is kezdtek magyar könyveket osztani, de mindjárt abban maradt, mihelyest megszüntek az áttérések. — A platicsi jegyző magyarul is beszél, ellenben Nikinczén biró és jegyző szerbül s németül tudnak; a katholikus

iskola tanítónője is tud magyarul, de a magyar tanítás nincs a tanrendjében.

Sok vonással domboríthatnám ki azt a képet, de végezzük utunkat: Maradékon s Beskán. Hagyományuk szerint a maradékiak a XVII-ik században menekültek ide s egyetlen maradékai annak a seregnek, melyet Pétervárad vagy Karlócza ostrománál vert széjjel a török. Úgy bújtak itt el a hegykaptatóján; annyi bizonyos, hogy erősen elszakadhattak, mert többek családjában a forradalomkor a magyarok ellen fogtak fegyvert. A hatvanas évek elején azonban megint friss vér kezdett ide csörgedezni, ki a Bácskából, ki Tolnából vagy épen Csongrádból, magyarok. Meglepték a földet, mert 50 forint volt egy holdja. Akkortájt úgy megpezsdültek ezek a magyar maradékok, hogy — emlékezetök szerint — az iskolában is tanítottak magyarul. De lassan abban maradt a beszállingás; a ki most költözik ide, az bizonyosan valamelyik szerb községből jön át, mert ott nem jól érzi magát. Így van ma 839 magyar. (A járásban még négy erősebb magyar telep van: Ireg 638, Neradin 291, Vrdnik 250, Kamenicza 174 fővel.)

Most már ez a magyar maradékság mindenféle instantiát megjárt, hogy hátha magyar papot, tanítót kaphatnának — a magyar állam területén. Kértek feles istentiszteletet, hetenként két magyar órás tanítást. Volt népgyűlés az esperessel, conventio beigérése a káplánnak, ha magyarul lesz, huzakodás az iregiekkel, szavazás. A jelszó e közben mindig a magyar tanító volt. Bizony ritkán hallottam kivándorló telepeinken ennyi jóakaró nemzeti buzgólkodást. Vége itt is az lett, hogy tisztára a nyelvök védelméért áttértek a református hitre, kezdetben harminczan. 1900-ban már 217 református volt s azóta nem állott meg a szám. Széles Sándor református lelkész derekasan őrzi őket. Ha tornyos templomot tudnának épiteni s állandó tanítást kapnának «nem lennének pogányok», még erősebbé lenne a magyar mozgalom. Nem felejtem el, hogy a horvátok közül is sok érti beszédünket. A tanítókérdés azonban látogatásom idején (1904 április) még csak annyira volt, hogy a községi tanító hetenként mindösszesen — egy órát tanít magyart, de maga sem igen tud magyarul, a református gyermekekkel a lelkész és neje foglalatoskodnak. A jegyző itt sem érti nyelvünket, a mi annál

nagyobb baj, mert sajnos, igen gyakran változtatták (eddig hatszor) a református papot s az ilyen ingadozások mindig megtámadják azt a gyönge plántáját fajunknak, mely lassan emelné föl újra fejét.

Maradék alatt, már lefelé húzódva a dús síkságra, (az uradalmakban mindenfelé elszórt bevándorlóink). még Beskát említem. Ki kell egészítenem vele typusainknak sorozatát azért, mert bár alig van nyolczvan magyarja, a nagy lutheránus német gyarmat oly jól meg van velök, hogy kitünő lelkészök, Schneider Pál, minden másod vasárnap magyar beszédet tarthat s az emberséges svábok is bemennek énekelni ahhoz.

Így jártuk meg az utat a szlavoniai magyarság között. Csak töredékes lehetett gyűjtögetésem is, eredménye is. Hanem mennél jobban ereszkedtünk le Szlavonia friss, erős televény földjére, annál inkább körülvett egy folyton-folyvást fővő nép-kialakulásnak erjedése. Olyan új még a sociologiai képlet, sőt készen sincsen: most készül. Szerb, horvát, cseh, albán, ruthén, különféle német nemzetiségek jönnek, telepednek, egymást kergetik, egymást beolvasztják. És köztök a magyar. Ő is benne van az ember-forgatagban, ebben a nép-születésben. Ezen az új terepen dolgozik a mi fajunk élet-ereje is: hol a régi menekülők sánczaiban, hol az erdőt döntögető pionirek közt, hol uradalomban, hol az államvasút szolgálatában. Mindig a mi vérünk az, mely a nagy forrási folyamatban ott kavarog. Látványnak is oly nagyszerű ez, hogy csak az tudja elfelejteni, a ki készakarva közönyös fajtája iránt.

Mennél többet néztem a gomolygást, a népelemeknek ezt a teremtés-szerű kiforrását, annál megrázóbban emelkedett föl jelentősége. Arról van szó Szlavoniában, hogy a magyar korona földjén, kevert és készületlen népdarabokból új tömeg, új demos van születőben. Az éledő anyagban száz és száz módon, ezer és ezer emberrel vagyunk ott mi is: és ezért tőlünk is függ, nekünk is életkérdés, hogy mi lesz a a jövendő a mi három régi vármegyénkben.

A szerencse úgy akarta, hogy épen akkor jártam Gyakovárott, mikor a nagy országos vásár tartatott. Festő rajzolja le, hogy micsoda pompás szinvegyülés támad, mikor a hatalmas szláv székesegyházzal szemben, a dombháton.

sátrat ver öt—hatezer vásáros. Kábító kevergése a tarkáló nemzetiségeknek bosnyáktól, albántól, czigánytól, a szlávok és németek sorozatán keresztül ősi vagy bevándorló magyaromig. És ha kérdjük őket: elkábulunk attól, hogy hányféle telepben éldegélnek s hány változtatta meg gunyáját, bajuszviseletét, nevét és nyelvét. Mindig erősebb és állhatatlanabb lesz a nemzetiségi részecskék kerengése, mintha a társadalmat képző forgatagnak közepébe jutottunk volna bele. Szinte a könyökünkkel érezzük, hogy egy nagy népkészülődéshez érkeztünk.

Most még önkéntelen mozgás az egész, koronként fölszálló buborékokkal. Ma még a messzenéző, milliós szláv cathedralis körül, rendetlenűl üldögélnek ott sok fajta népeink az üstök mellett. Hol megidegenednek egymástól, hol megint összetörődnek; de egyre változnak: vajon merre haladhatnak ők?

A nagy sokaságból fölszálló füstökben, a mint megsűrűsödnek, a középkori magusok bizonyosan nagy, rejtélyes alakokat tudtak volna mutatni: kik erejök erejével vinni és összegyűrni fogják ezt a sokrétű, sokfaju nemzetséget — köztök a mi véreinket is. A mai egyszerű sociologiai kutatás ezt nem tudja megtenni. Nem lát a füstön át s az elkövetkezhetőkről, készülő népszervezésekről csak sejtéseket mer megkoczkáztatni. De annyi jogának e sejtései alapján mégis kell lennie, hogy rámutasson ottan a magyarság szerepére s hogy ne engedje elfelejteni itthon azt a magyarságot, mely ily nevezetes körülmények közt lakja, a magyar államban, Szlavoniát.

IV.

Kivándorlási politikánk. — A szlavoniai magyar telepek gondozása. — A kivándorlási kutatás eredménye.

«Észak-, Kelet- és Dél-Európának távoli, alig ismert vidékeiről folyton jön egy széles és végtelen hadsereg. Leirhatatlan s örökké változó nagyszerű erő ez, mely vezetők és szervezés nélkül visz mintegy másfél millió embert évenként s elárasztja a művelt világot. Mint a hatalmas folyók, ez is száz kis patakból ered. A hegyi kunyhók s a puszták

hajlékai egyaránt táplálják; kiapadhatatlan forrása pedig a régi világrész népfajainak termékenysége. Oly vándorlás ez, melyhez foghatót sohasem látott a világ. A megindúló hadoszlopokat egyetlen szándék vezérli, az, hogy elmenekedjenek onnan, hol tűrhetetlenné vált lételök s eljussanak azoknak az országoknak szabad levegőjére, a hol a néptömegek sorsa jobban van biztosítva. Három nagy országnak, Olaszhonnak, Ausztria-Magyarországnak s az Orosz birodalomnak, melyekben a nép tömegei alacsony társadalmi fokon állanak, s az írástudatlanok százaléka megcsúfolja a XX-ik századot, ezeknek az országoknak salakját vezették le azok a csatornák, melyeket a hajószállítmányok ügynökei nyitottak.»

Ily kegyetlen hiradással kezdi könyvét a kivándorlásnak legújabb angol kutatója, Whelpley.[1]) Vizsgálódásainak végén pedig arra az eredményre jut,[2]) hogy az 1903-iki magyar kivándorlási törvény (melyet egész terjedelmében lenyomtat) «az egész világ kivándorlási törvényei között a legerősebben megszorító (restrictiv) szabály.»

Ezek a nyilatkozatok híven tükrözik azt a sötét, sőt túlzott benyomást, melyet növekvő kivándorlásunk Nyugaton s a bevándorlás államaiban megrögzitett. Ez az összefoglalás, ha keserüségünket leszámítjuk róla, megfelel annak a csoportosításnak, mely szerint az extensive gazdálkodó államok döntik ki határaikon népöket; és ezt állapítottuk meg mi is a II-ik fejezetben. Végre az angol kutatónak már egészen igazat adhatunk abban, hogy 1903 : IV—VI. törvényczikkeink, a német és olasz törvények után indulva, megpróbálták több-kevesebb szabatossággal mindazt, a mit a kivándorlás külső szabályozása tekintetében egyelőre törvényben kihirdetni lehetett.

A kivándorlási problemának első része (azt mondhatnám, hogy dogmatikus fele) ezzel rendeztetett, még pedig nagyjában oly alapelvek szerint, melyeket hat évvel ezelőtt kivántunk.[3])

---

[1]) James Davenport Whelpley: *The problem of the immigrant.* (London, 1905) 1. és 3. lapon.

[2]) Id. munka 250. lapon.

[3]) L. szerzőtől: *A magyarok kivándorlása Amerikába* (1899) V-ik Fejezet: «A kivándorlás és bevándorlás joga, elmélet és gyakorlat. A törvényhozás, közigazgatás és társadalom föladatai. Mit tegyünk?»

Magát a törvényt is megvitattuk,[1]) szóvá tettük a Cunard-Line-el kötött szerződést,[2]) melynek eleinte egy mindenképen veszedelmes tarifa-háború lett következménye. Szerény nézetem ma is az, hogy a szerződés alapeszméi helyesek, de a kormányhatalomnak mindenáron arra kell ügyelnie, hogy a jogárusító «meghatalmazottak» (40,000/1904. számú belügyministeri rendelet 23. és következő szakaszai) semmi esetre se csábíthassanak kivándorlásra és minden nyereségrészesedésök, melyet a kivándorlók száma szerint kaphatnának, példásan megtoroltassék. Már nem a kormány feladata az arról való gondoskodás, hogy a leghirhedtebb kivándoroltató czégek hirdetései ne jelenhessenek meg oly lapokban, naptárokban, melyek első oldalaikon segítséget kérnek a nép elvándorlása ellen.

A kivándorlási politikának ez első feladatán kívül két sokkal nagyobb, igazán nemzeti czélja is van. Egyik: gondoskodás a már kitelepültek magyarságának és állami hozzánktartozásának védelméről. Második: a kivándorlás okainak megszüntetése. Pontosabban: csökkentése olykép, a mint az Németországnak sikerült. (Lásd dolgozatunk II. fejezetét.)

A külföldi magyarságnak codexét Thirring Gusztáv nagy körültekintéssel, nagyon szépen állította össze *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* czímű könyvében. Ez a kitünő munka minden kutatót sok fáradságtól és hosszadalmasságtól kímélhet meg; épen azért helyesnek tartanám, ha iróink előbb mindig összevetnék hozzávetőleges adataikat Thirring táblázataival. Sok túlzást el lehetne így kerülni, melyek még komoly íróinknál is kisértenek.[3]) Thirring, számsorait 1900-ról összevetve, egymillió kétezerre teszi a hazán kívül élő magyarságot.[4]) Ha csak ennyi lenne is, ha a már elveszett nemzedékeket nem vennők is, már akkor is oly veszteség, mely képes meg-

---

[1]) L. szerzőtől *A kivándorlási congressusok eredménye* (1904) 38. és köv. lapokon.

[2]) Interpellátio a képviselőháznak 1904 április 13-án tartott ülésén s gróf Tisza István miniszterelnök felelete.

[3]) L. *Közgazdasági Szemle* 1904. évfolyam. 612. lapján a *Kivándorlási irodalmunk* czimű birálatot.

[4]) Thirring: id. m. 364. l.

rendíteni egy közép-nagyságú állami életet. És a meddig így van, addig sem itthon nem nyughatunk, sem kint rekedt fajunkat védelem nélkül nem hagyhatjuk.

Csak néhány szót erről a feladatról, hogy átvezessen minket a szlavoniai magyar telepek kérdéséhez.

Nem tagadhatjuk el, hogy a kitelepedett magyarság szervezése az utóbbi esztendőkben mégis csak haladt. Észak-Amerikában 1900-ban már közel harmadfélszáz magyar egylet volt, melyek 15 év alatt egymillió dollárt fizettek ki segélyben.[1]) Huszonhat magyar templom (1900-ban), huszonhárom református, tizenhat-tizenhét római katholikus egyházról szól jelentés (nem pontos adat), s egy tisztán magyar ajkú görög katholikus egyházra számíthatunk. A nagy szétszórt tömeghez képest ez még mindig csak csekély kezdet, de ha a katholikus püspök-helynökkérdést sikerül tapintatosan megoldani s a református egyházak nem szakadnak szét két külön kötelékre (a mint most próbálgatják), akkor tovább is erősíteni lehet fajunkat és ki lehet használni az amerikai magyarság javára két dolgot: először azt az érdeklődést, melyet itthon a kormány, egyházak és egyletek (Országos nemzeti szövetség. stb.) tanusítanak most már irántok. Másfelől önérzetüknek azt a fokozását, melyet 1901-ben az interparlamentáris congressus sikere vitt nekik. A kanadai és délamerikai magyarok összegyűjtéséről még kevés szó van; igaz, hogy ez nagyon kemény dió. De Kanadát különösen sürgetném azért, mert ingyen földjeit bámulatos reklámokkal tudja hirdetni — belügyministerének védnöksége alatt.[2]) — Romániában is meggyökeresedett négy év óta egy magyar lap (azelőtt sohasem tartotta ki ennyi ideig),[3]) néhány egyletünket sikerült a marakodásokból kimenteni, s hogy jogaik tudatára lassanként ébredeznek. annak legjobb jelét a bukaresti római katholikus hitközség szervezésében s a magyar tanítás kiterjesztésében (ma 6 református magyar iskola van Romániában s a bukaresti új katholikus ma-

---

[1]) *Az amerikai magyarság multja, jelene, jövője.* Szerkesztette Kohányi Tihamér, Cleveland, 1901.

[2]) *Canada, the granary of the world.* Book of Cartoons published by the Authority of Hon. Clifford Sifton, Minister of the Interior. Ottawa, 1903.

[3]) L. szerzőtől *A székelyek kivándorlása Romániába* (1902) 49. l.

gyar iskolának 220 növendéke van 7 tanerővel) látom. Sajnos, ezzel szemben csak még jobban hanyatlunk a moldovai csángóknál, hol a derék Balla Gyula halála óta (1903.) már csak egy utolsó magyar papunk van — régi nagy egyházaink helyén.

Ha így széjjel tekintünk azokon a messze földeken, melyeket kivándorlási kutatásom bejárt, akkor mondhatom, hogy a kivándorolt magyarság gondozásának munkája mégis csak megindult tehát, de bátortalan is, kis arányú is, s bizonyos excentricitása van. Bátortalan, mert minden haladás mellett sincs meg kellő hátvéde mindig a külügyi szervezetben, sőt egyes nagy fontosságú ügyekben (a bukaresti német iskolának a közösügyi kiadásokból való támogatása; a magyar útlevelek consuli kiszolgáltatása az osztrákénál hatszor drágább) tagadhatatlanul viszásságokat látunk. Ide sorolom czimerünknek ki nem tételét, azt az alaphibát, hogy — Galaczot kivéve — a magyar kivándorlók nem irattak össze. Ezek a bajok mélyre, külügyi képviselőink egyoldalú kiképzéséig nyúlnak vissza, a melyre most nem terjeszkedhetünk ki. — Hogy kis arányú működésünk, ellenére annak, hogy három év óta állami költségvetésünk is vesz fel segélyző összeget, erre mit mondjak bizonyítékul egyebet, mint azt, hogy a németek, a mint a *Handbuch des Deutschtums im Auslande* (1904) kimutatja, mintegy 1300 német iskolát szerveztek külső telepeiken (természetesen a svájczi, ausztriai és magyarországi németek iskoláit nem számítva); a birodalmi költségvetés 300,000 márkára emelte az erre szánt tételt s most újabb emelés és egy «Centralstelle» szervezése van szóban, annyira, hogy már a kitelepült német polgárok középiskoláinak rendezésére került a sor, mint Bulgáriában (Ruszcsuk) s egyebütt látjuk, még pedig az önkéntesi szolgálat jogát is össze kivánják e rendszerrel kapcsolni. (A franczia költségvetés 800,000 frankot ad a levantei franczia iskoláknak.)

De excentrikus a mi magyar-pártolásunk azért, mert mindig a legtávolabbiak érdekeltek bennünket legjobban. Amerikában először a kaliforniai magyar szőlő-ültetések és a tót bányászok munkaszüntetése ragadta meg itthon a képzelődést, azután jutottunk el azokhoz a kivándorlókhoz, kiket a magyar egyházak tarthatnak szárnyaik alatt. Romániában a galaczi leánykereskedés már a hatvanas években felköltötte az itthon levők aggódását, sőt a Besszarabián elpusztult magyar

falukba már 1844-ben elindult Jerney János; azonban a székelység egyik kitünő harczosának őszinte csodálkozását keltettem föl azzal, mikor (1902) azt mutattam be, hogy a gyimesi szorostól nehány puskalövésnyire ősi magyar falvak rejtőzködnek és «fogyogatnak». Amerika és Románia messze kerülője után kanyarodik csak vissza érdeklődésünk közelebbi gyarmatos telepeink felé. Ausztriában megtaláltuk a bukovinai csángókat, de már közelebb nem jöttünk, mert — kérdem — ugyan ki tartja számon, hogy magyar honos több, mint egynegyed millió lakik Ausztriában, még pedig Alsó-Ausztriában magában 182,571 magyart számíthatunk 1900-ban (Thirring adata), tehát nagy tömegben élnek együtt?*) Vajon jutott-e már eszünkbe az, hogy legalább fölvegyük az ő helyzetöket s megállapitsuk azokat a jogi tételeket, melyek alapján védelmökről gondoskodhatunk? Úgy hallgatunk rólok, mintha csak a föld alá tüntek volna el s egészen megfeledkeztünk gondozásukról azért, — mert épen itt vannak szemünk előtt.

Ennek a mi excentrikus magyar-pártolásunknak egyenes folytatása az, hogy végre megérkezünk saját területünkre, saját államunkban kirajzott saját telepeinkre — a szlavoniai magyarsághoz. Mivelhogy még azt sem mondhatjuk, hogy fajunknak ez a része túl van határainkon, azért mindig újra meg újra föl kell fedeznünk saját vérünket, mert oly hamar kirázzuk megint emlékezetünkből. Egy-egy magyar utazás Szlavoniába nagyobb különösség, mintha valaki fényképfölvételekért rándul ki tőlünk a Sárga-Tengerre.

Ha bátortalan s öntudatlan eljárásunk helyett tudatos politikával karoltuk volna föl a kirajzó-magyarságot, akkor kivándorlásukat nyomról nyomra követte volna szervezésök. Akkor bizonyosan a legkönnyebben elérhető vándortelepeket láttuk volna meg legelébb s azoknak éreztük volna át fontosságát. És mindez okokért legeslegelőször a szlavoniai magyarság felé fordult volna tekintetünk is, de — hiszem — hogy éltető erőnk is. Hogy miért? Könnyü megfelelni erre, s nincsen benne semmi titok. Azért, mert — (ezt láttuk a III. fejezetben) — épen Szlavoniában megy most végbe egy oly nép-alakulás, melynek erjedő folyamatá-

*) L. dolgozatunk bevezetését.

ban nekünk is ki kell vennünk részünket, akár akarjuk, akár nem. Azért, mert történelmi kapcsok, ma is élő maradékaink s a kitelepülésnek kitünő alkalmai magoktól kínálkoztak nekünk, fajunknak. Csak mi vakok nem vettük észre.

Úgy gondolom, hogy olvasóm szíves volt észrevenni azt az igyekezetemet (kivált az előző fejezet során), melylyel a szlavoniai kérdések tárgyalásánál minden vonatkozást elkerültem, mely a Horvát-Szlavon társországok politikai helyzetét és viszonyait érintette volna. Tettem nemcsak azért, mert nem tartom a horvát kiegyezési kérdéseket egy kivándorlási munkába valónak, hanem azért is, mert a szlavoniai hatóságok részéről kutatásunk iránt a legszivesebb készséget, egyéb működésökben — (miket egy turista észrevehet), — különösen pedig iskoláik építésében, irígylésreméltó buzgólkodást láttam. Közjogi, pénzügyi különbözéseink tárgyalása csakugyan nem volna idevaló, kivált akkor, a midőn a legjobb szándok is esetleg épen azt a kérdést keverné a bonyodalmakba, a melyet most szivünkön viselünk: a szlavoniai magyarság ügyét. Maradjunk meg tehát e telepen mi is és azok is, kik hivatva lesznek rendezni ezt. Legföllebb annyit engedek meg magamnak, hogy mikor azokra az ősi falvainkra gondolunk, melyeket ott felejténk, akkor eszembe jut a szlavon-kérdés egy régi harczosának, Pesty Frigyesnek az a följegyzése, hogy «Bragnitzasziget déli csúcsánál csendes tenger idején a kő-sarcophágok egész sorát lehet látni a víz alatt.» *) Igy látjuk mi is most, túl a Dráván régi maradvány-telepeinknek romjait — a víz alatt.

Nevezetes egyébként az, hogy Pesty Frigyes régi okmányainkból s törvényeinkből bebizonyította, hogy a mai «Szlavoniá»-ra e név csak átcsúszott, itt voltaképen valóságos magyar megyékről van szó. Alig hiszem, hogy ezt az igazságot kétségbe lehetne vonni. De hogy mily kevéssé jutottak eszünkbe a Szlavoniában lévő magyarok még akkor is, a mikor Szlavoniának magyar voltát vitatták, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Pesty könyvében egyetlen egyszer sem emlékszik meg sem a maradvány-telepekről,

---

*) Pesty Frigyes: *Száz politikai és történeti levél Horvátországból* (1885) 407. lapon.

sem a később beszármazott embereinkről. Az ő álláspontja az, hogy «legerősebb nyomát hagyta a magyar nemzetiség a topographiai és földrajzi elnevezésekben.» [1]) És mindössze is arról emlékezik meg, hogy [2]) «Beksics Gusztáv is gyönyörű érvekkel fejtegeti a *Pesti Hirlap*-ban annak szükségét, hogy a magyarok a Dráván túl nagy birtokokat szereznének és így Horvátországot társadalmilag foglaljuk vissza, mert a földbirtok magyarok kezében még leginkább alkotja az összekötő kapcsot Magyarország és az úgynevezett Horvátország között.» (S ezt helyesli is.) Lehet, hogy tévedek, de mégis azt hiszem, hogy minden pergamentnél többet érnek azok az élő települések, melyeket a magyarság ott magának alkotott s melyek jóval többek, mint eleven okmányok: mert nem bizonyítékokat szolgáltatnak, hanem kötelességeinkre figyelmeztetnek bennünket.

Kötelességeinkre. Mert a nemzetközi jog alapján minden állam szervezi kitelepülő honosait, míg állampolgárai maradnak s nemzetiségöket egyházak, iskolák és egyletek védik akkor is, mikor már az állampolgári kötelék lehullott rólok. Ehhez a munkához csatlakozott a magyar állam, a midőn ha kis arányokban is, ha bátortalanul is, s bár némi excentritással: mégis megkezdte jogainak, melyek kötelességet jelentenek, gyakorlását. Most elérkezünk haza felé oda, hogy a Dráván túl (1900-iki népszámlálás) 90,180 magyart, s még 47,421 magyarul beszélőt (összesen 137,601 fej) találunk. Nem külföldre bujdostak: ezért a nemzetközi jogokat nem gyakorolhatjuk. Tehát itthon vannak. De Horvát-Szlavonországok autonomok: tehát iskoláik, egyházaik gondozása nem az anyaállam joga. És így maradunk abban az állapotban, melyet a III. fejezet bemutatott s mely egyet jelent kötelességeinknek elmulasztásával fajunkkal szemben, államunk területén. Mondjuk meg, minden homályosság nélkül, hogy mit jelent a mai rendezetlenség. Jelenti azt, hogy az Amerikába költözött magyarok, vagy a Romániát járó székelyek szervezésére több és világosabb jogunk van, mint a Dráván átrajzott itthoni telepeseinkkel szemközt. Jelenti azt, hogy a szlavoniai magyar nemzetiségi helyzetéhez hasonló bonyo-

---

[1]) Pesty: id. m. 371. l.

[2]) Ugyanott 223. lapon.

dalmat az egész kivándorlási irodalomban csak egyetlen egyet találunk, tudniillik a Chi-minek képtelen zavarait, értetvén ezek alatt azok a khinaiak, a kik külföldön idegen állampolgárokká lesznek, mint ilyenek térnek vissza a Mennyei birodalomba és valahányszor hatósági eljárás elé kerülnek, mindannyiszor összeütközik rajtok a consuli jog és a kinai hagyomány.*) Jelenti a mai állapot igenis azt, hogy vagy sikerül valamely községben egy magyar iskolának megalakulnia s akkor az izgatottság és a gyanu lappangó mérge férkőzik horvát barátaink közé. Vagy nem tesz a magyarság semmit s eljutunk ahhoz, hogy (mint Nikinczén, Maradékon láttuk) a mi fajunk, a magyar állam területén kénytelen hitfelekezetét otthagyni azért, — hogy nemzetiségét megtarthassa.

Lehetetlenség tovább vonszolni ezt a dilemmát. Érezték is ezt mindkét oldalon s azért történtek kisérletezések, fölszólalások, indítványok. Sajnos, épen magyar részről mutatkozott a nagyobb tájékozatlanság. A magyar képviselőháznak 1903 július 13-án tartott ülésén egy magyarországi képviselő azt mondta, hogy Horvát-Szlavonországban nincs egyetlen magyar ajkú népiskola sem, sőt az ott lakozóknak nincs is megengedve, hogy ilyen népiskolát állítsanak föl. A következő ülésen Popovics Vászin István képviselő letette a Ház asztalára czáfolatul a horvát-szlavon-dalmát országos kormány hivatalos közlönyének 1903 június 30-iki számát, mely szerint 1400 népiskola közül a társországokban 24 magyar ajkú elemi iskola volt, e huszonnégyből hat községi, hét felekezeti, hat vasúti és öt pusztai népiskola. 1904 november 8-án a zágrábi tartománygyűlésen épen megfordított támadás történt. Vrbanics képviselő kifakadt az ellen, hogy a báni kormányzatnak s különösen a verőczei főispánnak nincs elég bátorsága ahhoz, hogy szembeszálljon a magyar iskolák fölállításával, mert azok törvénytelenek. Hozzátette, hogy 1901 óta 23-ról 39-re nőtt a magyar iskolák száma Gróf Pejacsevich bán azt felelte a támadásra, hogy néhány magyar lakos azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy saját költségökön magyar iskolákat állíthassanak. (Ennyi az egész.)

---

*) H. Gottwaldt: *Die überseeische Auswanderung der Chinesen und ihre Einwirkung auf die weisse und gelbe Rasse* (1903) 60. lapon.

Egyébként megjegyzi, hogy míg Magyarországon 111 olyan iskola működött, melynek tisztán szerb-horvát volt a tannyelve s még 273 iskolájok, hol azonban a magyart és németet is fölvették tantárgyul, tehát az anyaországban 1627 horvátra jutott egy nemzetiségi iskola: addig Horvát-Szlavonországokban csak 24 magyar iskola állott, tehát 3757 magyarra jutott csak egy magyar iskola. Ez volt a bán védelme. A magam részéről csak azzal pótlom az adatokat, hogy egyleti s (reformatus) egyházi segélylyel így nyíltak meg 1904 őszén a kresztelováczi, paliszállási (hatvan tanulóval), koreniczai iskolák (l. III. fejezet): de bejelentem azt is, hogy a hivatalos statistika iskolái közül Antinováczon, Maradékon nem találtam meg a külön magyar tanítót.

A támadások és mentegetődzések még jobban mutatják azt, hogy mily ferde a helyzet s mind a két félben csak bizalmatlanságot keltő. Végeredménye pedig mindig az, hogy távolról sincs odaát sem annyi iskolánk, sem oly szilárd iskolaszervezési jogunk, mint például a Dráván innét lakó horvát nemzetiségnek a magyar megyékben.*) Mert mi ott a mai jogállapot? Az államvasút megteszi kötelességét, midőn alkalmazottainak, a mint olcsóbban szállít nekik szenet, úgy gyermekeiket tanítással is ellátja. Föntartandó is ez, de azért mindig csak üzemi berendezkedés lesz, a mely legkisebb terjeszkedésével mérges berzenkedést zúdít egész közlekedési hálózatunk nyakába. Mennyi kelletlenkedés volt Eszéken a miatt, hogy a vízépítő kirendeltség is a MÁV. iskolába szánta gyermekeit s arra, hogy egyes magyar család is taníttathassa ott ivadékát, példa nincsen, csak az «elv» van meg, hogy a helyi hatóság (a polgármester) megadhatja az engedelmet más magyar gyermeknek is e magyar iskola látogatására; ha pedig a folyamodók itt elutasíttatnak (ez történt), akkor — a kik még tovább akarják vinni a kérést — Zágrábba kérvényezhetnek kedvező döntésért. A szülők azonban — érthető — ennyire nem szokták vinni a dolgot. A másik iskolafentartó (egyes magánosok pusztai, majorság, iskoláin s a Julián-egylet vállalkozásán kívül) a református egyház. A dunamelléki ev. ref.

---

*) L. Kovács Alajos: *A horvátországi magyarság* (*Budapesti Hirlap* 1903. 96. szám) és a *Szlavoniai magyarság* czimű czikket a *Budapesti Hirlap* 1904 szeptember 22-iki számában.

egyházkerületnek 10 egyházközsége van Szlavoniában, ebből hét magyar.*) A dunántúli kerület szárnyai alatt van Daruvár, sok fiókegyházával, Brekinszka, Uljanik (cseh) és Pisanicza. Föntebb (III. fejezet) részletesen beszámoltunk ezekről, a nagy pisaniczai egyházközség kivételével, hol két iskolánk van 160 tanulóval, új, nagy templommal. (Belovár-Kőrös megyébe tartozván, már Horvátországba esik.) A két egyházkerületnek egységes actióját Antal Gábor püspök vezeti, nálunk szokatlan odaadással — így érthető az új iskolák keletkezése, régiek gondozása. Ez a munkálkodás azért is egészséges alapon mozog, mert az 1898 május 7-én kelt horvát törvény megállapította, hogy (1) «a horvát- és szlavonországi ágostai- és helvét hitvallású evangelikus egyházközségek a Szent István koronája országaiban levő ágostai- és helvét hitvallású egységes egyházak kiegészítő részét teszik» ; a 2. §. pedig elismerte a zsinati törvények érvényét. Reméljük, hogy a református egyház továbbra is meg fogja tenni hazafias kötelességét. Ám ez actiónak is megvan a határa; nemcsak abban, hogy a katholikus magyar telepeket úgy szólván veszendőkül kell hagynia, hanem abban is, hogy mihelyst a magyar iskolát a jóravaló sajtóizgatás ott azzal mutatja be, hogy nemcsak a «magyarosítás» gonoszságában szenved, hanem még az igaz hitet is el akarja venni: akkor mérhetlen gyűlölködés támad, a mely megront minden békességet. Ezért a kérdést ezzel sem tarthatom megoldottnak. Ha még buzgó magánosok vagy egyletek megindulnak is néha egy-egy magyar iskola tervével és nem törődnek az agyarkodással, kiváltképpen dicsérjük és buzdítsuk őket. De áldozatuk még így is csak félmunkát végez, mert hiszen a horvát népiskolai törvény 105. §-ában így rendelkezik: «A magániskolákban rendszerint ugyanazon tannyelv használandó, mint a mely ugyanazon községben a nyilvános iskolák tannyelvéül szolgál.»

Mindezen kisérletek mögül folyton kiásít egy nagy üres-

---

*) *A dunamelléki ev. ref. egyházkerület névtára az 1903-ik évre.* A tíz egyházközség: Beska (német), Haraszti, Kórógy, Rétfalu, Maradék, Nikincze, Szent-László (magyar), Szeliste (német), Tordincze (cseh), Uj-Panovcze.

ség, melynek neve az, hogy nincsen szabályozva oly közhatalmi szerv, mely a szlavoniai magyar telepeknek magyar iskolákat tarthatna fönn közerővel. Külföldi honpolgárainkról, avagy a nálunk élő horvátok iskolájáról tudjuk, hogy mely adóztató hatalomnak kell gondoskodnia. De mennél több izgalom támad a Dráván túl, valahányszor a magyarság gyermekeinek magyar tanítást kér, annál kényszerítőbbé válik az, hogy közös megegyezéssel itt is tisztázzuk a helyzetet. A dilemmát ne vonszoljuk tovább, hanem járjunk végére mind a két oldalának.

Vagy azt az álláspontot kivánják a társországok elfogadni, hogy reánk nézve a közoktatásügyben ők «külföldet» jelentenek, akkor el kellene ismerniök a magyar kormánynak azt a jogát, hogy az odavándorló magyar honosoknak épen olyan iskolákat szervezzen, mint a minőket például a német vagy olasz kormány állít kiköltözött polgárainak idegen államokban. Vagy abban nyugszik meg a horvát felfogás, hogy a szlavoniai magyarságnak ott nemzetiségi jogai vannak, akkor ezeket a jogokat ki kell mondani s érvényre juttatni, mint a hogy a szerbeknek megadattak. Jogszerű megoldásra csak ez a két út visz, békességre s minden beavatkozás gyanujának elhárítására odaát — úgy látom — csak a második.

A népoktatásról szóló 1874 október 14-iki horvát törvény kötelezővé és ingyenessé tette a népoktatást, községi költségen rendelte el a népiskolák felállítását, egyben kimondta 11. §-ában, hogy «a népiskolai tanítás nyelve a horvát». Más anyanyelvű községeknek megengedi, hogy ott «az illető anyanyelv (legyen) a tanítási nyelv», de mindjárt kimondja azt is, hogy: «ha azonban az ilyen községekben a horvát nyelv már szokásossá lett, a tanítási nyelv a horvát lehet, azonban az illető anyanyelv kötelező tantárgygyá tehető.» Az új népoktatási törvény, mely 1888 október 31-én kelt, *egy* szóval megbővítette ezt az intézkedést; mindenütt beleszúrta a «szerb» szót. Az új törvény 4. §-a így szól: «A népiskolák tanítási nyelve a horvát vagy a szerb. Azokban a nyilvános népiskolákban pedig, melyeket más anyanyelvű községek állítanak és tartanak fenn, az illető anyanyelv a tanítási nyelv. Az illető iskolákban ezenfelül, mint kötelező tantárgy a horvát vagy szerb nyelv is tanitandó. Ha azonban az ily községekben a horvát vagy

a szerb nyelv már szokásossá lett, a tanítási nyelv a horvát vagy a szerb nyelv, az illető anyanyelv pedig kötelező tantárgy lehet.» Erre az alapra kell reá állítani a magyar iskolákat is, kimondván, hogy a községek magyar iskolái a horvát és szerb iskolákkal egyenlő elbánásban részesülnek; bennök kötelező tantárgyul a horvát vagy szerb nyelv is tanítandó s a 4. §. utolsó mondata őket nem érinti. Vagyis általánosítani kell a magyar lakosság számára is azt az eddigi kivételt, mely mindössze 6 helyütt engedett meg magyar községi iskolát, de ezek közül is 2 engedély a hatvanas évekből volt s 1895 óta egyetlen egy ilyen új engedély sem adatott.

Az iskolaügynek az lenne méltányos rendezése, mely mindenféle rossz májú gyanusítást távol tudna tartani, de minket is megóvna attól az önvádtól, hogy magyarságunkról még akkor sem tudunk gondoskodni, mikor az az állam területén alkot telepeket. Az iskolák kapcsán szóltam az egyházi ügyekről s mi mást vonhatnék le következtetés gyanánt, mint azt, hogy a római katholikus magyar híveket nemcsak elhanyagoltuk, hanem egyenest elriasztottuk őket, hol vallásuktól, hol magyar nyelvöktől. Ez már nem a XX-ik századba való állapot. Azért is követelnünk kell, hogy a pécsi püspökséghez tartozó szlavoniai magyar községek magyar papot és tanítót kapjanak, s hogy egyéb helyeken legalább annyi joguk legyen a magyar katholikusoknak, mint nálunk van a horvát egyházközségeknek. Nem különös az, hogy annyi évtized után kell az államalkotó faj érdekében ilyet könyörögnünk? Egyleti élet, olvasókörök még egészen fejletlenek a szlavoniai magyarság között, ha tapintatosan kikérnék az autonom hatóságok támogatását, nem hiszem, hogy kosarat kapnának. Örvendetes a fejlődés, mely újabban az Orsz. központi szövetkezet ottani fiókjaiban mutatkozik. Ha pedig utoljára végigtekintve szlavon útunkon, megemlékezünk arról, hogy milyen culturai élesztőt alkottak ott a magyar telepek, hogy pionirjaink az irtásos erdőkben, földmívelőink a szerb falvakban, gazdatisztjeink az uradalmakban hogyan nevelték a gazdaságot is, a népet is: Szlavonia érdekében nem kívánhatnánk jobbat, mint a magyar (és sváb) gyarmathelyeknek szaporítását, újak megnyitását. Egy számítás szerint a Dráván túl az 1000 holdnál nagyobb gazdasági területeknek majdnem 30 százaléka

volt magyar kézben.*) A számot nem tudtam megbírálni. De azt az elmondottak után bátran kiirhatom, hogy nagybirtokosaink nagyobb szolgálatot magoknak, a szlavon megyék fölvirágzásának és a magyar kivándorlásnak nem tehetnek, mintha a Dráván túl mennél több magyar telepnek nyitnak helyet.

Fölösleges lenne újabb magyarázgatással újra körülírni ezek után azt a szerepet, a melyet Szlavonia játszik a magyar, s elsősorban a dunántúli kivándorlásban. Magok a tények beszéltek hozzánk, faluról falura.**) Félreérteni nem lehet, elfelejteni nem szabad bizonyságukat. Megláttuk, hogy a Dunántúl déli megyéi nem abban különböznek Fejér, Győr, Vas és Veszprém állapotától, mintha nem indúlt volna belőlök kivándorló, hanem abban térnek el, hogy az ő kivándorlásuknak nagyobb részét előbb leszívta Szlavonia s a somogyi. baranyai munkás, mihelyst odalent is megtelt a föld, már mostan onnan vándorol Amerikába. Tehát nem hogy hiányoznék a kibujdosás, hanem kettős vándorlássá változott. De ugyanakkor mást is meg kellett látnunk. Mindaz, a mit a szlavoniai magyar gyarmatokról, sőt más nemzetiségű telepekről tapasztaltunk, mindaz, különféle hangon egyetlen accordba olvad össze. Elharsogja nekünk a paraszti parczellák bámulatos vonzó és lekötő erejét. Nemcsak a földéhes nép tapad újra röghöz s ebben mívelő példát teremt, hanem új társadalmi osztályok vernek gyökeret, a szállongó és cselédi elemek megtelepednek s új, életerős nemzedéket hajtanak. Irtott erdőben, újra tört ugarban. uradalmi szőlőhegyen meg fogja újra népünket a föld, s míg benne tart, nem ereszti el. Nemcsak nem ereszti, hanem újra neveli; a föld új vért csinál. Ezért nem szabad mást mondanom, mint azt, hogy a nagy próbatétel csakugyan betölt. A nép maga tett kisérletet arra, hogy megszüntesse a kivándorlást.

Az életnek ily, szinte önkéntelen tanulságtétele után, nincs már helye a habozásnak. A kivándorlási politikának harmadik s végső feladata nálunk másként nem oldható meg,

---

*) Kovács Lajos: *A horvátországi magyarság. Budapesti Hirlap.* 1903. április 7.

**) L. III. fejezetet.

csak ha jobb birtok-megoszlást tudunk teremteni. A Dunántúl kivándorlási typusait keresve (I. fejezet), mindig más oldalról s mindig erősebben támadt elénk ez a vágyódás. A kivándorlás okait összetéve (II. fejezet) nemcsak mélységes sóvárgást találtunk «változás» után, hanem megismertük azt is, hogy a kivándorlási gondolat lelkét egy parodoxon élteti. A paradoxon úgy szól, hogy a munkásnak nincs elég munkabére, a gazdának nincs elég munkása. Ezért nemcsak kivándorlás van, hanem be van hurkolva a felemelkedésnek az a módja, mely az extensiv gazdálkodástól az intensivközgazdasághoz vezet, pedig csak ily módon lehet a kivándorlástól megszabadulni. Hogy csakugyan meg lehet szabadulni, Németország példája megmutatta.

Szlavonia most csak szentesítette azt az itéletet, melyet a Dunántúl a kivándorlás legfőbb okáról kimondott. A Dunántúl pedig, épen azért, mivel ő érett meg legjobban az intensiv fejlődésre, csak világosságra emelte azt a lenyügöző akadályt, melyet a fejletlenebb országrészekben kivándorlási kutatásunk csak sejteni tudott. Épen azért utolsó próbául az eredmények egybevetését kell választanunk.

A felvidéki kivándorlás okait nyomoztuk; sok bajt találtunk ott az uzsoráskodástól a gazdálkodási módszer eltorzításáig. Végül ezt kellett akkor (1899) hozzá tennünk: «Mindezekhez járulnak az áldatlan birtok-viszonyok; mert ha Németországon Pomeránia, Posen, Nyugot- és Keletporoszország azért járnak elől a kivándorlók sokaságaival, mert a száz hektárnál nagyobb birtokok területöknek 54·42—55·57—47 és 38·60%-át foglalják el: lehet-e csodálkoznunk, hogy a mi hazánkban is így duzzasztja meg a kötött föld azoknak tömegét, kik eloldódnak a földről? Nem természetes-e, hogy a mint a szétszórt falvakban, mint a (most említett) hibákra találtunk példát, úgy találtunk a nagy uradalmak káros hatására is? De ha ez természetes, nem szükségszerű-e a nagy kivándorlás akkor, midőn — Trencsén és Zemplén kivételével — Szepes 42·78, Ung 43·78, Beregmegye 52·86, Máramaros 51·73 és Liptóvármegye 58·92 százalékot adnak területükből a kötött birtoknak.»*) Ez volt első eredményünk, a

*) *A magyarok kivándorlása Amerikába.* 76. l.

felsőmagyarországi megyékben. Midőn három év mulva (1902) bemutathattuk a romániai székely kibujdosás képét: a tapasztalatok újabb halmazából, még erősebben kezdett ugyanaz a bizonyosság kibontakozni. Itt már a kivándorlás adatainak és következtetéseinek összeségéből emelkedett ki az a tanulság, melyet így fejezhettünk ki: «Mind a Székelyföldön, mind a Felvidék legtöbb megyéjében a kivándorlásnak egyik legfőbb forrását az szolgáltatja, hogy még jogi lehetősége sincs meg annak, hogy a paraszt ott földet szerezhessen. Ezért a kivándorlás fészkeiben fokozatosan és tervszerüen meg kellene adni jogi lehetőségét (nem kényszert értek) annak, hogy az erre való kötött birtokok fölszabaduljanak.»[1] Még egy lépéssel tovább vitt az országrészek szerint tartott kivándorlási congressusok anyaga. Végső eredményünk akkor (1904) így hangzott: «A kivándorlás legmélyebb kútfejét csak a földéhség jogos kielégítésével szüntethetjük meg. A parasztot csak úgy tarthatjuk fönn, ha ott, a hol a kivándorlás szükségessé teszi, megadjuk jogi lehetőségét annak, hogy a kötött birtok s elsősorban a hitbizomány fölbontassék olyan módozatok mellett, melyek paraszt-birtokok alkotását teszik lehetővé.»[2] Így lett sejtésünkből évek során parancsoló meggyőződés.

Ennek a lassan termett, nem könyvből szedett megismerésemnek teljes megvilágítását kellett látnom a dunántúli népmozgalomban. Sőt többet ennél. A túladunai megyék a kibujdosás okai között új meg új alakban mutatták meg a földszerzés vágyát, akadályait, sőt haza-vonzó erejét. A szlavoniai letelepülés ritka sociologiai példát nyujtott arra, hogy maga a mi népünk ebben keresi megujhodását. De még ennél is tovább haladhatunk. Épen a dunántúli magyarok kivándorlása az, mely jövőnk szempontjából vetít fényt a nagy problemára s egyúttal elénkbe szabja, hogy mit tegyünk. E következtetésnek és követelésnek rövid rajzával végezzük tehát dolgozatunkat.

A Dunántúl ember-apadása — láttuk[3]) — azért oly élet-

---

[1]) *A székelyek kivándorlása Romániába.* 104. l.
[2]) *A kivándorlási congressusok eredménye.* 54. l.
[3]) L. II. fejezetet.

bevágó veszedelem, mert a kivándorlás megszüntetésének egyetlen módját veszélyezteti, megsemmisíti. Amerikát oly közel hozta népünk lelkéhez a kivándorlás gondolata (melynek kialakulását nyomon követtük), hogy bizonyos tekintetben versenyre kellene kelnünk vele. Vagyis: sietnünk az intensiv gazdálkodás felé; kiszabadulni a «tűrhetetlen» társadalmakból — mint Whelpley nevez minket. Indulni akarunk. A legfejlettebb országrész kész a munkára. Már modern fejlődésünk biztatói: az első gyárkémények füstölögnek. A mezőgazdaság intensivebb ágakkal próbálkozik. És vajon boldogulunk-e? Nem. Gyáros és gazda egymáson keresik a munkás-kezeket; nem egy helyütt egymást keserűn vádolják. Ha kisérlet nyomába menten új kisérlet jő is, nem követhetik oly gyorsan egymást, mint a mily sebesen ragad el új meg új rétegeket a kivándorlás. Hisz (az egész országról szólóan) tudjuk, hogy 1904 deczemberében 24,000, 1905 január havában 22.000 kivándorlót tudtak összeszámlálni, — azelőtt soha ennyit. 1905 márcziusában már nagyobb volt a kivándorlás, mint a tiszta nép-szaporulat. A Dunántúlt újabb erővel támadja meg. Ezért se gyáriparunknak, e mi főmenedékünknek természetes föltételeit nem teremtjük meg, se a földmívelés intensitását nem biztosítjuk. Csak népünk sóvárog mindjobban azon «változás» után, melyet idehaza nem tud megtalálni.

Valahol be van kötve jövőnk. Ezt a hurkot ketté kell vágnunk: mert sokkal több van koczkán, mint gondolni mernők. S mindaz. mit a Felvidék kivándorlása sejtet velünk, a mit a székely kibujdosás igazolt, mit Dunántúl és Szlavonia napvilágra hoztak, mindez: egyet jelent. Azt mondja, azt kényszeríti reánk, hogy csak a földbirtok földarabolásával tudunk új alapot vetni jövendőnknek; a paraszti rögnek kell idekötni ezernyi családot, hogy a kisbirtokos és családtagjainak munkaerejét az intensiv gazdaságok s a megteremtendő gyárak fölhasználhassák. Ez a mi kivándorlásunk tanulsága, de nemcsak a mienk. Általános igazság, melyet nálunk is, másutt is külön kellett megtalálni.

Amerika jól ismeri ezt az igazságot. Mert földbirtokosaink óriási többsége a 20=175 acres (acre = $^7/_{10}$ katasztralis hold, tehát körülbelül egy magyar hold) farmtulajdonosokból áll; 5.737,372 farm közül 4.045,796 tartozik ebbe az osztályba s

1000 acreon fölül mindössze 47,160 farm található.[1]) Részleteiben a megoszlás a következő:

acre	farm	%
0— 3	41,385	0·7
3— 10	225,844	4·0
10— 20	406,641	7·1
20— 50	1.257,496	21·9
50— 100	1.366,038	23·8
100— 175	1.422,262	24·8
175— 260	490,069	8·5
260— 500	377,951	6·6
500—1000	102,526	1·8
1000 felül	47,160	0·8

Holott nálunk a gazdaságoknak épen azon osztályára (10=100 holdig), mely a legegészségesebb képletet nyújtja, s mely Amerikában a gazdaságok 52·8%-át teszik, Magyarországon erre az osztályra csak a fele szám, 26·24% jutott.

Ha csak egy pillantást vetünk is most már arra, hogy azok az európai államok, amelyek le tudták kötni otthon lakosságukat az intensiv gazdasági fejlődés számára s melyek (első sorban Németországról van szó) meg tudták akadályozni a kivándorlást, hogy ezek minő birtokmegoszlást teremtettek előbb: akkor a mi betegségünk egyszerre nyilvánvalóvá lesz. A mint az alábbi táblázat hirdeti, Magyarországon a földterületnek 32·29%-át, a Dunántúl pedig éppen 43·56%-át foglalták le az 1000 holdon felüli birtokok.[2]) Az összes egy holdon aluli birtokokra azonban a területnek csak 0·63%. (Dunántúl 0·72%), a kisbirtokra 46·50% jut az országban s 41·17% a Duna jobb partján. Poroszországban[3]) ellenben a földnek csak 10%-a az uradalmaké, ellenben 21·9%-al szerepel az az erős paraszt birtok, a mely kategoriára a magyar Dunántúlon 3·94% jut csak; tehát hétszer kevesebb nálunk ennek az aránya, mint a poroszoknál, de épen ellenkezőleg

[1]) *Abstract of the twelfth Census of the United States 1900.* (1902). 27. l. és 224. l.

[2]) *A magyar korona országainak mezőgazdasági statistikája.* IV. kötet. *A gazdaságok megoszlása jelleg és nagyság szerint.* (1900.)

[3]) A porosz adatok a *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1903. 29. lapjáról vétettek.

az 1000 holdon fölüli gazdaságok területe a mi országrészünkön négyszer (az egész hazában pedig háromszor) nagyobb, mint Poroszországban.

A kisebb német államok képviselője, Hessen teljesen megfordítja azt az egészségtelen alapot, melyet mi raktunk le a magyar föld elosztásában. Ott a területből nem több, mint 4·9%-a jut a 100 hektárnál gazdagabb gazdaságokra.[1]) S Francziaország,[2]) hol a parasztbirtokok a franczia földnek 10·53% és 15·26%-át tartják, a mi 5·89 s 9 százalékunkkal szemben: ugyanazt a dalt ismétli.

Látnivaló, hogy mennyire kiszorult (s épen legjobban a Dunántúlról) a földből a földre vágyó nép. Ezért ne csodálkozzunk azon, hogy nem intensiv gazdasági fellendülésünknek építettünk alapot, hanem — a kivándorlásnak.

Bismarckot senki sem vádolta még azzal, hogy nem lett volna eléggé conservativ. Mégis világosan megmondta 1873-ban, hogy Poroszország keleti tartományaiban azért van tömeges kivándorlás, mert «az ottani munkásosztályoknak egészen lehetetlenné van téve az, hogy viszonyainak megfelelő földbirtokot szerezhessen.» Láttuk, hogy ezek azok a tartományok, a melyekben még ma sem sikerült egészen elállítani a kivándorlás vérzését, s melyeknek helyzete leginkább hasonlít a mi állapotunkhoz.[3]) És Bismarck mindjárt meg is mondta, hogy mit kell tenni ilyenkor: meg kell adni a módját annak, hogy «a mezőgazdasági munkások csekély tőkével kis birtokhoz juthassanak.»[4]) A porosz viszonyokhoz mérten azután a kivitelt a parczellázási törvény módosításában s az örökbérletben kereste.

Mi azonban nem a földhöz-juttatás irányában haladtunk. Hanem épen megfordítva: megkötöttük a földet és kiszabadítottuk evvel az embereket. Nemcsak meg nem könnyítettük a földszerzést, hanem mesterséges jogi construc-

---

[1]) *Statistisches Handbuch für das Grossherzogtum Hessen.* 1903. 52. lap.

[2]) Wirminghans: *Statistik des Grundbesitzes.* Conrad-Lexis *Handwörterbuch der Staatswissenschaften.* IV. kötetében.

[3]) L. II. fejezetet.

[4]) Oscar Canstatt: *Die deutsche Auswanderung.* (Berlin, 1904.) 25. lapon.

A földbirtok megoszlása.*)

oly gazdaságokra melyeknek nagysága	A gazdaságok számából esik: Magyarországon	Dunántúl	Poroszországban	A területből esik: Magyarországon (1895)	Dunántúl (1895)	Poroszországban (1895)	Hessenben (1895)	Francziaországban (1884)	Franczia adatok vonatkoznak
5 holdon / 2 haon } alul	53·05%	57%	58·02%	5·84%	6·8%	5·5%	11·8%	10·53%	2 haon alul
5—10 holdig / 2—5 ha	19·20%	17·6%	18·03%	9%	8·13%	9·6%	21·3%	15·26%	2—6 ha
10—50 holdig / 5—20 haig	24·73%	22·8%	18%	30·95%	27·13%	29%	50·2%	38·94%	6—50 ha
50—100 holdig / 20—500 haig	1·51%	0·94%	4·3%	6·55%	3·94%	21·9%	11·8%	19·04%	50—200 ha
100—200 holdig / 50—100 haig	0·43%	0·26%	0·7%	3·81%	2·25%	8·5%			
200—1000 holdig / 100—500 haig	0·40%	0·3%	0·1%	11·56%	8·91%	15·2%	4·9%	16·23%	200 haon felül
1000 holdon / 500 haon } felül	0·16%	0·2%	0·1%	32·29%	43·56%	10·3%			

*) A magyar terület katasztrális holdakban, a külföldi hektárokban vétetett; miután egy katasztrális hold = 0·575 hektár, ennélfogva a 10 holdas birtokokat az 5 hektárossal stb. lehetett párhuzamba tenni. A többféle statisztika eltérő összeállítási módja mellett oly, könnyen ellenőrizhető eltérések mutatkoznak, a mint például az 5 holdon aluli birtok a 2 hektáron alulival s a 10—50 holdas az 5—20 hektárossal kerül párhuzamba.

tiókat vertünk le megakadályozására. És föntartjuk ezeket — mikor? Akkor, mikor az amerikai magyarokat így jellemzik nekünk: «Az ottani (amerikai) körök bár szeretik szívós, kitartó munkájokért a magyarokat, még sem nézik őket jó szemmel, mert semmi hajlandóságot sem mutatnak az állandó letelepülésre, jóllehet egy részök már több mint két évtizede él ott. A földéhes magyarok inkább parlagon hevertetik szépen gyarapodó tőkéjöket, semhogy fekvőségeket vásároljanak. Mintha éreznék, hogy az örök időkre odakötné őket, ők pedig még vissza akarnak jönni.»*)

A magyar gyáriparnak s az intensiv mezőgazdaságnak kellene föltételeit megteremtenünk a paraszti letelepüléssel. Amerikaval szemben, mely nagy munkabért ád vagy farmgazdaságra hív, Canadával szemben, mely ingyen földet igér, most még csak így tudnánk ellensúlyt találni. De mi eldobjuk kezünkből ezt az eszközt és erőnek erejével visszacsavarjuk a versenyképes fejlődést, népünk világos vágyakozásának ellenére. Magyarország területéből (mindig csak az anyaországról beszélek) 33·54%, tehát épen egy harmad van lekötve korlátolt forgalmú birtokban. Nem kevesebb, mint 16.381,451 holdat zárunk el így;**) ennek 12%-a szántóföld. Ám míg a közlegelők, kincstári erdősítések természetes álladékai a közgazdaságnak, a legmesterségesebb constructióval hitbizományi birtokba kötöttünk bele két és egy harmad millió holdat s ebből 675,000 hold szántóföldet. És mintha épen kikerestük volna, hogy az országnak azt a részét nyomjuk le a legnagyobb korláttal, mely legközelebb állna a kivándorlás csökkentéséhez: a hitbizományi szántóföldeknek közel a felét, 355,470 holdat a Dunántúlra raktunk. Így sikerült elérnünk azt, hogy mikor az embereket, fajunkat kellett volna idekötni, e helyett a földet kötöttük le előttök. Csak a Dunántúl 2.400,000 hold jut korlátolt forgalmú birtokra, ebből 685,000 hold szántóföld. Fejérmegye földjének 22%-a, Győrben 23%, Vasban 16·96%, Veszprémben

*) Perényi Béla fölolvasása az OMGÉban. *A kivándorlás irányítása és hasznosítása. A visszavándorlás kérdése.* (1904.)

**) *Mezőgazdasági statisztika.* V. kötet *Végeredmények.* (1900.) 34. lap.

épen 35·81% jutott ide, míg Baranya 36·43, Somogy 35, Tolna 27 és Zala megint 34 százalékkal szerepelnek. A statisztikai sorozat végén pedig ujra ez a Dunántúl az, mely a családi hitbizományok legnagyobb és legsúlyosabb álladékát itt találja meg.

Földes Béla statistikailag ebben fogja össze a helyzet képét: «Legerősebben terjedtek el a hitbizományok a Dunántúl; míg ugyanis a Dunántúl az ország területének csak 15·4%-át teszi, addig a hitbizományi területnek majdnem fele, a hitbizományok számának pedig több mint fele esik az ország e részére. Az egész területnek pedig közel 14%-a van hitbizományilag megkötve. Tudvalevőleg a Dunántúl az egyházi birtok is igen jelentékeny. A hitbizományok átlagos terjedelme is a Dunántúl a legnagyobb, ha nem tekintjük a Tisza jobbpartját, a hol a hitbizományok átlagos terjedelme azért nagyobb, mert az ott lévő összesen 8 hitbizomány között egy van, melynek területe 241,133 hold. Még aggályosabbá válik a hitbizományok alakulása a Dunántúl, ha szem előtt tartjuk, hogy egyes vármegyékben (Sopron 27·62%, Moson 20·89%) a területnek egy ötöde, negyede, sőt ennél is több hitbizomány alá tartozik.»*) Most még csak azt tegyük hozzá, hogy a mi birtokpolitikánk nem hogy enyhítette volna ezt a helyzetet, hanem egyenest fokozta a föld ellakatolását. 1867 óta, az igazságügyministerium kimutatása szerint 742,488 holdat kötötték le új hitbizományokul, 1895-ig.**) Megint: a Dunántúl a hitbizományi területben is, a szántóföld átlagában is — a kis Győr vármegye kivételével — az országos átlagot minden megyében meghaladja.

Igazán: mintha szenvedélylyel kerestük volna azt, hogy miként lehet találni olyan módot, mely a legjobban elvágja azt az utat, mely népünknek földszerzésén át a kereseti kérdésnek megoldásához és a kikészülő embertömeg ittmarasztásához vezet. És ezt a módot is legerősebben, legjobban túlhajtva, ott alkalmaztuk, a hol legközelebb voltunk a boldoguláshoz. Ezért ne csodálkozzunk most már a kiván-

---

*) Földes Béla *Hitbizomány* czikke a *Közgazdasági Lexikon* I. kötetében. 855. l.

**) *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő bizottság jegyzőkönyvei.* 5-ik füzet. (189—99.) 180. l. és 184—185. lapon.

dorláson, sem annak növekvő áradásán. Ne álmélkodjék senki azon, hogy gazda és gyáros miért emlegetik a munkás-hiányt, a mikor a munkás nem kap versenyképes munkabért. Ne csodálkozzunk. De ne is várjunk orvoslást mechanikus eltiltásoktól és útlevél-kényszertől, vagy jóravaló sopánkodástól. Mi magunk mesterséges pántokkal szorítottuk le az ereket, melyeken át fajunknak egészséges vére nemzeti szervezetünket táplálhatja. Sőt: meg is gyógyíthatja, mert a mi szervezetünk igen beteg.

Ezeket a pántokat le kell dobni: induljon meg a friss, földszerző vér munkája. Első feltétele ez a magyar kivándorlási politikának. Itt kell megkezdődnie annak a gazdasági ujjáalakulásnak, mely, ha megindult, saját erejével elszárítja azokat a fő-forrásokat, melyekből folyton végzetesebben bugyog ember-veszteségünk.

A mint a II. fejezetben előadtuk, az egész kivándorlásnak parancsszóra való megszüntetése épen olyan túlzás, mint a mily kishitű az a lemondás, hogy: ennek így kell lennie. Nem kell így lennie. Már csak azért sem kell így lennie, mert van példa a nagyszerű gyógyúlásra s mert ha így marad sebünk, bizonyosan belépusztulunk a vérveszteségbe. Azt hiszem, megegyezhetünk abban is, hogy a kiszabadulás csak olyan kapun át nyílik, mely az intensiv gazdasági élettel oldja meg a kereset problemáját. Most pedig megláttuk — az elénkbe nőtt tények igazságából kellett meglátnunk — hogy ma nálunk ez a kapu a paraszti birtokszerzés nagy arányú megkönnyítését jelenti. Minket, jelenlegi körülményeink közt, csak ez az út vezethet az ezernyi ezer elbujdosó itthontartásához, talán hazahozásához, s az intensiv gazdasági fejlődésben való fölhasználásához. Ha megvan bátorságunk ahhoz, hogy kitárjuk ezt a kaput népünk előtt, akkor a messze kigyózó utak oly közel lesznek, mint a mily közel van ma embereink fejében Amerika. A zsák itt van bekötve, azért itt kell azt kioldani.

Meggyőződésem ez előadott kettős próbatétel után tehát az, hogy a síkvidékeken a hitbizományok jogi constructióját fel kell bontani. Illetékszabályainkat át kell alakítani azon elv szerint, hogy mennél nagyobb földbirtok mennél nagyobb darabra válik szét, annál kevesebb illeték (degressio) fizetendő. Az alapítványi síkbirtokokat maga az állam oldja fel, cserélje

ki és parczellázza. Társadalmunk pénzforrásai és pénzügyi szervezetei belévonassanak oly parczellázási actióba, mely Szlavoniára is kiterjed. Városoknak, jogi személyeknek erre való területei külön könnyítésekkel jöhessenek földéhes népünknek segítségére, olyképen a mint a győri püspökség salamoni földjének felosztásában láttuk.

Ha ily módon ezer és ezer kis bérlőből földesgazda, sok kisgazdából kisebb középbirtokos válik; ha (mint Szlavoniában történt) a cselédi osztály elhullogató elemeit is sikerül részben belészűrni a rögbe: akkor a szó igazi értelmében kötöttük meg a földet is, a kivándorlást is. Ezek a családok, megtelepedvén, családtagjaikkal meg fogják tölteni a gyárakat, nem fogják cserben hagyni a gazdát s biztos átmenetben elvisznek a kereset emelkedéséhez. Egész gazdaságunknak lendülete, a sóvárgott «változás» el nem maradhat.

A kivándorlás egyéb okainak (melyeket három dolgozatomban felsoroltam) megszüntetése szintén komoly és nehéz munkát kiván, de inkább helyi gondoskodást; vagy oly változásokat (a nép szokásainak, tisztviselők gondolkodásának megfordítása, hegyi vidéken az alföldi gazdálkodás torz-utánzata helyett a havasi gazdálkodás térfoglalása, adóreform), a melyek lassan érnek és későn gyümölcsöznek. De még ezeket is erős gyökérszálak kötik legnagyobb kérdésünkhöz, a kereset egész problemájának talajához: a föld kérdéséhez. Másrészt azok a tervek, rendszabályok, melyek épen a kivándorlás megszüntetésére akarják az intensivebb gazdálkodási módok egyikét vagy másikát siettetni: csak akkor lesznek igazán megérthetők, ha összekapcsoljuk őket oly politikával, mely a földszerzés jogi akadályait és pénzügyi nehézségeit bátran megszünteti.

Igaz, hogy ez a politika, mikor a földet felszabadítja s a kivándorlást leköti: ez a politika sokkal többre s talán nagyobbra czélzó, mint a mit általán kivándorlási politikán értenek. Titkos czélja is van. Ez abban áll, hogy eltávolítsa azokat a gerendákat, melyekbe paraszti és cselédi osztályunk mindannyiszor beléüti fejét, valahányszor föl akar emelkedni itthon. Igazi rendeltetése az, hogy megrokkant, elmállott középosztályunk helyébe, a kis földbirtokok talaján keresztül új rendek, új nemzetségek előrenyomulását biztosítsa. Tehát nemcsak kivándorlási politikát sürgetünk ezzel, hanem azt

szeretnők kikiáltani, hogy a kivándorlás megismerésével, sőt felhasználásával kiküzdhetjük gazdasági életünk megujhodását.

Nem tudom, nem hiszem, hogy valaha még nyilnék ilyen pillanat. Ma még kivándorlási emberözönünkben a magyar faj sokkal kisebb (bár folyton növekvő) arányt nyújt, mint a többi nemzetiség. Thirring számítása szerint százezer tót közül Magyarországból 1901-ben 955 vándorolt el, a ruthének sorából 826, horvátokból 274, német 250 és román 177 minden százezerből, mig 100,000 magyarra még csak 163 kivándorló esett. Ha tehát most meg tudjuk még fordítani az áramlatot s most telepítjük le népünket: váratlanul meg tudjuk változtatni egész nemzetiségi térképünket. Szóljak-e arról, hogy ez mit jelent? Egészségesebb és egyszerűbb nemzetiségi politikát vajon tud-e valaki ajánlani?

Ma még az elbujdosók azzal válnak el hazulról, hogy azt a kis szántót, azt a kis házat szeretnék megvásárlani, ha hazajönnek s míg a második nemzedék idegenbe nem telepíti le őket, addig mindnyájan ide vágynak, sőt haza is szöknek, mihelyst akárhol hirét veszik annak, hogy a határ felszabadult. Lassan, évtizedek mulva a nagy külső világ el fogja feledtetni velök ezt a sajátságos föld-vágyat, úgy lehet. De ma még küldik a pénzt, csak az Amerikából bejövő összeget mintegy 200—240 millió koronára tehetem évenként — s ezzel a pénzzel, ennek irányitásával lehetne most megszerezni a magyar parczellákat. Mert ugyan később honnan vennők ezt a vásárló összeget?

Így látom, szíves olvasóm, a magyar kivándorlás okait, hatását és sürgető gyógyitásának módját. Népünknek nagy vándorlását nem kötheti le más, mint a kereseti problema megoldása. A keresetet kettő adhatja meg: gyáripar és a földbirtok szétdarabolása. A kettőhöz, a kereset és munkáskéz együttes biztosításához szükség van arra, hogy oly akadályok, mint a síkvidéken a kötött birtok túltengése, a hitbizományok jogi constructiója, eltávolíttassanak. Mihelyst pedig gyáriparunk megteremtéséhez vámvonal felállítása szükséges, mivel a munkáskereset kérdését nem lehet szétdarabolni, erre is, ennek előfeltételeül is a magyar földnek ezt a fölszabadítását kell tekintenem.

Több mint hét esztendeig tartó kutatás után mondok

most búcsút az olvasónak. A Csendes-Oczeántól a Fekete-tengerig bejártuk együtt a magyar telepeket. A mi országunknak Felvidékét, székelyföldi határvármegyéit, majd a Dunántúlt beutaztuk s megtekintettük Szlavoniát. A mit eközben népünkről, vérünkről megtudhattunk, sorra fölirogattuk s egybe vetettük tanulságait. Ha együtt hűséges munkát végeztünk a kivándorló magyarság nagy ügyéért: akkor nem maradhat el jó eredménye.

Szerzőtől megjelentek:

A magyarok kivándorlása Amerikába. (Különnyomat a Budapesti Szemléből. Franklin. 1899.)

A székelyek kivándorlása Romániába. (Különnyomat a Budapesti Szemléből. Franklin. 1902.)

A kivándorlási congresszusok eredménye. (Különnyomat a Budapesti Szemléből. 1904.)

A tőzsde megadóztatása. A Magyar Tudományos Akadémia által dicsérettel kitüntetett munka. Irták dr. Hegedüs Loránt és dr. Fellner Frigyes. (Athenæum. 1895. — 460 lap. Ára 6 korona.)

Adóelmélet. (Különnyomat a Közgazdasági Lexikonból. Pallas. 1898.)

A községi adók áthárításának elméleti szempontjai. (Különnyomat a Földes-emlékkönyvből. Pallas. 1905.)

A sociologia sarktétele. (A M. T. Akadémia kiadása. 1901.)

Német nyelven:

Theoretische Gesichtspunkte der Überwälzung der Kommunalsteuern. (1905.)

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

